

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu
Wydział Matematyki i Informatyki

mgr Rafał Jaworski

Algorytmy przeszukiwania
i przetwarzania pamięci tłumaczeń

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
prof. UAM dra hab.
Krzysztofa Jassem

Poznań, 2013

*Składam serdeczne podziękowania
Panu Profesorowi
Krzysztofowi Jassemowi
za wszelką naukową pomoc
oraz okazaną życzliwość.*

Spis treści

Rozdział 1. Wstęp	4
1.1. Cel pracy	4
1.2. Przedmiot pracy	4
1.3. Struktura pracy	5
Rozdział 2. Preliminaria	6
Rozdział 3. Wspomaganie tłumaczenia ludzkiego	10
3.1. Idea wspomagania tłumaczenia	10
3.1.1. Potrzeby tłumacza ludzkiego	10
3.1.2. Zarys mechanizmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń	11
3.1.3. Inne mechanizmy CAT	11
3.1.4. Historia systemów CAT	12
3.2. Studium użyteczności systemów CAT	14
3.2.1. Systemy CAT na rynku	14
3.2.2. Indywidualne studium użyteczności	14
3.2.3. Wnioski dotyczące użyteczności systemów CAT	16
3.3. Współczesny system CAT – memoQ	16
3.3.1. Opis ogólny	16
3.3.2. Pamięć tłumaczeń w systemie memoQ	17
Rozdział 4. Przeszukiwanie pamięci tłumaczeń	19
4.1. Motywacja badań	19
4.2. Problem wyszukiwania przybliżonego	20
4.2.1. Sformułowanie problemu	20
4.2.2. Funkcje odległości	21
4.3. Znane rozwiązania problemu wyszukiwania przybliżonego	23
4.3.1. Rozwiązanie naiwne	24
4.3.2. Algorytm Sellersa	24
4.3.3. Metody oparte na tablicy sufiksowej	27
4.4. Autorski algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń	29
4.4.1. Problem przeszukiwania pamięci tłumaczeń	29
4.4.2. Wymagania stawiane przed algorytmem	29

4.4.3.	Skrót zdania	30
4.4.4.	Kodowana tablica sufiksowa	30
4.4.5.	Dodawanie zdania do indeksu	31
4.4.6.	Procedura getLongestCommonPrefixes	32
4.4.7.	Obiekt OverlayMatch	33
4.4.8.	Funkcja przeszukująca	34
4.4.9.	Obliczanie oceny dopasowania	34
4.5.	Analiza algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń	36
4.5.1.	Ograniczenie oceny dopasowania	36
4.5.2.	Własność przykładu doskonałego	37
4.5.3.	Ocena dopasowania jako odległość, metryka, podobieństwo	38
4.5.4.	Wnioski	39
4.6.	Złożoność obliczeniowa algorytmu	41
4.6.1.	Złożoność czasowa algorytmu	41
4.6.2.	Złożoność pamięciowa algorytmu	42
4.7.	Porównanie z innymi algorytmami	42
4.7.1.	Algorytm Koehna i Senellarta	43
4.7.2.	Algorytm Huerty	49
4.7.3.	Algorytm Ghodsi'ego	49
Rozdział 5. Ewaluacja algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń		50
5.1.	Definicje kompletności i dokładności	50
5.2.	Kompletność i dokładność algorytmu przeszukującego	51
5.2.1.	Testowa pamięć tłumaczeń	51
5.2.2.	Procedura ewaluacji	52
5.2.3.	Kompletność przeszukiwań	53
5.2.4.	Automatyczna analiza wyników	53
5.2.5.	Dokładność przeszukiwań	58
5.2.6.	Podsumowanie eksperymentu	59
5.3.	Szybkość wyszukiwania	60
5.3.1.	Porównanie z memoQ	60
5.3.2.	Porównanie z Lucene	61
5.3.3.	Analiza szybkości wyszukiwania – podsumowanie	63
Rozdział 6. Przetwarzanie pamięci tłumaczeń		64
6.1.	Motywacja i cel badań	64
6.2.	Tradycyjna metoda tworzenia pamięci tłumaczeń	64
6.2.1.	Segmentacja tekstu	65
6.2.2.	Urównoleglanie	68
6.3.	Metoda autorska – przetwarzanie	71
6.3.1.	Problemy podejścia tradycyjnego	71
6.3.2.	Zarys rozwiązania	72

6.4.	Analiza skupień	73
6.4.1.	Opis problemu	73
6.4.2.	Algorytmy hierarchiczne	74
6.4.3.	Algorytm K-średnich	74
6.4.4.	Algorytm QT	75
6.5.	Rozpoznawanie jednostek nazwanych	77
6.5.1.	Idea rozpoznawania jednostek nazwanych	77
6.5.2.	Znane metody rozpoznawania jednostek nazwanych	79
6.5.3.	Autorski algorytm rozpoznawania jednostek nazwanych	82
6.6.	Autorski algorytm przetwarzania pamięci tłumaczeń	84
6.6.1.	Idea algorytmu	84
6.6.2.	“Tania” funkcja odległości zdań	85
6.6.3.	“Droga” funkcja odległości zdań	85
6.6.4.	Procedura wyodrębniania skupień	88
6.7.	Analiza autorskiego algorytmu analizy skupień zdań	89
6.7.1.	Złożoność czasowa algorytmu QT	89
6.7.2.	Złożoność czasowa funkcji d_c	90
6.7.3.	Złożoność czasowa funkcji d_e	90
6.7.4.	Złożoność czasowa algorytmu autorskiego	91
Rozdział 7. Ewaluacja algorytmu przetwarzania pamięci tłumaczeń		93
7.1.	Warunki eksperymentu	93
7.1.1.	System wspomagania tłumaczenia	93
7.1.2.	Scenariusze eksperymentu	93
7.1.3.	Testowe pamięci tłumaczeń i zbiór zdań wejściowych	94
7.2.	Kompletność przeszukiwania	94
7.3.	Przydatność przetworzonej pamięci tłumaczeń	95
7.3.1.	Miary nakładu pracy	95
7.3.2.	Wyniki badania przydatności	97
7.4.	Wnioski z eksperymentu	98
Rozdział 8. Podsumowanie		99
8.1.	Uzyskane wyniki	99
8.2.	Weryfikacja wyników pracy	99
8.3.	Znaczenie wyników pracy	100
Bibliografia		101
Spis tablic		106
Spis rysunków		107
Dodatek A. Reguły rozpoznawania jednostek nazwanych		108
Dodatek B. Wykaz publikacji z udziałem autora rozprawy		121

Rozdział 1

Wstęp

1.1. Cel pracy

Celem pracy jest opracowanie nowych algorytmów z dziedziny przetwarzania języka naturalnego, wyszukiwania przybliżonego oraz analizy skupień, które znajdą zastosowanie we wspomaganiu tłumaczenia z jednego języka naturalnego na inny.

W idealnym przypadku komputer powinien realizować tłumaczenie między językami naturalnymi w całości automatycznie. Idea ta, zwana tłumaczeniem maszynowym, narodziła się niedługo po zakończeniu II Wojny Światowej. Algorytmy tłumaczenia maszynowego są rozwijane do dzisiaj. Jednak mimo uzyskiwanych postępów, jakość tłumaczenia generowanego przez komputer wciąż jest daleka od dostarczonego przez człowieka.

W związku z powyższym, na początku lat 80. XX wieku zaczęto pracować nad algorytmami, których celem nie jest wygenerowanie całego tłumaczenia automatycznie, ale jedynie pomoc człowiekowi realizującemu tłumaczenie. Najpopularniejszą techniką wspomagania tłumaczenia ludzkiego jest wykorzystanie tzw. pamięci tłumaczeń. Jest to baza wcześniej opracowanych tłumaczeń, które służą tłumaczowi ludzkiemu jako podpowiedzi. Zostało udowodnione, że pamięć tłumaczeń pozwala tłumaczowi na znaczne zwiększenie wydajności pracy ([Twi06], [Val05]).

1.2. Przedmiot pracy

W niniejszej pracy opisane są dwa autorskie algorytmy, operujące na pamięci tłumaczeń. Pierwszym z nich jest algorytm jej przeszukiwania. W obliczu faktu, iż tworzone są coraz większe pamięci, konieczne jest opracowane wydajnych technik ich przeszukiwania. Istniejące rozwiązania nie zawsze są dostosowane do znacznych rozmiarów danych. Proponowany przez autora

algorytm opiera się na osiągnięciach w dziedzinie wyszukiwania przybliżonego oraz przetwarzania języka naturalnego. Pożądane cechy algorytmu są zagwarantowane dzięki użyciu zaproponowanej przez autora funkcji odległości zdań, zachowującej dobre własności matematyczne. Algorytm charakteryzuje się niską złożonością obliczeniową czasową oraz pamięciową.

Drugi autorski algorytm, przedstawiony w niniejszej pracy, służy do przetwarzania pamięci tłumaczeń, w celu utworzenia nowej, specjalistycznej pamięci, zawierającej tłumaczenia szczególnie przydatne tłumaczowi. Algorytm jest oparty na zdobyczach teorii analizy skupień. Jego niska złożoność obliczeniowa pozwala na przetwarzanie pamięci tłumaczeń znacznej wielkości.

1.3. Struktura pracy

Rozdział 2 niniejszej pracy wprowadza definicje pojęć używanych w dalszych rozdziałach. W Rozdziale 3 przedstawiona jest idea wspomagania tłumaczenia ludzkiego przez komputer.

Opis autorskiego algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń jest zamieszczony w Rozdziale 4. W tym samym rozdziale przedstawiona jest także analiza jego złożoności obliczeniowej oraz porównanie z innymi algorytmami przeszukującymi. W Rozdziale 5 przedstawione są procedury i wyniki ewaluacji autorskiego algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń.

Tematem Rozdziału 6 jest przetwarzanie pamięci tłumaczeń. W rozdziale tym znajduje się opis autorskiego algorytmu analizy skupień zdań na potrzeby przetwarzania pamięci tłumaczeń. Algorytm ten pozwala wyodrębnić zdania najbardziej reprezentatywne, które służą do przygotowania specjalistycznej pamięci wysokiej jakości. W Rozdziale 6 znajduje się także analiza złożoności obliczeniowej tego algorytmu. Wyniki jego ewaluacji są natomiast zamieszczone w Rozdziale 7.

Rozdział 2

Preliminaria

W niniejszym rozdziale zdefiniowane są pojęcia pomocne w opisywaniu i analizowaniu algorytmów, będących przedmiotem niniejszej pracy. Są to na ogół pojęcia powszechnie znane w dziedzinie przetwarzania tekstu, doprecyzowane na potrzeby spójności opisu.

Kluczowe znaczenie z punktu widzenia projektowania algorytmów operujących na tekstach odgrywa pojęcie alfabetu. Aby określić zbiór znaków nazywany alfabetem, posługujemy się standardem kodowania znaków Unicode, opisanym w dokumencie [Con11].

Definicja 1 (Alfabet). *Alfabetem* nazywamy zbiór znaków możliwych do zakodowania w standardzie Unicode. Alfabet będziemy oznaczać symbolem: Σ .

Przykłady znaków:

'a', 'b', 'c', 'ą', 'ś', 'ß', '0', '1', '2' $\in \Sigma$;

'abc', 'str1' $\notin \Sigma$

W zbiorze Σ wyróżniamy podzbiór znaków specjalnych, tzw. białych znaków.

Definicja 2 (Biały znak). *Znaki: spacja (kod Unicode: U+0020), tabulacja (U+0009), powrót karetki (U+000D) oraz nowa linia (U+000A) to białe znaki. Przyjmujemy następujące oznaczenie zbioru białych znaków: B.*

Pojęcie tekstu definiujemy klasycznie:

Definicja 3 (Tekst). *Tekstem* nazywamy niepusty ciąg znaków alfabetu. Przyjmujemy oznaczenie tekstu: T .

Przykłady tekstów:

'abc', 'Dzisiaj świeci słońce. Wczoraj padał deszcz.'

Definicja 4 (Słowo). *Słowem* nazywamy niepusty ciąg znaków alfabetu niezawierający białych znaków. Zbiór wszystkich możliwych słów oznaczamy przez Θ :

$$\Theta = (\Sigma \setminus B)^* \setminus \{\emptyset\}$$

Do zbioru Θ należą wszystkie możliwe ciągi utworzone ze znaków niebędących białymi, z wyjątkiem ciągu pustego.

Przykłady słów:

'abc', 'str1' $\in \Theta$

'ab c', " $\notin \Theta$

Pojęciem szerszym wobec słowa jest jednostka nazwana. Pojęcie to jest wykorzystywane w opisie algorytmu przetwarzania pamięci tłumaczeń.

Definicja 5 (Jednostka nazwana). *Jednostką nazwaną* nazywamy niepusty ciąg słów, któremu przypisane jest jedno wspólne znaczenie. Jednostka nazwana posiada przypisaną cechę, nazywaną *Typem*.

W praktyce, algorytmy wyszukujące w tekście jednostki nazwane są w stanie identyfikować różne ich typy, takie jak nazwisko, data, lokalizacja geograficzna. To, czy dany ciąg słów zostanie rozpoznany jako jednostka nazwana, zależy wyłącznie od implementacji algorytmu rozpoznającego. Algorytmy rozpoznawania jednostek nazwanych przedstawione są w Podrozdziale 6.5.

Przykłady jednostek nazwanych:

- 'Jan Nowak', nazwisko
- '27.10.2001', data
- '12 września 1994 roku', data
- '52°24'N 16°55'E', lokalizacja

Algorytmy opisane w tej pracy będą wykorzystywały wyniki procesu stemowania. Według [SP05], stem jest podstawową częścią słowa, do której mogą być dołączone końcówki fleksyjne. Przykładowe stemy dla słów w języku polskim są przedstawione w Tabeli 2.1.

Definicja 6 (Stemowanie). *Stemowaniem* nazywamy funkcję $\Theta \mapsto \Theta$, która przypisuje dowolnemu słowu jego stem. Funkcję stemowania będziemy w dalszym ciągu pracy oznaczać jako stem.

Dokładna implementacja funkcji stemowania nie jest tematem niniejszej pracy. Opracowanie poprawnie działającego mechanizmu stemowania stanowi odrębne, nietrywialne zadanie badawcze.

Tablica 2.1. Przykładowe stemy słów

Słowo w	$stem(w)$
prowadzone	prowadz
badania	badan
poszlibyśmy	poszl
zielonego	zielon

Algorytmy będące przedmiotem pracy operują na zdaniach języka naturalnego. Definicja pojęcia zdania używana w językoznawstwie odnosi się do jego struktury gramatycznej. W ramach rozważań będących przedmiotem niniejszej pracy nie prowadzi się jednak analizy składniowej zdań. Wobec tego przyjmujemy następującą, uproszczoną definicję zdania:

Definicja 7 (Zdanie). *Zdaniem z nazywamy niepusty ciąg słów. Kolejne słowa zdania z oznaczamy: $z[0], z[1], z[2]$ itd. Przez długość zdania rozumiemy liczbę słów w zdaniu (oznaczenie: $length(z)$).*

Przykłady zdań:

[’aaa’, ’bbb’, ’ccc’], [’pogoda’, ’jest’, ’ładna’]

Zwyczajowo pojęcie sufiksu łączy się ściśle z łańcuchem, tj. skończonym ciągiem znaków. Sufiksem ciągu znaków t nazywany jest każdy jego podciąg s , dla którego istnieje ciąg znaków p , taki że $t = p \cdot s$, gdzie \cdot oznacza operację konkatenacji ciągów ([Lin11]). W niniejszej pracy posługujemy się nieco inaczej zdefiniowanym pojęciem sufiksu. Zdefiniowany poniżej sufix nie jest ciągiem znaków, ale słów.

Definicja 8 (Sufiks). *Sufiksem zdania z nazywamy takie zdanie s , że $\exists n_0 \in \mathbb{N} \forall i \in [0, length(s)-1], i \in \mathbb{N} s[i] = z[n_0 + i]$. Parametr n_0 nazywamy **offsetem** sufiksu s .*

Przykłady:

- Zdanie [’bbb’, ’ccc’] jest sufiksem zdania [’aaa’, ’bbb’, ’ccc’], przy czym jego offset wynosi 1.
- Zdanie [’Witaj’, ’świecie’] jest sufiksem zdania [’Witaj’, ’świecie’], przy czym jego offset wynosi 0.
- Zdanie [’Witaj’, ’świecie’] nie jest sufiksem zdania [’Witaj’, ’piękny’, ’świecie’]

W zagadnieniach związanych z tłumaczeniem często używa się pojęcia kierunku tłumaczenia.

Definicja 9 (Kierunek tłumaczenia). *Kierunkiem tłumaczenia* nazywamy parę języków naturalnych. Pierwszy język kierunku nazywamy **źródłowym**, a drugi **docelowym**. Kierunek tłumaczenia oznaczamy następująco: (l_1, l_2) , gdzie l_1 jest dwuliterowym symbolem języka źródłowego, a l_2 jest dwuliterowym symbolem języka docelowego.

Przykłady kierunków tłumaczenia:

- kierunek polsko-angielski: (pl, en)
- kierunek niemiecko-rosyjski: (de, ru)
- kierunek hiszpańsko-rosyjski: (es, ru)

Definicja 10 (Przykład). *Przykładem* w określonym kierunku tłumaczenia nazywamy parę zdań, w której pierwsze jest w języku źródłowym, a drugie w języku docelowym. Pierwsze zdanie przykładu nazywamy **źródłowym**, natomiast drugie – **docelowym**.

Przykłady przykładów w określonym kierunku tłumaczenia:

- Kierunek (pl, en) :
 - pl** : ['Na', 'stole', 'leży', 'książka']
 - en** : ['There', 'is', 'a', 'book', 'on', 'the', 'table']
- Kierunek (de, es) :
 - de** : ['Es', 'gibt', 'ein', 'Buch', 'auf', 'den', 'Tisch']
 - es** : ['Hay', 'un', 'libro', 'sobre', 'la', 'mesa']

Definicja 11 (Pamięć tłumaczeń). *Pamięcią tłumaczeń* w określonym kierunku tłumaczenia nazywamy dowolny niepusty zbiór przykładów w tym kierunku.

Rozdział 3

Wspomaganie tłumaczenia ludzkiego

Autorskie algorytmy przeszukiwania i przetwarzania pamięci tłumaczeń, przedstawione w niniejszej pracy, powstały na potrzeby techniki komputerowego wspomagania tłumaczenia. W niniejszym rozdziale technika ta zostanie szczegółowo opisana.

3.1. Idea wspomagania tłumaczenia

Technika komputerowego wspomagania tłumaczenia (ang. *Computer-Aided Translation*, w skrócie CAT) została zaprojektowana w celu ułatwienia pracy tłumacza ludzkiego. W istocie, pod terminem CAT kryje się wiele różnorodnych mechanizmów. Najważniejszym z nich jest generowanie podpowieści tłumaczenia zdań. Sugestie te są przeglądane przez tłumacza ludzkiego i pomagają mu opracować końcową wersję tłumaczenia.

3.1.1. Potrzeby tłumacza ludzkiego

Można wyróżnić następujące potrzeby tłumacza ludzkiego, zajmującego się profesjonalnym tłumaczeniem tekstów:

- dostęp do bazy uprzednio opracowanych tłumaczeń;
- automatyczne wyszukiwanie w bazie aktualnie tłumaczonego zdania oraz zdań do niego podobnych;
- otrzymywanie oceny podobieństwa aktualnie tłumaczonego zdania do wyszukanych w bazie zdań podobnych.

Przed nastaniem ery systemów CAT, tłumacze chcący uzyskać dostęp do wcześniej przetłumaczonych tekstów stosowali notatki w formie papierowej. Choć czas odszukania odpowiednich treści w notatkach był znacznie dłuższy, niż w przypadku systemu komputerowego, był on wciąż krótszy od czasu tłumaczenia zdania bez żadnej pomocy. Co więcej, notatki pozwalały na uzyskanie spójności tłumaczeń. Pozwalały zagwarantować, że dane zdanie bę-

dzie tłumaczone zawsze w ten sam sposób. Spójność ma szczególne znaczenie w przypadku tłumaczenia tekstów zawierających słownictwo specjalistyczne.

Naprzeciw opisanym wyżej potrzebom tłumacza ludzkiego wychodzi mechanizm tworzenia i przeszukiwania pamięci tłumaczeń.

3.1.2. Zarys mechanizmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń

Z technicznego punktu widzenia, główna trudność leży w opracowaniu sposobu efektywnego przeszukiwania bazy wcześniej wykonanych tłumaczeń. Podczas tłumaczenia zdania wejściowego, system przeszukuje pamięć tłumaczeń wszystkich przykładów, których zdanie źródłowe jest podobne do wejściowego. Zdania docelowe tych przykładów służą tłumaczowi jako sugestie podczas tłumaczenia zdania wejściowego. W przypadku, kiedy pamięć tłumaczeń nie zawiera przykładów podobnych, zdanie wejściowe jest tłumaczone ręcznie. Następnie, nowo powstały przykład jest dodawany do pamięci, w celu jej wzbogacenia.

3.1.3. Inne mechanizmy CAT

Oprócz przeszukiwania pamięci tłumaczeń systemy klasy CAT wykorzystują także inne mechanizmy mające ułatwić pracę ludzkiego tłumacza.

Zarządzanie terminologią

Zarządzanie terminologią jest mechanizmem automatycznego przeszukiwania słowników podczas tłumaczenia zdania. Jest to mechanizm implementowany w większości systemów klasy CAT. W trakcie tłumaczenia danego zdania wejściowego, wyszukiwane są słownikowe dopasowania słów i fraz, które w tym zdaniu wystąpiły.

Zazwyczaj przeszukiwanych jest wiele słowników, podzielonych na dwie kategorie: wbudowane słowniki systemowe oraz tzw. glosariusze – słowniki tworzone przez użytkownika. Słowniki systemowe są zwykle znacznej wielkości zbiorami terminów, zawierającymi szeroki zakres słownictwa. Natomiast glosariusze użytkownika zbierają tłumaczenia słów, nad którymi tłumacz najczęściej pracuje.

Słowniki pełnią podobną funkcję do pamięci tłumaczeń. Pozwalają na odszukanie wcześniej wykonanych tłumaczeń i zapewnienie ich spójności. Dobre zarządzanie terminologią jest szczególnie przydatne w sytuacji, w której mechanizm przeszukiwania pamięci tłumaczeń nie jest w stanie wygenerować użytecznych podpowiedzi.

Tłumaczenie maszynowe

Tłumaczenie maszynowe, czyli proces generowania tłumaczenia w całości przez maszynę, może stanowić mechanizm wspomaganie tłumaczenia. W niektórych systemach CAT, jeśli przeszukiwanie pamięci tłumaczeń nie zwraca zadowalających wyników, zdanie wejściowe jest tłumaczone na język docelowy automatycznie. Takie tłumaczenie, mogące zawierać błędy, jest następnie wygładzane przez tłumacza.

Jednakże, jak wskazują tłumacze, poprawienie tłumaczenia maszynowego jest często bardziej pracochłonne, niż przetłumaczenie zdania bez żadnej pomocy.

Narzędzia wspomagające przetwarzanie dokumentów

Pod pojęciem CAT kryją się także czysto techniczne mechanizmy wspomagające przetwarzanie dokumentów. Należą do nich na przykład:

- mechanizmy dzielenia tekstu na zdania (takie jak opisane w Podrozdziale 6.2.1);
- konwertery elektronicznych formatów dokumentów (np. doc, docx, odt, pdf);
- narzędzia typu OCR, odczytujące tekst z zeskanowanych dokumentów papierowych;
- korektory pisowni;
- środowisko pracy tłumacza – ergonomiczna aplikacja komputerowa, zapewniająca dostęp do mechanizmów CAT.

Twórcy systemów klasy CAT prześcigają się w opracowywaniu nowych mechanizmów mających ułatwić tłumaczenie ludzkie.

3.1.4. Historia systemów CAT

Wczesne początki i specjalizacja

Wczesne początki technik zwanych dzisiaj wspomaganie tłumaczenia ludzkiego sięgają lat 80. XX wieku ([Hut07]), kiedy to systemy tego typu zostały opracowane w Japonii. Japońskie firmy komputerowe (Fujitsu, Hitachi, NEC, Sharp i Toshiba) pracowały nad oprogramowaniem mającym ułatwić proces tłumaczenia szczególnie w kierunkach japońsko-angielskim oraz angielsko-japońskim. Inne kierunki tłumaczenia również były brane pod uwagę. Systemy te opierały się na tłumaczeniach automatycznych, które były poprawiane przez ludzkich tłumaczy. Tłumaczenie maszynowe, wykonywane

przez systemy komputerowe, opierało się albo na transferze bezpośrednim, albo na bardzo powierzchownej analizie morfologicznej słów.

Co ciekawe, systemy te skupiały się na wąskich dziedzinach tekstów. Korzyścią z tego ograniczenia było zmniejszenie kosztów opracowywania zasobów lingwistycznych (ze względu na mniejsze słowniki), szybsze tłumaczenie (z tego samego powodu) oraz lepsza jakość tłumaczeń automatycznych. Większość opracowanych w tym czasie systemów była skupiona na tekstach z dziedziny informatyki i technologii informacyjnej.

Pionierski system ALPS

Ważnym kamieniem milowym w rozwoju systemów klasy CAT było opracowanie systemu ALPS w roku 1981 (za [Hut07]). ALPS był pierwszym systemem wspomaganie tłumaczenia, opracowanym z myślą o komputerach osobistych i wypuszczonym na rynek. Oferował następujące funkcjonalności:

- wielojęzyczne przetwarzanie tekstu,
- automatyczne przeszukiwanie słownika,
- zarządzanie terminologią,
- tłumaczenie interaktywne,
- ekstrakcja powtórzeń.

Zwłaszcza ta ostatnia funkcjonalność jest godna wzmianki, gdyż stanowiła ona wczesną wersję pamięci tłumaczeń. Wszystkie tłumaczenia opracowane przez tłumacza były zapisywane w tzw. “pliku powtórzeń”. Podczas pracy nad tłumaczeniem nowego zdania, tłumacz mógł porównać je ze zdaniami w pliku powtórzeń. Proces ten był ułatwiony dzięki automatycznemu wyszukiwaniu fragmentów zdań.

System ALPS nie odniósł sukcesu komercyjnego. Niemniej jednak, wiele nowych systemów wspomaganie tłumaczenia zostało opracowanych krótko po jego wycofaniu z rynku.

Rozwój systemów CAT

Pod koniec lat 80. XX wieku tłumacze odkryli korzyści płynące ze stosowania komputerowych narzędzi wspomaganie tłumaczenia. Narzędzia klasy CAT nie tylko ułatwiały sam proces tłumaczenia dokumentu, ale także pomagały w organizacji zleceń tłumaczenia. Systemy takie są dziś znane jako “Środowiska pracy tłumacza” (ang. *Translator’s workstation*). Najwcześniejszymi środowiskami pracy tłumacza były:

- Trados (Translator’s Workbench, system rozwijany do dziś)
- STAR AG (Transit)

- IBM (TranslationManager, nieobecny już na rynku)
- EuroLang Optimizer (nieobecny na rynku).

W latach 90. XX wieku i w pierwszej dekadzie XXI wieku na rynku pojawiło się znacznie więcej wytwórców oprogramowania typu *Translator's workstation*.

3.2. Studium użyteczności systemów CAT

3.2.1. Systemy CAT na rynku

W ostatnich latach systemy klasy CAT zrewolucjonizowały rynek tłumaczeń ([Twi06], [CGSS04]). Dzięki temu że systemy te pozwalają zredukować koszty tłumaczenia, biura tłumaczeń, które ich używają, są w stanie oferować swoje usługi w niższych cenach. Ponadto, spójność tłumaczeń zapewniana przez systemy CAT stała się nie tylko pożądaną, ale wymaganą cechą. W rezultacie, komputerowe wspomaganie tłumaczenia pozwala biurom tłumaczeń na oferowanie lepszych tłumaczeń za niższą cenę i uzyskanie tym samym znaczącej przewagi nad tymi, które pracują w sposób tradycyjny.

Jednakże w dalszym ciągu wielu tłumaczy stroni od używania systemów CAT. Niektóre biura wymuszają na swoich pracownikach używanie tego typu systemów. Przeciwnicy CAT argumentują, że systemy te generują tłumaczowi dodatkową pracę. Wyglądzenie tłumaczenia zdania z jednoczesnym sprawdzeniem terminologii i innymi procedurami może, ich zdaniem, zająć więcej czasu, niż przetłumaczenie zdania bez żadnej pomocy.

Przeprowadzono liczne badania mające ustalić, czy narzędzia typu CAT faktycznie przyczyniają się do zmniejszenia nakładu pracy tłumacza. W kolejnym podrozdziale przedstawione są wyniki jednego z tych badań.

3.2.2. Indywidualne studium użyteczności

W przypadku tłumaczy niezrzeszonych, wyniki i wnioski z analizy opisanej w artykule [Val05] mogą dostarczyć odpowiedzi na pytanie, czy systemy CAT przyczyniają się do zmniejszenia nakładu pracy nad tłumaczeniem. Autorka tego artykułu jest profesjonalną tłumaczką, która pracowała w swoim zawodzie jeszcze przed popularyzacją narzędzi wspomagających tłumaczenie. Podczas rewolucji spowodowanej wprowadzeniem tych narzędzi na rynek, autorka tłumaczyła przy użyciu wielu różnych systemów CAT, gdyż klienci często wymagali pracy na konkretnych narzędziach.

Autorka zgadza się z tezą, że używanie narzędzi wspomagających tłumaczenie podnosi wydajność pracy. Postanowiła jednak możliwie dokładnie zmierzyć te korzyści. Kalkulacja taka ma szczególne znaczenie, gdyż większość klientów wymaga obniżenia ceny tłumaczenia w sytuacji, gdy dostępna jest pamięć tłumaczeń. Konieczna jest wiedza, czy zysk z używania narzędzia CAT rekompensuje zmniejszone wynagrodzenie za wykonane tłumaczenie.

Podczas eksperymentu, autorka artykułu [Val05] używała trzech różnych narzędzi CAT: DejaVu (wersja X), Trados (wersja 6) oraz niekomercyjnego narzędzia opracowanego przez jednego z jej klientów. W DejaVu i Tradosie autorka używała własnych pamięci tłumaczeń, zebranych na przestrzeni lat pracy, liczących po około 150 000 przykładów każda. Zlecenia wykonane przez autorkę zostały podzielone na dwie kategorie: pełnopłatne oraz objęte obniżką ceny. W pierwszym przypadku klient nie wymagał obniżki ceny w związku z używaniem systemu CAT, a tłumaczka używała swoich własnych pamięci tłumaczeń. W drugim przypadku klient dostarczył tłumacze wyspecjalizowaną pamięć tłumaczeń, nałożył wymóg jej użycia oraz zażądał obniżki ceny tłumaczenia zdań w niej odnalezionych. W związku z tym ze względu na narzędzie CAT oraz politykę obniżki cen, zlecenia tłumaczenia zostały podzielone na następujące kategorie:

1. Trados, pełnopłatne
2. Trados, z obniżką
3. DejaVu, pełnopłatne
4. DejaVu, z obniżką
5. Narzędzie niekomercyjne, pełnopłatne
6. Narzędzie niekomercyjne, z obniżką
7. Bez użycia CAT

Nakład pracy nad tłumaczeniem dokumentów, wzięty pod uwagę w tej analizie, jest przedstawiony w Tabeli 3.1.

Tablica 3.1. Nakład pracy w analizie produktywności

CAT	L. projektów	L. słów	Całkowity czas (h)
Trados	36	158940	192.8
DejaVu	25	42525	74.35
niekomercyjny	26	155023	271.2
brak	3	2617	6.5

Produktywność tłumaczenia została zmierzona w jednostce słów na godzinę. Punktem odniesienia była produktywność uzyskana bez użycia narzędzia

dzi wspomagających, wynosząca **250** słów na godzinę. Wyliczona produktywność tłumaczenia przy użyciu danych narzędzi CAT jest przedstawiona w Tabeli 3.2.

Tablica 3.2. Produktywność tłumaczenia dla różnych narzędzi CAT

Narzędzie CAT	Produktywność
Trados (pełnopłatne i z obniżką)	824.3
Trados (pełnopłatne)	424.5
Trados (z obniżką)	1104.3
DejaVu (pełnopłatne i z obniżką)	571.9
niekomercyjny (tylko z obniżką)	571.6
brak	250

3.2.3. Wnioski dotyczące użyteczności systemów CAT

Uzyskane przez autorkę wyniki w bardzo znaczący sposób wskazują na zysk z używania narzędzi typu CAT. Zrozumiałym jest to, że produktywność jest wyższa w sytuacji, w której klient dostarcza specjalizowaną pamięć tłumaczeń. Jakość pamięci jest tak samo ważna, jak użyteczność samego narzędzia CAT. Specjalizowane pamięci tłumaczeń, dedykowane na potrzeby konkretnego zlecenia tłumaczenia, zapewniają wysokie prawdopodobieństwo generowania użytecznych sugestii tłumaczenia. W świetle powyższych faktów, wymaganie klienta dotyczące obniżenia ceny tłumaczenia jest uzasadnione.

Powyższa analiza wykazuje również, że używanie narzędzia CAT z pamięcią tłumaczeń powstałą na przestrzeni lat pracy pozwala na uzyskanie wyższej produktywności, niż w przypadku braku narzędzi wspomagających.

3.3. Współczesny system CAT – memoQ

W niniejszym podrozdziale opisany zostanie system memoQ (opisany na [mula]), opracowany przez firmę Kilgray Translation Technologies. Jego moduł przeszukiwania pamięci tłumaczeń posłuży jako punkt odniesienia w testach autorskiego algorytmu przeszukującego.

3.3.1. Opis ogólny

MemoQ jest nowoczesnym narzędziem klasy CAT, które może być uznane za w pełni funkcjonalne środowisko pracy tłumacza. Premiera systemu na

rynku miała miejsce w roku 2006. Dzięki swojej funkcjonalności i rozszerzalności, memoQ zyskał dużą popularność i jest w dalszym ciągu rozwijany.

Do funkcji memoQ należą:

- pamięć tłumaczeń,
- baza terminologii,
- automatyczne sprawdzanie poprawności tłumaczenia (na podstawie pamięci tłumaczeń, bazy terminologii, korektorów pisowni i wielu innych),
- ergonomiczny interfejs edycji tłumaczenia,
- edytor pamięci tłumaczeń,
- analizator tagów formatujących,
- urównoleglacz tekstów,
- podgląd dokumentów w formatach .doc, .docx, .ppt, .pptx, .html oraz XML,
- obsługa plików wymiany pamięci tłumaczeń w formacie TMX, XLIFF, oraz dwujęzycznym DOC/RTF,
- kompatybilność z systemami Trados, WordFast i STAR Transit,
- elastyczna architektura, ułatwiająca dołączanie dodatków.

Jednym z najważniejszych czynników budujących siłę systemu memoQ jest integracja z innymi popularnymi narzędziami typu CAT. Cecha ta ułatwia tłumaczom przejście z innych narzędzi na memoQ.

3.3.2. Pamięć tłumaczeń w systemie memoQ

Podobnie jak w przypadku większości narzędzi klasy CAT dostępnych na rynku, główną funkcjonalnością systemu memoQ jest obsługa pamięci tłumaczeń. Pamięć jest przeszukiwana pod kątem tzw. “dopasowań 100%” (przykładów, których zdanie źródłowe jest identyczne z wejściowym), jak również pod kątem tzw. “dopasowań nieostrych” (przykładów, których zdanie źródłowe jest tylko podobne do wejściowego w sensie określonej nieostrej miary podobieństwa). System memoQ podaje procentową ocenę dopasowania dla każdego znalezionej w pamięci tłumaczeń wyniku. Użytkownik ma możliwość ustalenia procentowego progu dla dopasowań z pamięci. Dopasowania, które otrzymują ocenę podobieństwa poniżej tego progu, nie są zwracane jako sugestie tłumaczenia.

Wyróżniającą cechą pamięci tłumaczeń memoQ jest podawanie tzw. “dopasowań 101%”. Sztuczna ocena 101% jest przypisywana takim dopasowaniom 100%, które znalazły się w tym samym kontekście w pamięci tłumaczeń i w tłumaczonym dokumencie. W przypadku tych dopasowań tłumacz ma gwarancję, że wymagają one minimalnego nakładu pracy na wyglądze-

nie tłumaczenia. Takie dopasowanie na podstawie kontekstu jest określane w nomenklaturze systemu jako tzw. “dopasowanie ICE”.

Kolejną interesującą techniką używaną w memoQ jest tzw. “dopasowywanie SPICE”. Dostarcza ono innej możliwości uzyskania przez przykład z pamięci tłumaczeń oceny 101%. Dopasowywanie SPICE jest możliwe, jeśli tłumaczony dokument jest w formacie XML. Ocena 101% przyznawana jest tym dopasowaniom 100%, które odnoszą się do tej samej informacji w sensie atrybutów XML i ich wartości. Taka sytuacja jest powszechna na przykład w dokumentach lokalizacyjnych.

Pamięć tłumaczeń systemu memoQ ma jednak wadę – nie jest dobrze zoptymalizowana pod kątem szybkości przeszukiwania. Jest to spowodowane m.in. używaniem nieostrej miary podobieństwa zdań. Algorytm oparty na tej mierze nie jest najszybszym znanym obecnie rozwiązaniem.

W praktyce, szybkość narzędzia CAT jest jednym z głównych czynników, decydujących o jego użyteczności. Tłumacz musi otrzymać sugestie tłumaczenia zdania i wygładzić tłumaczenie w czasie krótszym niż tłumaczenie zdania bez pomocy. W związku z tym szybkość przeszukiwania i generowania sugestii jest kluczowa, zwłaszcza w przypadku obsługiwanego znacznej wielkości pamięci tłumaczeń.

Rozdział 4

Przeszukiwanie pamięci tłumaczeń

4.1. Motywacja badań

Główną motywacją prowadzenia badań nad przeszukiwaniem pamięci tłumaczeń jest dążenie do opracowania efektywnych algorytmów, zdolnych sprostać wymaganiom obecnych systemów wspomaganie tłumaczenia ludzkiego opisanych w Rozdziale 3. Pamięci tłumaczeń w dzisiejszych zastosowaniach mają coraz większy rozmiar. Najczęściej waha się on od setek tysięcy do kilku milionów przykładów. W przygotowaniu są projekty mające na celu zebranie nawet większych pamięci tłumaczeń, takie jak Wordfast VLTM (opisane na [mulb]). W tej sytuacji konieczne jest zastosowanie algorytmów przeszukiwania o niskiej złożoności obliczeniowej zarówno czasowej, jak i pamięciowej.

Inną wymaganą cechą algorytmów przeszukiwania pamięci tłumaczeń jest podobieństwo wyszukiwanych zdań do zdania wzorcowego. Prowadzone są badania nad opracowaniem takiej miary podobieństwa zdań, która dobrze odzwierciedlałaby ludzką intuicję. Ma to duże znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne. Z punktu widzenia teorii, problem ten polega na znalezieniu odpowiedniej funkcji odległości pomiędzy dwoma obiektami – zdaniami w języku naturalnym. Zastosowania praktyczne – systemy wspomaganie tłumaczenia – wymagają, aby algorytm wyszukiwający zwracał zdania podobne i tylko takie zdania, przy każdym wyszukiwaniu. Wyszukiwanie nie może pominąć zdań z pamięci tłumaczeń, które są podobne do wyszukiwanego, jak i nie może zwrócić zbyt szerokiego zbioru wyników, który zawierałby zdania niepodobne do wzorca.

4.2. Problem wyszukiwania przybliżonego

4.2.1. Sformułowanie problemu

Problem wyszukiwania zdań podobnych w pamięci tłumaczeń jest związany z problemem przybliżonego wyszukiwania łańcuchów znaków. Przybliżone wyszukiwanie łańcuchów znaków (ang. *approximate string matching*) polega na wyszukaniu w długim tekście wszystkich podłańcuchów, które różnią się od wyszukiwanego wzorca najwyżej nieznacznie. Różnica ta (nazywana błędem) jest obliczana precyzyjnie przy użyciu wybranej funkcji odległości.

Bardziej formalnie, problem przybliżonego wyszukiwania łańcuchów znaków definiuje się następująco (za [Nav01]).

Definicja 12 (Problem wyszukiwania przybliżonego). *Niech będą dane:*

- skończony alfabet Σ , o rozmiarze σ , $|\Sigma| = \sigma$
- tekst T o długości n , $T \in \Sigma^*$, $|T| = n$
- wzorec P o długości m , $P \in \Sigma^*$, $|P| = m$
- liczba $k \in \mathbb{R}$, reprezentująca dozwolony błąd
- funkcja odległości $d : \Sigma^* \times \Sigma^* \mapsto \mathbb{R}$

Problem wyszukiwania przybliżonego polega na odnalezieniu wszystkich takich pozycji j w tekście T , że $\exists_i d(P, T[i..j]) \leq k$, gdzie $T[i..j]$ oznacza podłańcuch tekstu T od pozycji i do pozycji j .

Przykład 1 (Wyszukiwanie przybliżone). Rozważmy problem wyszukiwania słowa P = 'badać' w tekście T = 'Grupa badaczy przeprowadziła nowe badania'. Przyjmijmy jako funkcję odległości d opisaną w Podrozdziale 4.2.2 odległość Levenshteina. Określmy dozwolony błąd $k = 1$.

Wynik działania algorytmu wyszukiwania przybliżonego w tym przypadku jest przedstawiony na Rysunku 4.1.

Grupa badacz zy przeprowadziła nowe badania	
odległość=1	odległość=1
badać	badać

Rysunek 4.1. Przykład wyszukiwania przybliżonego

Pierwsze dopasowanie odpowiada następującym wartościom parametrów: $i = 6$, $j = 10$, $d(P, T[6..10]) = 1$. Drugie dopasowanie odpowiada natomiast wartościom: $i = 34$, $j = 38$, $d(P, T[34..38]) = 1$.

4.2.2. Funkcje odległości

Poniżej przedstawione zostaną niektóre funkcje odległości, wykorzystywane przy rozważaniach nad problemem wyszukiwania przybliżonego.

Najstarszą i najczęściej wykorzystywaną funkcją odległości jest odległość Levenshteina ([Lev65]).

Definicja 13 (Odległość Levenshteina). *Odległość Levenshteina (oznaczana d_L) pomiędzy dwoma łańcuchami znaków jest liczbą naturalną, która odpowiada minimalnej liczbie operacji podstawowych koniecznych do przekształcenia jednego łańcucha znaków w drugi. Operacjami podstawowymi są:*

- *insercja* – wstawienie dowolnego znaku do łańcucha na dowolnej pozycji,
- *delecja* – usunięcie dowolnego znaku z łańcucha,
- *substytucja* – zamiana dowolnego znaku łańcucha innym znakiem.

Przykład 2 (Odległość Levenshteina). Dla łańcuchów znaków: 'orczyk', 'oracz' odległość Levenshteina wynosi 3, gdyż do przekształcenia pierwszego łańcucha w drugi konieczne są operacje:

1. Delecja znaku **y** ('orczk')
2. Delecja znaku **k** ('orc')
3. Insercja znaku **a** ('oracz')

Odległość Levenshteina jest symetryczna (gdyż operacja odwrotna do każdej operacji podstawowej jest operacją podstawową). Dla łańcuchów znaków x i y takich, że $|x| = |y|$ odległość ta spełnia dodatkowo warunki $d_L(x, y) < \infty$ oraz $0 < d_L(x, y) < |x|$. Co więcej, funkcja ta jest metryką w przestrzeni łańcuchów znaków.

Do obliczenia odległości Levenshteina pomiędzy dwoma ciągami znaków wykorzystywany jest algorytm Needlemana-Wunscha (opisany w [NW70a]), który działa w czasie $O(|x| \cdot |y|)$.

Pokrewną, często stosowaną funkcją odległości łańcuchów znaków jest odległość Hamminga ([Ham50]).

Definicja 14 (Odległość Hamminga). *Odległość Hamminga (oznaczana d_H) jest określona na łańcuchach znaków równej długości jako minimalna liczba substytucji koniecznych do przekształcenia jednego łańcucha w drugi. Innymi*

słowy, odległość Hamminga jest liczbą pozycji, na których dwa łańcuchy znaków się różnią.

Przykład 3 (Odległość Hamminga). Odległość Hamminga pomiędzy łańcuchami:

worek

totem

wynosi 3.

Odległość Levenshteina stanowi uogólnienie odległości Hamminga. Istnieją pary łańcuchów znaków, dla których odległości te mają różne wartości. Na przykład, dla łańcuchów:

$x = '0123456789'$

$y = '1234567890'$

$d_H(x, y) = 10$, gdyż łańcuchy te różnią się na wszystkich 10 pozycjach, ale $d_L(x, y) = 2$, gdyż do przekształcenia łańcucha x w y wystarczą 2 operacje podstawowe:

1. Delecja znaku **0** z pierwszej pozycji łańcucha
2. Insercja znaku **0** na ostatnią pozycję łańcucha

Podobnie jak odległość Levenshteina, odległość Hamminga spełnia warunki symetryczności, skończoności oraz $\forall_{x,y} 0 \leq d_H(x, y) \leq |x|$.

Inną funkcją odległości, opartą na idei operacji podstawowych, jest odległość epizodyczna (ang. *episode distance*), zaproponowana w [DFG⁺97].

Definicja 15 (Odległość epizodyczna). *Odległość epizodyczna (oznaczana d_{EP}) pomiędzy dwoma łańcuchami znaków jest liczbą naturalną, która odpowiada minimalnej liczbie insercji koniecznych do przekształcenia jednego łańcucha znaków w drugi.*

W praktyce, funkcja odległości epizodycznej służy do obliczania podobieństwa ciągów, których elementami są nie znaki, ale zdarzenia w czasie. W tej sytuacji ważne jest, aby za podobne zostały uznane wyłącznie te ciągi, które zachowują kolejność elementów.

Przykład 4 (Odległość epizodyczna). Rozważmy następujące przykłady:

1. $d_{EP}('abcd', 'a12bc345d') = 5$, gdyż do przekształcenia konieczne było wykonanie 5 insercji.
2. $d_{EP}('abcd', 'abef') = \infty$, gdyż nie ma możliwości przekształcenia pierwszego ciągu w drugi wyłącznie za pomocą insercji.

Jak widać z powyższych przykładów, wartość odległości epizodycznej wynosi albo $|y| - |x|$, albo ∞ .

Kolejną funkcją odległości jest odległość największego wspólnego podciągu (ang. *longest common subsequence distance*), opisana w [NW70b].

Definicja 16 (Odległość największego wspólnego podciągu). *Odległość największego wspólnego podciągu (oznaczana d_{LCS}) pomiędzy dwoma łańcuchami znaków jest liczbą naturalną, która odpowiada minimalnej liczbie insercji i delecji koniecznych do przekształcenia jednego łańcucha znaków w drugi.*

Przykład 5 (Odległość największego wspólnego podciągu). Rozważmy następujące przykłady:

1. $d_{LCS}('abcd', 'abde') = 2$, gdyż konieczna jest delecja znaku **c** oraz insercja znaku **e**.
2. $d_{LCS}('abcd', 'a1b2c3') = 4$, gdyż konieczna jest delecja znaku **d** oraz insercja znaków **1,2,3**.

Nazwa funkcji nawiązuje do faktu, że w istocie oblicza ona długość największego wspólnego podciągu jednego i drugiego ciągu. Wartość funkcji jest liczbą znaków z obu ciągów wejściowych, które nie należą do znalezionej najdłuższego podciągu. W powyższym Przykładzie 5, w punkcie 1, największym wspólnym podciągiem obu ciągów jest *'abd'*. Nie należą do niego znaki **c** oraz **e**, stąd wartość odległości wynosi 2. W punkcie 2, największym wspólnym podciągiem jest *'abc'*. Nie należą do tego podciągu znaki **d**, **1**, **2** oraz **3**, więc wartość odległości w tym przypadku wynosi 4.

Odległość największego wspólnego podciągu spełnia warunki:

$$\forall_{x,y} d_{LCS}(x, y) = d_{LCS}(y, x)$$

oraz:

$$\forall_{x,y} 0 \leq d_{LCS}(x, y) \leq |x| + |y|$$

4.3. Znane rozwiązania problemu wyszukiwania przybliżonego

Kluczową cechą algorytmów wyszukiwania przybliżonego jest niska złożoność czasowa.

Ze względu na dostęp do danych algorytmy wyszukiwania dzielimy na dwie klasy: *on-line* i *off-line*. W algorytmach typu *on-line* tekst T nie jest przetwarzany przed rozpoczęciem wyszukiwania. Natomiast algorytmy *off-line* tworzą indeksy przed rozpoczęciem wyszukiwania. Indeks przyczynia się do znacznego obniżenia złożoności obliczeniowej wyszukiwania. Jego

utworzenie jest obarczone kosztem, ale jest to koszt jednorazowy. Raz utworzony indeks można wykorzystywać do wielu wyszukiwań.

W prezentowanych poniżej opisach algorytmów wyszukiwania przybliżonego przyjmuje się, że funkcją odległości jest odległość Levenshteina.

4.3.1. Rozwiązanie naiwne

Naiwne rozwiązanie problemu wyszukiwania przybliżonego polega na obliczeniu odległości Levenshteina między wzorcem P a każdym podłańcuchem T . Następnie wybierane są podłańcuchy o najmniejszej wartości funkcji odległości. Pseudokod tego rozwiązania jest zaprezentowany na Rysunku 4.2 (oznaczenia danych wejściowych oraz specyfikacja wyjścia są takie jak w Definicji 12, wprowadzającej problem wyszukiwania przybliżonego).

Algorytm: Naiwne wyszukiwanie przybliżone

```
function search_naive(T,P,k)
  n := length(T)
  for windowSize:=1 to n
    for index:=1 to n-windowSize+1
      fragmentEnd:=index+windowSize-1
      if (d(T[index..fragmentEnd],P)<=k)
        resultSet.add(fragmentEnd)

  return resultSet
end function
```

Rysunek 4.2. Naiwny algorytm wyszukiwania przybliżonego

Algorytm naiwny jest typu *on-line*. Oszacujmy jego złożoność czasową. Zarówno pierwsza, jak i druga pętla *for* wykona się $O(n)$ razy. Funkcja odległości zostanie więc obliczona $O(n^2)$ razy. Każde jej obliczenie, przy wykorzystaniu algorytmu Needlemana-Wunscha pochłonie $O(nm)$ obliczeń, gdyż porcja tekstu ma długość rzędu n , a długość wzorca wynosi m . Oznacza to, że złożoność obliczeniowa algorytmu naiwnego wynosi $O(n^3m)$, co czyni go szczególnie mało przydatnym w przypadku długich tekstów, a więc dużych wartości n .

4.3.2. Algorytm Sellersa

Znacznie lepsze rozwiązanie zaproponował Sellers w artykule [Sel80]. Opracowany przez niego algorytm jest klasy *on-line* i wykorzystuje technikę programowania dynamicznego.

Algorytm posługuje się alternatywnym sformułowaniem problemu wyszukiwania przybliżonego: dla każdej pozycji j w tekście T i każdej pozycji i we

wzorcu P znajdź j' , dla którego odległość pomiędzy $P[1..i]$, a $T[j'..j]$ jest minimalna. Odległość tę oznacz przez $E[i, j]$. Wtedy rozwiązaniem oryginalnego problemu jest taki podłańcuch tekstu T , dla którego $E[m, j]$ jest minimalne (gdzie m jest długością wzorca).

Wypełnienie tablicy E jest wykonywane dzięki algorytmowi podobnemu do wspomnianego wcześniej algorytmu Needlemana-Wunscha, służącego do obliczenia odległości Levenshteina pomiędzy dwoma ciągami. Procedura tego wypełnienia jest przedstawiona na Rysunku 4.3.

Algorytm Sellersa: wypełnienie tablicy

```
function fill_sellers_table(T,P)

    //zainicjuj rząd zerowy wartościami 0
    for j:=0 to n
        E[0,j] := 0

    for i:=1 to m      //rzędy odpowiadają znakom wzorca
        for j:=0 to n  //kolumny odpowiadają znakom tekstu
            topValue := E[i-1,j]

            leftValue := null
            if (j>0)
                leftValue := E[i,j-1]

            diagonalCost := 1
            if (P[i] == T[j])
                diagonalCost := 0
            diagonalValue := null
            if (j>0)
                diagonalValue := E[i-1,j-1] + diagonalCost

            minValue = min(diagonalValue,leftValue,topValue)
            E[i,j] := minValue

            //zapamiętaj informację, skąd pochodzi wartość tablicy
            if (minValue == diagonalValue)
                E[i,j].from := 'd'
            else if (minValue == topValue)
                E[i,j].from := 't'
            else if (minValue == leftValue)
                E[i,j].from := 'l'

        end for
    end for

end function
```

Rysunek 4.3. Wypełnienie tablicy w algorytmie Sellersa

Po wypełnieniu tablicy, odczytuje się najmniejszą z wartości z rzędu m . Przyjmijmy, że jest to $E[m, j_k]$. Następnie, wykorzystując informacje o pochodzeniu wartości tablicy E , wraca się od elementu $E[m, j_k]$ do rzędu 0. Przyjmijmy, że powrót nastąpił do elementu $E[0, j_p]$. Wtedy wynikiem wy-

szukiwania wzorca P w tekście T jest podłańcuch $T[j_p + 1..j_k]$. Odległość Levenshteina wyszukanego podłańcucha od wzorca wynosi $E(m, j_k)$.

Przykład 6 (Algorytm Sellersa). Rozpatrzmy następujący przykład. Niech tekst do przeszukiwania będzie postaci $T = 'abcdefg'$, a wzorec do wyszukania: $P = 'bzd f'$. Wypełniona tablica w algorytmie Sellersa dla powyższych danych jest przedstawiona w Tabeli 4.1.

Tabela 4.1. Wypełniona tablica w algorytmie Sellersa

		a	b	c	d	e	f	g
	0	0	0	0	0	0	0	0
b	↑1	↖1	↖0	↖1	↖1	↖1	↖1	↖1
z	↑2	↖2	↑1	↖1	↖2	↖2	↖2	↖2
d	↑3	↖3	↑2	↖2	↖1	↖3	↖3	↖3
f	↑4	↑4	↑3	↖3	↑2	↖2	↖3	↖4

W ostatnim wierszu wypełnionej tabeli znajdujemy 2 minimalne wartości. Ścieżki powrotu i rozwiązania dla każdej z nich przedstawione są kolejno w Tabelach 4.2 i 4.3. Pierwszym rozwiązaniem jest podłańcuch $'bcd'$, jego odległość od wzorca $'bzd f'$ wynosi 2 (jedna substytucja, jedna insercja). Drugim rozwiązaniem jest $'bcde'$, jego odległość od wzorca również wynosi 2 (2 substytucje).

Tabela 4.2. Algorytm Sellersa: rozwiązanie pierwsze

		a	b	c	d	e	f	g
	0							
b			↖0					
z				↖1				
d					↖1			
f					↑2			

Tabela 4.3. Algorytm Sellersa: rozwiązanie drugie

		a	b	c	d	e	f	g
	0							
b			↖0					
z				↖1				
d					↖1			
f						↖2		

Złożoność czasowa wypełniania tablicy w algorytmie Sellersa jest rzędu $O(mn)$, gdyż takie są wymiary tej tablicy. Przejście ścieżki powrotu zajmuje $O(m + n)$ ruchów, wobec czego całkowita złożoność czasowa algorytmu wyszukiwania przybliżonego Sellersa wynosi $O(mn + m + n)$. Złożoność ta jest znacznie niższa od złożoności algorytmu naiwnego, wynoszącej $O(n^3m)$.

4.3.3. Metody oparte na tablicy sufiksowej

Rozwiązania problemu wyszukiwania przybliżonego znalazły zastosowanie w przeszukiwaniu sekwencji DNA. Miało to wpływ na znaczące ożywienie badań nad tym problemem w latach 2000-2010. Najnowsze rozwiązania w tej dziedzinie są algorytmami klasy *off-line*, bazującymi na indeksach. Opracowanie [NByST00] przedstawia różne metody indeksowania w wyszukiwaniu przybliżonym, w tym metody oparte na tak zwanej tablicy sufiksowej.

Tablica sufiksowa jest strukturą danych, przechowującą informacje o przeszukiwanym tekście. Aby zobrazować konstrukcję tablicy sufiksowej, rozważmy następujący przykład.

Przykład 7 (Tablica sufiksowa). Załóżmy, że dysponujemy trzema zdaniami:

1. badania są prowadzone
2. to nie jest wszystko
3. stąd widać całe miasto

Z każdego zdania tworzone są wszystkie możliwe sufiksy. Pierwszym sufiksem zdania jest całe to zdanie, drugim – całe zdanie bez pierwszego słowa, trzecim – całe zdanie bez dwóch pierwszych słów itd. Ostatni sufiks składa się z pojedynczego ostatniego słowa w zdaniu. W tablicy zostaje przechowany każdy sufiks z każdego zdania. Razem z sufiksem zapisany jest jego offset (patrz Rozdział 2) oraz identyfikator zdania, z którego pochodzi sufiks. Przykładowa tablica sufiksowa jest przedstawiona w Tabeli 4.4. Na koniec, tablica zostaje posortowana względem sufiksów (stosując porządek leksyko-graficzny). Wynikowa tablica jest przedstawiona w Tabeli 4.5.

Artykuł [Gho06] opisuje przykładowy algorytm wyszukiwania przybliżonego, wykorzystujący tę strukturę danych. Autor artykułu [KS10] proponuje użycie algorytmu bazującego na tablicy sufiksowej do przeszukiwania pamięci tłumaczeń (algorytm ten jest dokładniej omówiony w Podrozdziale 4.7.1).

Tablica 4.4. Przykładowa tablica sufiksowa

Sufiks	Nr zdania	Offset
badania, są, prowadzone	1	0
są, prowadzone	1	1
prowadzone	1	2
to, nie, jest, wszystko	2	0
nie, jest, wszystko	2	1
jest, wszystko	2	2
wszystko	2	3
stąd, widać, całe, miasto	3	0
widać, całe, miasto	3	1
całe, miasto	3	2
miasto	3	3

Tablica 4.5. Posortowana tablica sufiksowa

Sufiks	Nr zdania	Offset
badania, są, prowadzone	1	0
całe, miasto	3	2
jest, wszystko	2	2
miasto	3	3
nie, jest, wszystko	2	1
prowadzone	1	2
są, prowadzone	1	1
stąd, widać, całe, miasto	3	0
to, nie, jest, wszystko	2	0
widać, całe, miasto	3	1
wszystko	2	3

4.4. Autorski algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń

4.4.1. Problem przeszukiwania pamięci tłumaczeń

Problemem pokrewnym wobec wyszukiwania przybliżonego jest problem przeszukiwania pamięci tłumaczeń. Polega on na odnalezieniu w pamięci takich przykładów, których zdania źródłowe są podobne do danego zdania wejściowego w sensie danej funkcji odległości zdań. Bardziej formalnie, problem przeszukiwania pamięci tłumaczeń można zdefiniować następująco:

Definicja 17 (Przeszukiwanie pamięci tłumaczeń). *Niech będą dane:*

- pamięć tłumaczeń TM
- zdanie wejściowe w
- funkcja dopasowania zdań $s : Z \times Z \mapsto [0, 1]$, gdzie Z oznacza zbiór wszystkich możliwych zdań, przyjmująca wartość 1 dla zdań identycznych

Problem przeszukiwania pamięci tłumaczeń polega na odnalezieniu wszystkich takich przykładów p w pamięci tłumaczeń TM , że $s(w, p.source) > 0$, gdzie $p.source$ oznacza zdanie źródłowe przykładu p .

Kluczowe dla opracowania skutecznego algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń jest znalezienie takiej funkcji dopasowania zdań s , która dobrze odzwierciedla ludzką intuicję podobieństwa zdań i ma niską złożoność czasową. Ponadto, algorytm przeszukiwania powinien być zoptymalizowany pod kątem złożoności czasowej i pamięciowej.

W kolejnych podrozdziałach przedstawiony zostanie autorski algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń, jego analiza oraz porównanie z najnowszymi osiągnięciami w dziedzinie.

4.4.2. Wymagania stawiane przed algorytmem

Autorski algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń wychodzi naprzeciw następującym wymaganiom funkcjonalnym, wynikającym z potrzeb przedstawionych w Podrozdziale 3.1.1:

1. Znalezienie wszystkich przykładów z pamięci tłumaczeń, których zdanie wejściowe jest podobne do wejściowego.
2. Znalezienie w szczególności przykładu, którego zdanie źródłowe jest identyczne z wejściowym, o ile taki przykład znajduje się w pamięci tłumaczeń.
3. Podanie oceny dopasowania (liczby rzeczywistej z przedziału $[0, 1]$) dla każdego odnalezionego przykładu.

4. Podanie w szczególności oceny 1 dla przykładu, którego zdanie źródłowe jest identyczne z wejściowym.

Przed algorytmem stawia się także następujące wymagania niefunkcjonalne:

1. Szybkość działania.
2. Niskie wykorzystanie pamięci.

Opis algorytmu jest podzielony ze względu na procedury przez niego wykorzystywane.

4.4.3. Skrót zdania

Algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń bazuje na tzw. skrótach zdań.

Definicja 18. *Skrótem zdania z nazywamy zdanie h , które zawiera niektóre słowa zdania z , poddane modyfikacjom (np. stemowaniu).*

Skrót ma zawierać tylko najważniejsze informacje zdania. Algorytm generowania skrótu zdania z , wykorzystywany w autorskim algorytmie przeszukiwania pamięci tłumaczeń, jest przedstawiony na Rysunku 4.4.

Algorytm: Generowanie skrótu zdania

```
function hash(z)
  for all (Słowo s in z)
    if (s contains [0..9])
      z.remove(s)
    else
      hashedWord := stem(s)
      if (length(hashedWord) > 5)
        hashedWord := hashedWord.substring(0,5)
      z.replaceWord(s, hashedWord)
  return z
end function
```

Rysunek 4.4. Algorytm generowania skrótu zdania

Funkcja *hash* zamienia każde słowo w zdaniu stemem tego słowa (przy użyciu funkcji *stem*). Jeśli stem jest zbyt długi, zostaje skrócony do pierwszych 5 znaków. Co więcej, ze zdania usuwane są wszystkie cyfry.

Operowanie na skrócie zdania zamiast na całym zdaniu ma znaczenie wydajnościowe.

4.4.4. Kodowana tablica sufiksowa

Opracowania [CT10] oraz [HkHwLkS04] proponują modyfikacje standardowej tablicy sufiksowej, opisanej w Podrozdziale 4.3.3. W szczególności, dru-

gie z wymienionych opracowań przedstawia metodę jej kompresji. Autorski algorytm wyszukiwania zdań przybliżonych podąża za ideą zmniejszania rozmiaru tablicy sufiksowej. Używa do tego celu własnej metody. Metoda jest oparta na ogólnej idei kodowania algorytmem Huffmana ([Huf52]). Wykorzystywana jest bijekcja $code : S \mapsto \mathbb{N}$, gdzie $S \subset \Theta$ jest zbiorem wszystkich możliwych stemów. Każdemu stemowi, który ma być przechowywany w pamięci, jest przypisywana unikatowa liczba, która zajmuje w pamięci mniej miejsca niż cały stem.

Technika ta jest skuteczna, o ile w pamięci tłumaczeń znajduje się stosunkowo mało unikatowych stemów. W przeciwnym wypadku, stemy otrzymywałyby kody będące dużymi liczbami, które zajmowałyby zbyt dużo miejsca w pamięci operacyjnej komputera. Wyniki eksperymentalne wskazują, że w średnim przypadku stosunek liczby unikatowych słów w pamięci tłumaczeń do całkowitej liczby słów wynosi ok. 5% (por. [TI06]). Sytuacja jest jeszcze korzystniejsza, kiedy rozpatruje się stosunek liczby unikatowych stemów do całkowitej liczby słów. W ramach niniejszej pracy zbadano przykładową pamięć tłumaczeń, pochodzącą od zawodowego tłumacza, liczącą 3 593 227 słów w części polskiej. Liczba unikatowych stemów w tej pamięci wyniosła zaledwie 17 001, co stanowi ok. 0.5%.

4.4.5. Dodawanie zdania do indeksu

Zanim możliwe będzie wyszukiwanie zdań, należy utworzyć indeks poprzez dodanie do niego zdań do przeszukiwania. Algorytm jest więc klasy *off-line*. Do dodawania zdań do indeksu służy procedura *indexAdd*. Przyjmuje ona dwa argumenty: zdanie do dodania oraz jego unikatowy numer. Procedura wykorzystuje słownik stemów *dictionary*, w którym zapisane są kody przydzielane stemom. Możliwe operacje na obiekcie *dictionary* są następujące:

- odczytanie liczby będącej kodem stemu (*get*)
- przydzielenie nowego kodu dla nowego stemu (*createNewCode*)

Indeks, oparty na tablicy sufiksowej, jest reprezentowany przez obiekt *array*. Obiekt ten posiada metodę *add*, która służy do dodania do indeksu sufiksu wraz z numerem zdania, z którego pochodzi oraz jego offsetem. Dodanie sufiksu do tablicy zachowuje jej porządek. Procedura dodawania jest zoptymalizowana dzięki użyciu algorytmu wyszukiwania binarnego (opisanego w [CSRL01]). Algorytm dodawania zdania do indeksu jest przedstawiony na Rysunku 4.5.

Procedura ta najpierw zamienia każdy stem sufiksu na jego kod. Na-

Algorytm: Dodawanie zdania do indeksu

```

procedure indexAdd(z,id)
  h := hash(z)
  for all (Stem s in h)
    code := dictionary.get(s)
    if (code == null)
      code := dictionary.createNewCode(s)
    h.replace(s, code) //zamień stem jego kodem
  for (i := 0 to length(h))
    array.addSuffix(h.subsequence(i,length(h)),id, i)
end procedure

```

Rysunek 4.5. Algorytm dodawania zdania do indeksu

stępnie dodaje zakodowany sufiks do tablicy sufiksowej. W związku z tym w indeksie przechowywane są nie stemy, ale odpowiadające im liczbowe kody.

4.4.6. Procedura `getLongestCommonPrefixes`

Algorytm przeszukiwania indeksu używa funkcji *getLongestCommonPrefixes* oraz obiektu *OverlayMatch*.

Funkcja *getLongestCommonPrefixes* przyjmuje jeden parametr – ciąg stemów. Zwraca zbiór sufiksów z tablicy, które mają najdłuższy wspólny prefiks z wejściowym ciągiem stemów. Funkcja wykorzystuje metodę tablicy *subArray*, która zwraca zbiór sufiksów z tablicy, zaczynających się danym ciągiem stemów. Metoda *subArray* jest zoptymalizowana dzięki technice wyszukiwania binarnego (opisanej w [CSRL01]). Algorytm funkcji *getLongestCommonPrefixes* jest przedstawiony na Rysunku 4.6.

Algorytm: funkcja `getLongestCommonPrefixes`

```

function getLongestCommonPrefixes(h)
  longestPrefixesSet := {}
  pos := 0
  currentScope := array
  while(not empty(currentScope) and pos < length(h))
    currentScope := currentScope.subArray(h.subSequence(0,pos))
    if (size(currentScope) > 0)
      longestPrefixesSet := currentScope
      pos := pos + 1
  return longestPrefixesSet
end function

```

Rysunek 4.6. Funkcja `getLongestCommonPrefixes`

4.4.7. Obiekt `OverlayMatch`

Obiekt `OverlayMatch` przechowuje informacje o wzajemnym pokrywaniu się zdania wyszukiwanego z jednym ze zdań indeksu. Na podstawie tych informacji można obliczyć stopień podobieństwa tych zdań. Każde znalezione w indeksie zdanie ma przypisany swój własny obiekt `OverlayMatch`. Rysunek 4.7 przedstawia definicję obiektu `OverlayMatch`.

Definicja obiektu `OverlayMatch`

```
object OverlayMatch
{
    patternMatches - lista rozłącznych przedziałów, reprezentujących
                    pokrycie zdania wyszukiwanego (pattern) fragmentami
                    zdania z indeksu
    exampleMatches - lista rozłącznych przedziałów, reprezentujących
                    pokrycie zdania z indeksu (example) fragmentami
                    zdania wyszukiwanego
}
```

Rysunek 4.7. Obiekt `OverlayMatch`

Na tym etapie, zarówno zdanie wejściowe (*pattern*), jak i zdania w indeksie (*example*) są reprezentowane poprzez ciągi liczb. Każda z tych liczb jest kodem, który odpowiada jakiemuś stemowi. Kody te są ponumerowane w ciągu od 0.

Przedział $[a,b]$ na liście `patternMatches` oznacza, że ciąg kodów zdania *pattern* o numerach od a do b (włącznie) jest podsekwencją ciągu kodów zdania *example*. Podobnie, przedział $[a,b]$ na liście `exampleMatches` oznacza, że ciąg kodów zdania *example* o numerach od a do b jest podsekwencją ciągu kodów zdania *pattern*.

Przykład 8 (Obiekt `OverlayMatch`). Przyjmijmy, że zdanie wyszukiwane (*pattern*) brzmi: “Stąd widać prawie całe miasto”, a zdanie wyszukane w indeksie (*example*): “Stąd widać całe miasto”. Po stemowaniu przykładową funkcją stemowania, odpowiadające tym zdaniom ciągi stemów będą następujące: `['stąd', 'wid', 'prawi', 'cał', 'miast']` oraz `['stąd', 'wid', 'cał', 'miast']`. Podczas dodawania zdania *example* do pustego indeksu, jego stemy zostaną zakodowane kolejnymi liczbami naturalnymi. Słownik stemów będzie miał postać:

- 0: 'stąd'
- 1: 'wid'
- 2: 'cał'
- 3: 'miast'

Ciąg stemów *example* zostanie zastąpiony ciągiem kodów `[0,1,2,3]`.

Podczas wyszukiwania zdania *pattern* w indeksie, jego stemy zostaną zakodowane przy użyciu tego samego słownika, który został użyty do kodowania zdania *example*. Do słownika zostanie dodany tylko stem 'prawi' (gdyż wcześniej się w nim nie znajdował) i otrzyma kod 4. W związku z tym zdanie *pattern* zostanie zastąpione ciągiem kodów [0,1,4,2,3].

Wspólne dla obu zdań ciągi to [0,1] oraz [2,3]. Ciąg [0,1] występuje na pozycjach 0-1 zarówno w zdaniu *pattern*, jak i *example*. Ciąg [2,3] występuje w zdaniu *pattern* na pozycjach 3-4, a w zdaniu *example* – 2-3. Wobec tego obiekt *OverlayMatch* dla tych dwóch zdań (reprezentowanych przez ciągi kodów) będzie miał postać:

```
patternMatches : { [0,1]; [3,4] }
exampleMatches : { [0,1]; [2,3] }
```

4.4.8. Funkcja przeszukująca

Centralna część algorytmu przeszukującego – funkcja *search* – przyjmuje jeden parametr: ciąg stemów. Funkcja zwraca tablicę asocjacyjną, zawierającą pary klucz-wartość. W każdej parze, kluczem jest identyfikator wyszukanego zdania, a wartością obiekt *OverlayMatch*, reprezentujący pokrycie tego zdania ze wzorcem. Algorytm funkcji *search* jest przedstawiony na Rysunku 4.8.

Algorytm: Centralna funkcja wyszukująca

```
function search(h)
  for( i := 0 to length(h))
    longestPrefixes :=
      getLongestCommonPrefixes(h.subSequence(i,length(h)))
    for all (Suffix suffix in longestPrefixes)
      prefixLength := longestPrefixes.getPrefixLength()
      currentMatch := matchesMap.get(suffix.id)
      currentMatch.addExampleMatch(suffix.offset,
                                   suffix.offset+prefixLength)
      currentMatch.addPatternMatch(i, i+prefixLength)
  end function
```

Rysunek 4.8. Funkcja *search*

4.4.9. Obliczanie oceny dopasowania

Autorski algorytm obliczania oceny dopasowania jest częściowo inspirowany odległością największego wspólnego podciągu, opisaną w Podrozdziale 4.2.2.

Dla danego zdania wejściowego (*pattern*) i zdania wyszukanego w indeksie (*example*) posiadającego obiekt *OverlayMatch*, ocena dopasowania jest obliczana przy użyciu następującego wzoru:

$$score = \frac{\sum_{i=0}^n patternMatches[i].length + \sum_{i=0}^m exampleMatches[i].length}{length(pattern) + length(example)} \quad (4.1)$$

gdzie:

- $patternMatches[k].length$ jest długością (w sensie liczby stemów) k -tego przedziału
- $length(pattern)$ jest długością zdania wyszukiwanego
- $length(example)$ jest długością zdania wyszukanego

Należy pamiętać, że zdania te są reprezentowane w indeksie w postaci ciągów kodów odpowiadających stemom. Ponieważ istnieje bijekcja pomiędzy zbiorami kodów i stemów, bez utraty ogólności można definiować ocenę dopasowania dla stemów.

Dla obiektu z Przykładu 8 w Podrozdziale 4.4.7 wartość oceny dopasowania jest następująca:

$$score = \frac{(2 + 2) + (2 + 2)}{5 + 4} \approx 88.9\%$$

Zauważmy, że podana we wzorze 4.1 definicja oceny dopasowania jest w istocie równoważna następującej:

$$score = \frac{c_{pattern} + c_{example}}{length(pattern) + length(example)} \quad (4.2)$$

gdzie:

- $c_{pattern}$ jest liczbą słów pokrytych w zdaniu wejściowym
- $c_{example}$ jest liczbą słów pokrytych w zdaniu z przykładu

Taki sposób obliczania oceny dopasowania jest podobny do współczynnika podobieństwa Jaccarda ([Jac01]). Dla dowolnych zbiorów A i B współczynnik podobieństwa Jaccarda J dany jest wzorem:

$$J(A, B) = \frac{|A \cap B|}{|A \cup B|}$$

Gdyby jednak do obliczenia oceny dopasowania zastosować klasyczny współczynnik Jaccarda, zdania traktowane byłyby jako zbiory słów i nie miałyby znaczenia liczba wystąpień tego samego słowa w obu zdaniach. W algorytmie autorskim zastosowano wobec tego modyfikację, pozwalającą na

obliczanie bardziej wiarygodnej oceny dopasowania zdań, w których słowa się powtarzają.

Przykład 9 (Indeks Jaccarda a miara autorska). Rozważmy raz jeszcze parę zdań z Przykładu 8. Indeks Jaccarda dla zbiorów kodów reprezentujących te zdania ($\{0, 1, 2, 3\}$ oraz $\{0, 1, 2, 3, 4\}$) wynosi:

$$\frac{|\{0, 1, 2, 3\}|}{|\{0, 1, 2, 3, 4\}|} = \frac{4}{5} = 80\%$$

Autorska ocena dopasowania tych zdań wynosi ok. 88.9% i jest bardziej zgodna z intuicją, iż są one niemal identyczne.

4.5. Analiza algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń

W niniejszym podrozdziale zostaną przedstawione najważniejsze własności autorskiego algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń.

4.5.1. Ograniczenie oceny dopasowania

Ocena dopasowania zwracana przez algorytm ma odzwierciedlać ludzką intuicję podobieństwa zdań w taki sposób, aby wartość oceny 1 odpowiadała identyczności zdań, a wartość 0 – całkowitemu braku podobieństwa. Jest zatem konieczne, aby dla dowolnych danych wejściowych ocena dopasowania zwracana przez algorytm mieściła się w przedziale $[0, 1]$.

Fakt 1 (Ograniczenie oceny dopasowania). *Ocena dopasowania s , zwracana przez autorski algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń, spełnia warunek $s \in [0, 1]$*

Dowód. Z równania 4.1, ocena dopasowania jest ilorazem liczby nieujemnej przez liczbę dodatnią (*pattern* i *example* jako zdania są ciągami niepustymi), a więc $s \geq 0$. Co więcej,

$$\sum_{i=0}^n \text{patternMatches}[i].\text{length} \leq \text{length}(\text{pattern})$$

gdyż z założenia, przedziały *patternMatches* są rozłączne. Analogicznie:

$$\sum_{i=0}^m \text{exampleMatches}[i].\text{length} \leq \text{length}(\text{example}).$$

Stąd $s \leq 1$.

4.5.2. Własność przykładu doskonałego

W algorytmie wyszukiwania przybliżonego istotne jest, aby potrafił on wyszukać w indeksie w szczególności zdanie, które jest identyczne z wyszukiwanym. Od funkcji oceny dopasowania wymagamy dodatkowo, aby dla takiego dopasowania zwróciła wartość 1. Poniżej zostanie wykazane, że algorytm posiada obie te własności.

Fakt 2 (Własność przykładu doskonałego). *Jeśli indeks algorytmu zawiera przykład p , którego zdaniem źródłowym jest zdanie $p.source$, to wyszukiwanie zdania $p.source$ w tym indeksie zwróci (między innymi) wynik p z wartością funkcji oceny dopasowania 1.*

Dowód. Załóżmy, że indeks algorytmu zawiera przykład p , którego zdaniem źródłowym jest zdanie $p.source$. W takiej sytuacji, indeks systemu musi zawierać sufiks $s_{p.source}$, będący całym zdaniem $p.source$. Procedura *search* uruchomi procedurę *getLongestCommonPrefixes*. Zwróci ona zbiór sufiksów S posiadających najdłuższy wspólny prefiks ze zdaniem $p.source$. Z faktów, iż żaden sufiks nie może mieć ze zdaniem $p.source$ wspólnego prefiksu dłuższego niż $length(p.source)$, a $s_{p.source}$ ma z tym zdaniem wspólny prefiks długości dokładnie $length(p.source)$, wynika: $s_{p.source} \in S$. To dowodzi, że doskonały przykład zostanie zwrócony przez algorytm.

Ocena doskonałego przykładu zostanie obliczona na podstawie jego obiektu *OverlayMatch*. Obiekt ten został określony w liniach 6 i 7 procedury *search*. W linii 6 został dodany przedział pokrycia przykładu:

$$[0, length(p.source) - 1]$$

gdyż offset sufiksu $s_{p.source}$ jest równy 0. W linii 7 został dodany przedział pokrycia wzorca:

$$[0, length(p.source) - 1]$$

gdyż zmienna i w momencie odnalezienia $s_{p.source}$ była równa 0. Odpowiadało to temu, że był wtedy wyszukiwany cały wzorzec $p.source$, a nie jego fragment. Ponieważ przedziały pokrycia wzorca i przykładu muszą być między sobą rozłączne, nie mógł zostać dodany żaden inny przedział. W związku z tym długości pokrycia przykładu i wzorca są dokładnie równe długościom odpowiednio przykładu i wzorca. Ocena dopasowania, na mocy definicji (równanie 4.1), wynosi więc 1.

4.5.3. Ocena dopasowania jako odległość, metryka, podobieństwo

Zdefiniujmy funkcję dopasowania zdań $s : Z \times Z \mapsto [0, 1]$, w taki sposób, że $s(x, y)$ jest oceną dopasowania zdań x i y , zwróconą przez autorski algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń podczas wyszukiwania zdania y w indeksie zawierającym zdanie x .

Zdefiniujmy również funkcję odległości pomiędzy zdaniami $d_s : Z \times Z \mapsto [0, 1]$, gdzie Z jest zbiorem wszystkich możliwych zdań, jako:

$$d_s(x, y) = 1 - s(x, y) \quad (4.3)$$

Fakt 3 (Odległość pomiędzy zdaniami). *Funkcja d_s spełnia własności odległości, tj. $\forall x, y \in Z$:*

1. $d_s(x, y) \geq 0$ (nieujemność)
2. $d_s(x, y) = d_s(y, x)$ (symetryczność)
3. $d_s(x, x) = 0$ (zwrotność)

Dowód. Własność nieujemności wynika bezpośrednio z Faktu 1 oraz definicji funkcji d_s . Symetryczność funkcji d_s wynika z symetryczności obliczania oceny dopasowania: $s(x, y) = s(y, x)$. Własność zwrotności funkcji d_s wynika z tego, że jeśli algorytm szuka zdania x w indeksie zawierającym zdanie x , to obiekt *OverlayMatch* dla dopasowania x do x będzie zdefiniowany następująco:

patternMatches : { [0,length(x)-1] }

exampleMatches : { [0,length(x)-1] }

Zarówno *patternMatches*, jak i *exampleMatches*, będą zawierały informację o dopasowaniu całego zdania x do siebie samego. Obliczenie oceny podobieństwa w tym przypadku będzie następujące:

$$s(x, x) = \frac{\text{length}(x) + \text{length}(x)}{\text{length}(x) + \text{length}(x)} = 1$$

Stąd: $d_s(x, x) = 1 - s(x, x) = 0$.

Funkcja d_s nie jest jednak metryką w zbiorze Z (w rozumieniu definicji podanej w [DD09]).

Fakt 4 (Niespełnianie własności metryki w Z). *Funkcja d_s nie jest metryką w zbiorze Z .*

Dowód. Gdyby d_s była metryką, spełniałaby warunek identyczności elementów nierozróżnialnych:

$$\forall x, y \in Z (d_s(x, y) = 0 \Leftrightarrow x = y) \quad (4.4)$$

Rozpatrzmy jednak zdania:

pattern : {a}

example : {a, a}

Naturalnie $pattern \neq example$, ale $s(pattern, example) = 1$, gdyż obiekt *OverlayMatch* dla tych zdań jest postaci:

patternMatches : { [0,0] }

exampleMatches : { [0,1] }

W tej sytuacji wyliczenie oceny dopasowania jest następujące:

$$s(pattern, example) = \frac{1+2}{1+2} = 1$$

Mamy zatem $d_s(pattern, example) = 1 - 1 = 0$, ale $pattern \neq example$.

Rozpatrzmy jeszcze, czy funkcja s jest funkcją podobieństwa w sensie definicji podanej w [DD09]. Funkcja s jest podobieństwem, o ile:

1. $\forall x, y \in Z \quad s(x, y) \geq 0$
2. $\forall x, y \in Z \quad s(x, y) = s(y, x)$
3. $\forall x, y \in Z \quad s(x, y) \leq s(x, x)$
4. $s(x, y) = 1 \Leftrightarrow x = y$

Fakt 5 (Niespełnianie własności podobieństwa w Z). *Funkcja s nie jest podobieństwem w zbiorze Z .*

Dowód. Funkcja s spełnia warunki 1, 2, 3, jak zostało wykazane w dowodach poprzednich twierdzeń. Nie spełnia jednak warunku 4, co wynika z dowodu Faktu 4.

4.5.4. Wnioski

Funkcja odległości zdań d_s nie spełnia własności metryki (Fakt 4), natomiast funkcja podobieństwa s nie spełnia matematycznych własności podobieństwa (Fakt 5). W obu przypadkach wynika to z braku zachowania przez funkcje warunku identyczności elementów nierozróżnialnych. Zwróćmy jednak uwagę, że algorytm oparty o funkcję d_s zachowuje wymagane własności ograniczenia oceny podobieństwa (Fakt 1) oraz przykładu doskonałego (Fakt 2). Ma to związek z faktem, iż funkcja d_s jest funkcją odległości (Fakt 3). Prawdziwy jest następujący lemat:

Lemat 1 (Wpływ własności odległości). *Niech będzie dany zbiór zdań S i funkcja $d : Z \times Z \mapsto [0, \infty)$. Skonstruujmy algorytm A wyszukiwania zdań*

w zbiorze S , który dla zdania wejściowego x zwraca wszystkie elementy $y \in S$, każdemu przypisując ocenę dopasowania $score$, zdefiniowaną następująco:

$$score = 2^{-d(x,y)}$$

Algorytm A spełnia własności ograniczenia oceny dopasowania oraz przykładu doskonałego wtedy i tylko wtedy, gdy funkcja d spełnia warunki 1 i 3 funkcji odległości, tj. $\forall x, y \in Z$:

- $d(x, y) \geq 0$ (nieujemność)
- $d(x, x) = 0$ (zwrotność)

Dowód. Załóżmy najpierw, że funkcja d spełnia powyższe warunki. Wtedy $\forall x, y \in Z$ $d(x, y) \geq 0$. Ocena dopasowania $score$ jest funkcją ściśle malejącą, ograniczoną z góry przez 1, gdyż $d(x, y) = 0 \Rightarrow score = 2^0 = 1$. Ocena jest ograniczona z dołu przez 0, gdyż $\lim_{d(x,y) \rightarrow \infty} score = 0$. Algorytm A posiada więc cechę ograniczenia oceny dopasowania. Zauważmy również, że jeśli przykład doskonały x należy do zbioru S , to zostanie on zwrócony przez algorytm A z oceną dopasowania $2^{-d(x,x)}$. Ponieważ funkcja d spełnia warunek zwrotności, prawdą jest, że $d(x, x) = 0$, a ocena dopasowania przykładu doskonałego jest równa 1. Dowodzi to spełniania przez algorytm A własności przykładu doskonałego.

Z drugiej strony, załóżmy, że algorytm A spełnia własności ograniczenia oceny dopasowania oraz przykładu doskonałego. Z faktu, że $score \leq 1$, wynika $\forall x, y \in Z$ $2^{-d(x,y)} \leq 1$, a więc $\forall x, y \in Z$ $d(x, y) \geq 0$. Funkcja d spełnia zatem warunek nieujemności. Ponadto, algorytm A zwraca zdanie x z oceną dopasowania 1, o ile $x \in S$. Oznacza to, że $\forall x \in Z$ $2^{-d(x,x)} = 1$, a więc $\forall x \in Z$ $d(x, x) = 0$, co dowodzi spełniania przez funkcję d warunku zwrotności i kończy dowód lematu.

Z powyższego lematu wynika, iż konstruując algorytm przybliżonego wyszukiwania zdań, należy wybrać funkcję odległości zdań, która spełnia matematyczne warunki funkcji odległości. Decyduje to o spełnianiu przez algorytm istotnych i pożądanych własności. Nie jest natomiast w tym kontekście istotne, czy funkcja ta spełnia warunek identyczności elementów nierozróżnialnych.

4.6. Złożoność obliczeniowa algorytmu

4.6.1. Złożoność czasowa algorytmu

Ponieważ autorski algorytm wyszukiwania przybliżonego został zaprojektowany w celu przetwarzania dużego zbioru danych, jedną z najistotniejszych jego własności jest złożoność obliczeniowa. Poniżej zostanie przedstawiona złożoność czasowa i pamięciowa autorskiego algorytmu wyszukiwania przybliżonego.

Twierdzenie 1 (Złożoność czasowa algorytmu). *Niech n oznacza liczbę zdań w pamięci tłumaczeń, d oznacza średnią długość tych zdań (w sensie liczby słów), a m – długość zdania wyszukiwanego. Złożoność czasowa algorytmu wyszukiującego jest rzędu:*

- $O(m^2 \log(nd))$ w pesymistycznym przypadku,
- $O(m \cdot \log(nd))$ w optymistycznym i średnim przypadku.

Dowód. W indeksie jest n zdań o średniej długości d . W tablicy sufiksowej znajduje się więc $n \cdot d$ sufiksów.

W przypadku pesymistycznym w indeksie znajdują się wyłącznie doskonałe przykłady. W każdym z m kroków, algorytm wywołuje procedurę *getLongestCommonPrefixes*. W ramach tej procedury wykonuje wyszukiwanie binarne pierwszego słowa aktualnie wyszukiwanego fragmentu zdania wejściowego. Znajduje wtedy nd wyników, gdyż wszystkie nd sufiksów znajdujących się w indeksie pasuje do tego słowa. Kontynuując wykonywanie procedury *getLongestCommonPrefixes*, algorytm ponownie przeszukuje zbiór wyników z poprzedniego kroku, tym razem szukając drugiego słowa. Czynność tę powtarza dla wszystkich słów aktualnie wyszukiwanego fragmentu zdania wejściowego. Złożoność każdego wyszukiwania binarnego w ramach procedury *getLongestCommonPrefixes* jest ograniczona z góry przez $O(\log(nd))$. Wyszukiwań tych jest rzędu m . Ponieważ procedura jest wywoływana m razy, złożoność algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń w przypadku pesymistycznym jest rzędu $O(m^2 \log(nd))$.

W przypadku optymistycznym indeks nie zawiera żadnego zdania, które ma jakiegokolwiek wspólne słowo z wyszukiwanym. Każde z m wywołań procedury *getLongestCommonPrefixes* wiąże się z jednym wyszukiwaniem binarnym, które nie zwraca żadnych wyników. Stąd złożoność algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń w przypadku optymistycznym jest rzędu $O(m \cdot \log(nd))$.

W przypadku średnim indeks zawiera różne zdania, w tym jedno lub więcej zdań mających wspólne słowo z wyszukiwanym. W każdym z m kroków algorytmu wywoływana będzie procedura *getLongestCommonPrefixes*. Każde jej wywołanie pociągnie za sobą wykonanie kolejnych wyszukiwań binarnych. Ze względu na różnorodność zdań w indeksie, każde kolejne wyszukiwanie będzie znacząco zawężało zbiór do przeszukania. Jedynym czasochłonnym wyszukiwaniem w danym kroku będzie pierwsze, które będzie musiało przeszukać cały zbiór sufiksów. Na tej podstawie można oszacować średnią złożoność czasową algorytmu na poziomie $O(m \cdot \log(nd))$.

4.6.2. Złożoność pamięciowa algorytmu

Najistotniejszą własnością algorytmu jest jego niewielka złożoność pamięciowa. Cecha ta ma duże znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne (gdyż pozwala na przechowywanie indeksu w pamięci operacyjnej komputera i uzyskanie dużej szybkości wyszukiwania).

Twierdzenie 2 (Złożoność pamięciowa algorytmu). *Niech n oznacza liczbę zdań w pamięci tłumaczeń, d oznacza średnią długość tych zdań. Złożoność pamięciowa algorytmu w optymistycznym, pesymistycznym i średnim przypadku, niezależnie od długości wyszukiwanego zdania, jest rzędu $O(nd)$.*

Dowód. Jediną strukturą danych o znacznych rozmiarach, którą wykorzystuje algorytm, jest tablica sufiksowa. W tablicy tej znajduje się nd sufiksów. Doliczyć należy również słownik stemów, którego rozmiar jest w najgorszym rzędu nd , gdyż tyle jest ogółem tokenów, a w najgorszej sytuacji wszystkie mogą być różne. Stąd złożoność pamięciowa algorytmu jest rzędu $O(nd)$.

4.7. Porównanie z innymi algorytmami

Złożoność obliczeniowa czasowa autorskiego algorytmu wyszukiwania wynosi $O(m \cdot \log(nd))$ w optymistycznym oraz $O(m^2 \log(nd))$ w pesymistycznym i średnim przypadku. Jego złożoność pamięciowa wynosi $O(nd)$. Ponadto, cechą wyróżniającą autorski algorytm na tle innych algorytmów tej klasy jest wykorzystywanie własnej oceny dopasowania zdań, która nie jest oparta na odległości Levenshteina.

W kolejnych podrozdziałach przedstawione zostanie porównanie teoretycznych cech autorskiego algorytmu z najnowszymi osiągnięciami w dziedzinie. Wyniki praktycznych testów algorytmu są przedstawione w Rozdziale 5.

4.7.1. Algorytm Koehna i Senellarta

Ogólna charakterystyka i złożoność obliczeniowa

Philipp Koehn i Jean Senellart deklarują złożoność czasową swojego algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń na poziomie $O(m^3 \log(nd))$ w pesymistycznym oraz $O(m \cdot \log(nd))$ w optymistycznym i średnim przypadku ([KS10]). Ich algorytm, podobnie jak przedstawiony w niniejszej pracy, jest oparty na tablicy sufiksowej. Stosuje on mechanizmy filtrowania potencjalnych wyników wyszukiwania, pochodzących z tablicy. Algorytm ten, w przeciwieństwie do autorskiego, nie zwraca oceny dopasowania dla znalezionych zdań.

Złożoność pamięciowa algorytmu Koehna i Senellarta jest rzędu $O(nd)$. Autorzy algorytmu nie dążyli jednak do maksymalnego zmniejszenia rozmiaru tablicy sufiksowej (np. dzięki wykorzystaniu stemów). Planowali przechowywanie indeksu do wyszukiwania na dysku twardym komputera.

Opis algorytmu

Algorytm wyszukiwania przybliżonego autorstwa Koehna i Senellarta podzielony jest na następujące fazy:

1. wyszukiwanie w tablicy sufiksowej
2. filtrowanie dopasowań
3. filtrowanie na podstawie długości
4. weryfikacja dopasowań

W fazie pierwszej, w tablicy sufiksowej wyszukiwane są wszystkie możliwe dopasowania do zdania wzorcowego. W wyniku tej operacji powstaje zbiór wszystkich par $(pattern_ngram, example_ngram)$, gdzie $pattern_ngram$ jest podłańcuchem słów zdania wzorcowego, a $example_ngram$ jest podłańcuchem słów zdania z przykładu. Pary te nazywane będą **dopasowaniami**. Znalezione dopasowania zostają pogrupowane ze względu na przykłady z pamięci tłumaczeń, do których się odnoszą.

Druga faza polega na wstępnym odrzuceniu niektórych dopasowań. W ramach jednego przykładu w pamięci tłumaczeń, odrzucane są między innymi te dopasowania (p_1, e_1) , dla których istnieje dopasowanie (p_2, e_2) , że p_1 jest podciągiem p_2 lub e_1 jest podciągiem e_2 .

Identyczny efekt uzyskuje autorski algorytm, ale nie wymaga on dodatkowego filtrowania. W rozwiązaniu autorskim zwracane są tylko najdłuższe możliwe dopasowania z tablicy sufiksowej. Dzieje się tak ze względu na sposób

działania funkcji *getLongestCommonPrefixes*, we współpracy z obiektem *OverlayMatch* (patrz Podrozdział 4.4.6).

Przykład 10 (Porównanie Algorytmu Koehna i Senellarta z autorskim). Niniejszy przykład ilustruje, jak oba algorytmy odfiltrowują zbędne dopasowania. Załóżmy, że w pamięci tłumaczeń znajduje się przykład o zdaniu źródłowym: “Wynik badań potwierdził początkowe przypuszczenia.” Załóżmy również, że wyszukiwanym zdaniem jest: “Wynik badań potwierdził hipotezę profesora N.” W tej sytuacji algorytm Koehna i Senellarta odnajdzie w pamięci tłumaczeń dopasowania:

- wynik
- wynik, badań
- wynik, badań, potwierdził

Następnie, algorytm ten przeprowadzi analizę dopasowań i pozostawi trzecie, najdłuższe dopasowanie. Natomiast algorytm autorski, podczas przeszukiwania tablicy sufiksowej, natrafi na sufiksy:

- wynik, badań, potwierdził, początkowe, przypuszczenia
- badań, potwierdził, początkowe, przypuszczenia
- potwierdził, początkowe, przypuszczenia

Na podstawie pierwszego ze znalezionych sufiksów otrzymane zostanie dopasowanie “wynik, badań, potwierdził”. Zostanie ono wpisane do obiektu *OverlayMatch*. Ponieważ dopasowania uzyskane z kolejnych sufiksów (“badźń, potwierdził” oraz “potwierdził”) musiałyby się znaleźć w miejscu zajmowanym przez pierwsze dopasowanie w obiekcie *OverlayMatch*, zostają natychmiast odrzucone.

W przypadku algorytmu autorskiego nie jest zatem konieczny dodatkowy krok analizy dopasowań, który jest wykonywany w algorytmie Koehna i Senellarta.

Trzecia faza algorytmu Koehna i Senellarta polega na odrzuceniu tych dopasowań, które nie spełniają kryterium długości. Kryterium to polega na sprawdzeniu, czy dysproporcja długości pomiędzy zdaniem wzorcowym a znalezionym przykładem, nie jest większa od ustalonej z góry wartości. Dysproporcja długości zdań jest brana pod uwagę również w autorskim algorytmie, jednak nie jest ona nigdy powodem odrzucenia dopasowania, a jedynie wpływa negatywnie na jego ocenę. W praktycznych zastosowaniach, odrzucanie dopasowań dłuższych od wzorca powoduje utratę potencjalnie cennych wyników wyszukiwania.

Przykład 11 (Zasadność autorskiej oceny dopasowania). Rozważmy następującą sytuację. Niech w pamięci tłumaczeń znajduje się zdanie “Wynik badań potwierdził początkowe przypuszczenia, dotyczące ciężaru cząsteczkowego niektórych związków siarki, azotu, tlenu i manganu”. Niech zdaniem wyszukiwanym będzie “Wynik badań potwierdził początkowe przypuszczenia”. Podczas wyszukiwania, autorski algorytm zwróci przykład z pamięci tłumaczeń z relatywnie wysoką oceną (na podstawie wzoru 4.1):

$$\frac{5 + 5}{5 + 15} = 50\%$$

Bez wątplenia odnaleziony przykład może posłużyć tłumaczowi jako odpowiedź przy tłumaczeniu wyszukiwanego zdania. Wystarczy, że w uzyskanej odpowiedzi pominie on drugą część, a zostawi tylko tłumaczenie, które go interesuje. Stąd zasadne jest, aby podobne przykłady nie tylko nie były odrzucane podczas wyszukiwania, ale także otrzymywały relatywnie wysokie oceny.

Ostatnią fazą algorytmu Koehna i Senellarta jest tzw. pełna walidacja znalezionych dopasowań, która dąży do obliczenia odległości Levenshteina pomiędzy zdaniem wyszukiwanym a odnalezionym przykładem. Faza ta sprowadza się do łączenia mniejszych dopasowań w większe i znalezienia optymalnego dopasowania zdania wyszukanego do wzorca. Technika łączenia dopasowań opiera się na idei algorytmu A*. Podobny krok nie jest potrzebny w autorskim algorytmie, gdyż tam za łączenie dopasowań odpowiada obiekt *OverlayMatch*.

Wśród zalet algorytmu Koehna i Senellarta wymienić można dostosowanie do przeszukiwania nawet znacznej wielkości pamięci tłumaczeń. Wadą jest natomiast precyzja wyszukiwania. Algorytm Koehna i Senellarta odrzuca potencjalnie dobre wyniki wyszukiwania podczas fazy filtrowania.

Innym mankamentem tego algorytmu jest fakt, iż po fazie filtrowania, podczas weryfikacji, używa on odległości Levenshteina na poziomie słów do określenia podobieństwa zdań. Odległość Levenshteina nie jest dobrze dostosowana do tego problemu.

Przykład 12 (Odległość Levenshteina a algorytm autorski). Rozważmy zdania:

- ‘Nie jest spełniony warunek A.’
- ‘Nie jest spełniony warunek A, ale jest spełniony warunek B.’

Odległość Levenshteina na poziomie słów pomiędzy tymi zdaniami wynosi 5 (ze względu na insercje słów ‘ale’, ‘jest’, ‘spełniony’, ‘warunek’, ‘B’). Jeśli odnieść ją do sumy długości zdań (15), można wywnioskować, że zdania

te są w $\frac{1}{3}$ niepodobne, czyli ich stopień podobieństwa wynosi około 66.7%. Natomiast w autorskim algorytmie, podobieństwo tych zdań wyniosłoby (na podstawie wzoru 4.1):

$$\frac{5 + 8}{5 + 10} \approx 86.7\%$$

Ponadto, z powodu braku wykorzystania w algorytmie Koehna i Senellarta narzędzi przetwarzania języka naturalnego (takich jak np. funkcja stemowania), algorytm ten nie uzna za podobne niektórych par zdań podobnych w sensie ludzkim.

Przykład 13 (Zasadność stemowania). Rozważmy zdania:

- Mam szybki, czerwony samochód
- Nie mam szybkiego, czerwonego samochodu

Zdania te zostaną uznane przez algorytm Koehna i Senellarta za bardzo mało podobne, gdyż pary słów 'czerwony-czerwonego', 'szybki-szybkiego' oraz 'samochód-samochodu' będą traktowane jako różne.

Wykorzystanie funkcji stemowania w autorskim algorytmie uodparnia go na tego typu problemy, a co za tym idzie, czyni go szczególnie przydatnym do przeszukiwania pamięci tłumaczeń, w których językiem źródłowym jest język o bogatej fleksji, np. polski.

Pseudokod algorytmu

Na Rysunkach 4.9 i 4.10 przedstawiony jest pełny pseudokod algorytmu Koehna i Senellarta. Jest on zaczerpnięty z artykułu [KS10].

Algorytm Koehna i Senellarta: main, find-matches, find-in-suffix-array

```

function main(Pattern  $p = p_1..p_n$ )
  ceiling-cost =  $\lceil 0.3 \cdot p.length \rceil$ 
  M := find-matches(p)
  S := find-segments(p,M)
  return S
end function

function find-matches(Pattern  $p = p_1..p_n$ )
  for (start := 1 to p.length)
    for (end := start to p.length)
      remain := p.length - end
       $M_{start,end}$  := find-in-suffix-array( $p_{start}, p_{end}$ )
      break if  $M_{start,end} == \emptyset$ 
      for all (m in M)
        m.leftmin :=  $|m.start - start|$ 
        if (m.leftmin == 0 and start > 0)
          m.leftmin := 1
        m.rightmin :=  $|m.remain - remain|$ 
        if (m.rightmin == 0 and remain > 0)
          m.rightmin := 1
        min-cost := m.leftmin+m.rightmin
        break if min-cost > ceiling-cost
        m.leftmax :=  $\max(m.start, start)$ 
        m.rightmax :=  $\max(m.remain, remain)$ 
        m.pstart := start
        m.pend := end
         $M := M \cup \{m\}$ 
      return M
    end function

function find-in-suffix-array(String string)
  first-match := find first occurrence of string in array
  last-match := find last occurrence of string in array
  for (Match i:=first_match to last_match)
    m := new match()
    m.start := i.segment - start
    m.end := i.segment - end
    m.length := i.segment.length
    m.remain := m.length - m.end
    m.segment-id := i.segment.id
     $N := N \cup \{m\}$ 
  return N
end function

```

Rysunek 4.9. Algorytm Koehna i Senellarta – część pierwsza

Algorytm Koehna i Senellarta: find-segments, parse-validate, combinable

```

function find-segments(Pattern p, Matches M)
  for all (Segment s:  $\exists m \in M: m.\text{segment-id} == s.\text{id}$ )
    a := new agenda-item()
    a.M :=  $\{m \in M: m.\text{segment-id} == s.\text{id}\}$ 
    a.sumlength :=  $\sum m \in a.M m.\text{length}$ 
    a.priority := -a.sumlength; a.s := s
    A := A  $\cup$  {a}
  while (a := pop(A))
    break if a.s.length - p.length > ceiling-cost
    break if max(a.s.length, p.length) - a.sumlength > ceiling-cost
    cost := parse-validate(a.s, a.M)
    if (cost < ceiling-cost)
      ceiling-cost := cost; S :=  $\emptyset$ 
    S := S  $\cup$  {a, s} if cost == ceiling-cost
  return S
end function

function parse-validate(String string, Matches M)
  for all ( $m_1 \in M, m_2 \in M$ )
    A := A  $\cup$  {a} if a == combinable( $m_1, m_2$ )
  while (a := pop(A))
    break if a.mincost > ceiling-cost
    mm := new match()
    mm.leftmin := a.m1.leftmin; mm.leftmax := a.m1.leftmax
    mm.rightmin := a.m2.rightmin; mm.rightmax := a.m2.rightmax
    mm.start := a.m1.start; mm.end := a.m2.end
    mm.pstart := a.m1.pstart; mm.pend := a.m2.pend
    mm.internal := a.m1.internal + a.m2.internal + a.internal
    cost := min(cost, mm.leftmax + mm.rightmax + mm.internal)
    for all (m in M)
      A := A  $\cup$  {a} if a == combinable(mm, m)
  return cost
end function

function combinable(Matches  $m_1, m_2$ )
  return null unless  $m_1.\text{end} < m_2.\text{start}$ 
  return null unless  $m_1.\text{pend} < m_2.\text{pstart}$ 
  a.m1 := m1; a.m2 := m2
  delete :=  $m_2.\text{start} - m_1.\text{end} - 1$ 
  insert :=  $m_2.\text{pstart} - m_1.\text{pend} - 1$ 
  internal := max(insert, delete)
  a.internal := internal
  a.mincost :=  $m_1.\text{leftmin} + m_2.\text{rightmin} + \text{internal}$ 
  a.priority := a.mincost
  return a
end function

```

4.7.2. Algorytm Huerty

Jak zostało nakreślone w Rozdziale 4.2, autorski algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń bazuje na rozwiązaniach problemu wyszukiwania przybliżonego.

Jeden z najnowszych algorytmów wyszukiwania przybliżonego został opublikowany w 2010 roku przez Juana Manuela Huertę ([Hue10]). Wykorzystuje on strukturę stosu, która służy kodowaniu indeksu na potrzeby przybliżonego wyszukiwania łańcuchów znaków. Istotną różnicą w stosunku do autorskiego algorytmu jest operowanie na ciągach znaków, a nie na ciągach słów. Ponadto, algorytm Huerty tylko aproksymuje odległość edycyjną, przez co zwrócone przez niego wyniki wyszukiwania mogą nie być właściwe (autor algorytmu deklaruje margines błędu rzędu 2,5%). Dzięki tym zabiegom udało się mu osiągnąć złożoność czasową algorytmu wyszukiwania rzędu $O(m \cdot s \cdot \log(s))$, gdzie s jest rozmiarem stosu kodującego. Zwykle rozmiar ten jest znacznie mniejszy niż n . Warto jednak zwrócić uwagę, że złożoność czasowa autorskiego algorytmu również jest liniowa lub kwadratowa względem długości obiektu wyszukiwanego i logarytmiczna względem rozmiaru zbioru do przeszukania.

4.7.3. Algorytm Ghodsi'ego

Mohammadreza Ghodsi opublikował w 2006 roku własny algorytm wyszukiwania przybliżonego ([Gho06]). Algorytm ten służy do wyszukiwania podobnych łańcuchów znaków i podobnie jak wiele algorytmów tej klasy znalazł zastosowanie w badaniu sekwencji DNA.

Algorytm Ghodsi'ego bazuje na odległości Hamminga ([Ham50]) i zakłada wyszukiwanie łańcuchów znaków odległych od wzorca o k w sensie tej odległości. Algorytm pracuje z tekstami zbudowanymi na alfabecie o rozmiarze σ . Deklarowana przez autora algorytmu złożoność czasowa operacji wyszukiwania jest rzędu $O(m^{k+3} \sigma^k \cdot \log_2 n)$. Można tu więc dostrzec wielomianową zależność od długości słowa wyszukiwanego oraz złożoność logarytmiczną względem wielkości zbioru przeszukiwanego.

Rozdział 5

Ewaluacja algorytmu przeszukiwania pamięci tłumaczeń

5.1. Definicje kompletności i dokładności

Jakość przeszukiwania pamięci tłumaczeń przez dany algorytm może być mierzona dwoma kryteriami. Po pierwsze, przykłady mają być odnajdywane w pamięci możliwie często. Częstość tego odnajdywania bezpośrednio przekłada się na zmniejszenie czasu tłumaczenia dokumentu przez tłumacza. Do mierzenia tej częstości służy zaproponowany w Definicji 19 parametr kompletności. Pojęcie to pochodzi z dziedziny pozyskiwania informacji, w języku angielskim znane jest pod nazwą *recall*. Jest ono opisane m.in. w [MKS99]. W niniejszej pracy podana jest autorska definicja kompletności, dostosowana do zagadnienia przeszukiwania pamięci tłumaczeń, inspirowana opracowaniem [WS99].

Definicja 19 (Kompletność). *Kompletnością* wyszukiwania zdań przez algorytm A przeszukiwania pamięci tłumaczeń dla danego zbioru zdań Z i danej pamięci tłumaczeń TM nazywamy stosunek liczby zdań w zbiorze Z , dla których algorytm A zwróci niepusty zbiór wyników wyszukiwania w pamięci TM do całkowitej liczby zdań w zbiorze Z .

Drugim kryterium jakości przeszukiwania pamięci tłumaczeń jest użyteczność przykładów znalezionych w tej pamięci. Użyteczność przykładu jest rozumiana jako jego przydatność przy tłumaczeniu zdania. Do jej mierzenia posłuży pojęcie dokładności (ang. *precision*). Autorska definicja tego pojęcia, bazująca na definicji przedstawionej w [WS99], jest następująca:

Definicja 20 (Dokładność). *Niech będzie dany algorytm A przeszukiwania pamięci tłumaczeń, zbiór zdań wejściowych Z i pamięć tłumaczeń TM . Niech zbiór przykładów S będzie dany następująco: $S = \{p : p = A(z), \text{ dla } z \in Z\}$, gdzie $A(z)$ jest przykładem, który otrzymał najwyższą ocenę spośród wyników zwróconych przez algorytm A dla zdania z . *Dokładnością* wyszukiwa-*

nia zdań przez algorytm A , wyposażony w pamięć tłumaczeń TM , dla zbioru zdań Z , nazywamy stosunek liczby przykładów w zbiorze S , które są uznane za przydatne przez tłumacza, do całkowitej liczby przykładów w zbiorze S .

Zauważmy, że definicja dokładności ma charakter wyłącznie praktyczny, gdyż jest ściśle uzależniona od subiektywnego osądu tłumacza.

Kompletność i dokładność, według podanych definicji, zależą od wybranego algorytmu wyszukiwania oraz od wykorzystywanej pamięci tłumaczeń. W niniejszym rozdziale przedstawione są eksperymenty, mające na celu ustalenie kompletności i dokładności przeszukiwania pamięci tłumaczeń przez autorski algorytm przeszukujący.

5.2. Kompletność i dokładność algorytmu przeszukującego

Ewaluacja kompletności i dokładności przeszukiwania pamięci tłumaczeń przy użyciu autorskiego algorytmu została wykonana jako analiza porównawcza z uznanym systemem klasy CAT – memoQ, opisanym w Podrozdziale 3.3. Analiza miała wykazać, czy algorytm dorównuje pod względem kompletności i dokładności mechanizmowi wykorzystywanemu w memoQ. Do mierzenia dokładności wyszukiwania, określonej w Definicji 20, konieczna była pomoc profesjonalnych tłumaczy. Ich zadaniem było sprawdzenie, czy wyniki przeszukiwania pamięci tłumaczeń zwrócone przez oba algorytmy mogą być wykorzystane jako podpowiedzi przy tłumaczeniu.

5.2.1. Testowa pamięć tłumaczeń

Eksperyment został przeprowadzony na autentycznej pamięci tłumaczeń zbudowanej przez tłumacza podczas jego pracy. Używanie takiej pamięci tłumaczeń uwiarygodnia wyniki testów. Często do podobnych testów używa się pamięci pozyskanych z różnych źródeł, powstałych dzięki automatycznemu dzieleniu na zdania i urównoległaniu (proces ten jest opisany w Podrozdziale 6.2). Takie pamięci różnią się od autentycznych, wykorzystywanych przez tłumaczy. Wykorzystywana w niniejszej ewaluacji pamięć jest ograniczona do wąskiej dziedziny tekstów tłumaczonych przez jej autora i zawiera przykłady, które rzeczywiście są mu przydatne. Statystyki pamięci tłumaczeń wykorzystywanej w ewaluacji są przedstawione w Tabeli 5.1.

Tablica 5.1. Statystyki testowej pamięci tłumaczeń

Cecha	Wartość
Język źródłowy	polski
Język docelowy	angielski
Liczba przykładów	215 904
Liczba słów polskich	3 194 713
Liczba słów angielskich	3 571 598
Całkowita liczba słów	6 766 311

5.2.2. Procedura ewaluacji

Procedura ewaluacji została podzielona na trzy fazy:

1. przygotowanie
2. przeszukiwanie
3. oznaczanie

Faza przygotowania polegała na utworzeniu testowego zbioru zdań oraz utworzenia indeksów do wyszukiwania. Zbiór testowy składał się z 1500 polskich zdań, wybranych losowo z pamięci tłumaczeń (oznaczymy ten zbiór przez *TEST*). Następnie, cała pamięć tłumaczeń została dodana do indeksów algorytmu autorskiego oraz memoQ.

Podczas fazy przeszukiwania, zarówno algorytm autorski, jak i memoQ wyszukiwały w pamięci tłumaczeń przykłady służące jako podpowiedzi tłumaczenia dla każdego zdania ze zbioru *TEST*. Dokładny opis tej procedury jest przedstawiony na Rysunku 5.1.

Procedura: Przeszukiwanie testowej pamięci

```

for all sentence in TEST
    suggestions = getTranslationSuggestions(sentence)
    if (size(suggestions) == 0)
        report('error!')
    else if (size(suggestions) == 1)
        report('no suggestion found')
    else
        suggestions.remove(0)
    print(sentence, suggestions[0])

```

Rysunek 5.1. Faza przeszukiwania

W procedurze przeszukiwania, każde zdanie zostało wyszukane w pamięci tłumaczeń, która zawierała to zdanie. W związku z tym oczekiwanym wynikiem przeszukiwania było zwrócenie między innymi przykładu zawierającego zdanie wyszukiwane. Jeśli któryś z algorytmów zwróciłby pusty zbiór przykładów, sygnalizowałoby to niepożądaną sytuację, w której stuprocentowy

przykład nie zostałby znaleziony. Jeśli zwrócony zbiór wyników zawierał tylko jeden element, stuprocentowy przykład, było to interpretowane jako sytuacja, w której algorytm nie mógł znaleźć żadnego odpowiedniego przykładu w swoim indeksie. Jeśli jednak zbiór wyników, oznaczany przez *suggestions*, zawierał więcej niż jeden przykład, były one (poza pierwszym, stuprocentowym przykładem) właściwymi przykładami. Pod uwagę brany był zawsze najlepszy właściwy przykład, tj. ten z największą wartością oceny dopasowania.

5.2.3. Kompletność przeszukiwań

Procedura przeszukiwania została wykonana zarówno przez algorytm autorski, jak i przez memoQ. Wyniki kompletności przeszukiwania są zaprezentowane w Tabeli 5.2.

Tablica 5.2. Kompletność przeszukiwania pamięci tłumaczeń

	memoQ	algorytm autorski
Przeanalizowanych zdań	1500	1500
Zgłoszone błędy	0	0
Niepuste wyniki przeszukiwania	1156	962
Kompletność	77,1%	64,1%

“Zgłoszone błędy” odnoszą się do liczby błędów, polegających na nieodnalezieniu w pamięci tłumaczeń stuprocentowego przykładu. Oba algorytmy nie popełniły błędu na testowych danych. W przypadku algorytmu autorskiego wynika to bezpośrednio z Faktu 2, natomiast w przypadku memoQ można tylko przypuszczać, że również posiada on własność przykładu doskonałego. “Niepuste wyniki przeszukiwania” to liczba zdań ze zbioru *TEST*, dla których algorytm znalazł przynajmniej jeden przykład właściwy (tj. zbiór *suggestions* zawierał więcej niż 1 element). Wyniki kompletności były porównywalne, choć algorytm memoQ przetłumaczył ok. 20% więcej zdań.

5.2.4. Automatyczna analiza wyników

Analiza wstępna

Podczas fazy przeszukiwania, automatycznej analizie porównawczej zostały poddane wyniki przeszukiwania podane przez algorytm memoQ oraz autorski. Tabela 5.3 przedstawia statystyki tej analizy.

Dla 871 spośród 1500 zdań, które były wyszukiwane, oba algorytmy znalazły jakieś dopasowania w pamięci tłumaczeń. Zaskakujące jest, że w przy-

Tablica 5.3. Statystyki przeszukiwania

	memoQ	autorski
Wspólnych niepustych wyników wyszukiwania	871	
w tym:		
– identycznych wyników	444	
– różnych wyników	427	

padku aż 427, czyli ok. 50% z nich, wyniki te były różne. Zostały one poddane analizie pod kątem dokładności, której wyniki są przedstawione w Podrozdziale 5.2.5.

Analiza ocen dopasowania – idea

Innym parametrem, który został przeanalizowany, były oceny dopasowań zwrócone przez oba algorytmy dla tych samych wyników wyszukiwania. We wstępnej analizie udało się ustalić, że algorytm memoQ przyznawał na ogół lepsze oceny dopasowań, niż autorski. Oceny tych samych wyników podawane przez algorytm memoQ były wyższe w 491 przypadkach (spośród 871), podczas gdy oceny autorskiego algorytmu były lepsze tylko w 374 przypadkach. W pozostałych 6 przypadkach oba algorytmy podały tę samą ocenę.

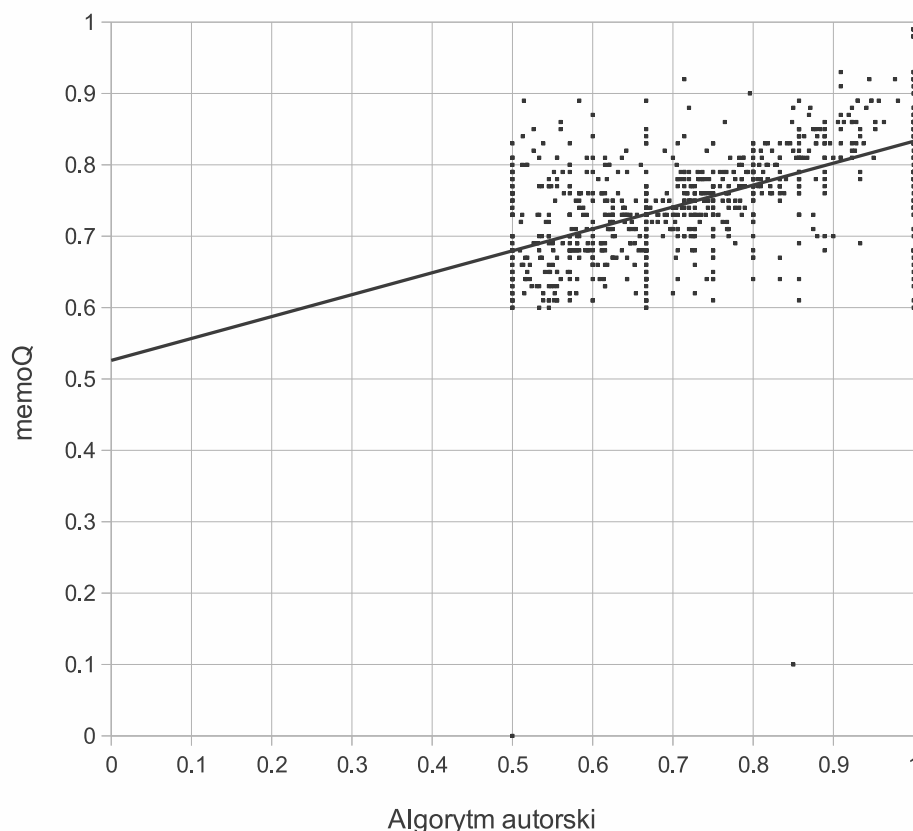
Zbadana została korelacja ocen dopasowania, podawanych przez oba algorytmy. Badania te miały na celu sprawdzenie, czy ocena w algorytmie autorskim jest w istocie tym samym, co ocena w algorytmie memoQ, czy też parametrem niezależnym.

Regresja liniowa

Oceny podawane przez algorytmy zostały potraktowane jako zmienne losowe. Oceny algorytmu autorskiego zostały oznaczone jako rozkład zmiennej losowej X , natomiast oceny memoQ jako rozkład zmiennej Y . Rysunek 5.2 przedstawia wykres obrazujący korelację zmiennych X i Y . Każdy punkt odpowiada parze ocen dopasowania, zwróconych przez oba algorytmy dla jednego wyniku wyszukiwania.

Na wykresie trudno dopatrzeć się ścisłej zależności pomiędzy ocenami jednego i drugiego algorytmu. Pogrubioną linią zaznaczona jest prosta regresji (prosta najlepszego dopasowania do punktów wykresu), wyznaczona dzięki metodzie najmniejszych kwadratów (opisanej w [RT99]). Jej równanie jest postaci:

$$f(x) = 0.307x + 0.526$$

Rysunek 5.2. Korelacja ocen dopasowania

Obliczony został także współczynnik korelacji Pearsona dla zmiennych X i Y (na podstawie opracowania [Sti89]). Jeśli przez x_i, y_i oznaczymy wartości prób losowych tych zmiennych (gdzie $i = 1, 2, \dots, n$), przez \bar{x}, \bar{y} wartości średnie tych prób (tj. $\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i, \bar{y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i$) wtedy estymator współczynnika korelacji liniowej Pearsona dany jest wzorem:

$$r_{XY} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \sqrt{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}} \quad (5.1)$$

Innymi słowy, współczynnik ten jest ilorazem kowariancji i iloczynu odchyłeń standardowych zmiennych X i Y :

$$r_{XY} = \frac{\text{cov}(X, Y)}{\sigma_X \sigma_Y}$$

Dla zmiennych losowych reprezentujących oceny dopasowania podawane przez algorytm autorski i memoQ, wartość współczynnika korelacji liniowej

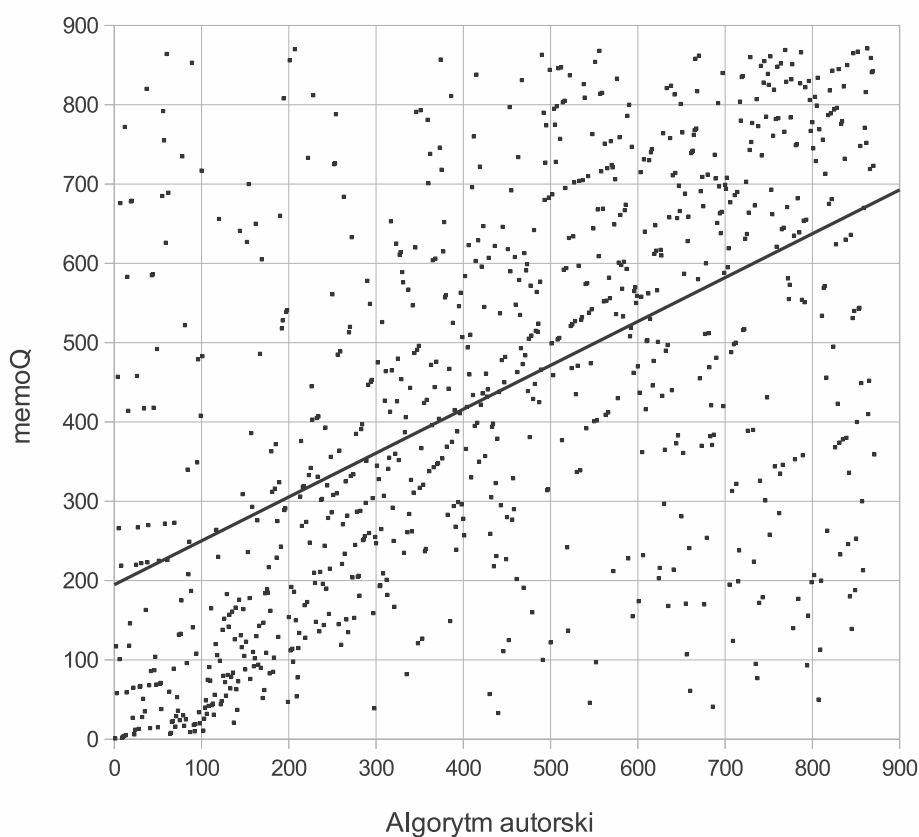
Pearsona wynosi:

$$r_{XY} = 0.5410990466 \quad (5.2)$$

Taka wartość współczynnika korelacji oznacza słabą dodatnią korelację badanych zmiennych. Dodatnia korelacja oznacza, że na ogół, jeśli rośnie ocena dopasowania z algorytmu autorskiego, rośnie również ocena memoQ.

Korelacja rangowa Spearmana

Ponieważ jednak współczynnik korelacji Pearsona jest wrażliwy na obserwacje skrajne (za [Spe04]), przeprowadzone zostały badania korelacji rangowej zmiennych X i Y . Rangowanie zmiennej losowej polega na zastąpieniu jej wartości rangami. Rangą nazywamy numer kolejny wartości zmiennej, po uporządkowaniu wszystkich wartości. W eksperymencie zastosowano rangi będące liczbami naturalnymi, rozpoczynającymi się od 1. Rysunek 5.3 przedstawia wykres rang zmiennych X i Y .

Rysunek 5.3. Korelacja rang ocen dopasowania

Dla zmiennych X i Y obliczony został współczynnik korelacji rang Spearmana, nazwany także ρ Spearmana (opisany w [Spe04]). Współczynnik ten pozwala zbadać zależność monotoniczną zmiennych losowych. Jest on zdefiniowany jako współczynnik korelacji Pearsona (dany wzorem 5.1) zmiennych losowych po operacji rangowania. Obliczona wartość współczynnika korelacji Spearmana dla zmiennych X i Y wynosi:

$$\rho_{XY} = 0.5531498628 \quad (5.3)$$

Natomiast prosta regresji rang zmiennych X i Y , zaznaczona na wykresie pogrubioną linią, jest dana wzorem:

$$f(x) = 0.553x + 194.827$$

Wartość współczynnika Spearmana (wzór 5.3), bardzo zbliżona do wartości współczynnika Pearsona (wzór 5.2), oznacza w dalszym ciągu słabą dodatnią korelację ocen dopasowania algorytmu autorskiego i memoQ.

Tau Kendalla

Dla pełności wiedzy na temat korelacji badanych zmiennych został obliczony jeszcze jeden współczynnik: τ Kendalla (opisany w [Ken38]). Podobnie jak ρ Spearmana, pozwala on badać zależność monotoniczną zmiennych losowych. Aby obliczyć wartość tego współczynnika, należy najpierw utworzyć wszystkie możliwe pary obserwacji $\{(x_i, y_i), (x_j, y_j)\}$. Następnie pary te dzieli się na trzy kategorie:

- **pary zgodne**, w których $x_i > x_j$ oraz $y_i > y_j$ lub $x_i < x_j$ oraz $y_i < y_j$. Liczbę par zgodnych oznaczmy przez P .
- **pary niezgodne**, w których $x_i > x_j$, a $y_i < y_j$ lub $x_i < x_j$, a $y_i > y_j$. Liczbę par niezgodnych oznaczmy przez Q .
- **pary wiązane**, w których $x_i = x_j$ lub $y_i = y_j$. Liczbę par wiązanych oznaczmy przez T .

τ Kendalla definiuje się według wzoru:

$$\tau = \frac{P - Q}{P + Q + T} \quad (5.4)$$

Obliczona wartość τ Kendalla dla zmiennych X i Y wynosi:

$$\tau = 0.4126186046$$

Wartość ta jest interpretowana jako różnica prawdopodobieństwa, że dwie oceny będą się układały w tym samym porządku dla dwóch obserwacji oraz prawdopodobieństwa, że ułożą się w porządku odwrotnym. Wartość rzędu 40% wskazuje na słabą korelację zmiennych.

Korelacja ocen dopasowania – podsumowanie

Badane oceny dopasowania wykazały umiarkowaną korelację między sobą. Można na tej podstawie wysnuć wniosek, że z wysokim prawdopodobieństwem oceny te są od siebie niezależne i obliczane istotnie różnymi metodami. Wystąpienie dodatniej korelacji między nimi jest spowodowane faktem, iż obie oceny zostały opracowane na potrzeby mierzenia tego samego parametru – podobieństwa wyniku przeszukiwania pamięci tłumaczeń do zdania wyszukiwanego.

Wniosek ten może zostać uznany za pozytywny, gdyż jednym z celów badań nad przeszukiwaniem pamięci tłumaczeń było opracowanie nowej oceny dopasowania. Ocena ta miała opierać się na innych założeniach niż rozwiązania znane do tej pory, które najczęściej oparte były algorytmach opisanych w Podrozdziale 4.2.2. Rozwiązania te, zaprojektowane na potrzeby przybliżonego wyszukiwania łańcuchów znaków, nie były dobrze dostosowane do wyszukiwania zdań. Algorytmy przeszukiwania pamięci tłumaczeń wyposażone w takie mechanizmy obliczania oceny dopasowania nie mogły zawsze zwracać wszystkich zdań z pamięci przydatnych tłumaczowi.

5.2.5. Dokładność przeszukiwań

Algorytm autorski oraz memoQ podały identyczne wyniki wyszukiwania w 444 na 871 przypadków, w których oba podały jakikolwiek wynik. Pozostałe 427 przypadków zostało przeanalizowane przez dwoje tłumaczy. Stanowiło to trzecią fazę eksperymentu – oznaczanie.

Tłumacze otrzymali zbiór próbek postaci: $[S, R_A, R_B]$, gdzie:

- S – zdanie źródłowe
- R_A – wynik wyszukiwania algorytmu A
- R_B – wynik wyszukiwania algorytmu B

Aby uzyskać bardziej zbilansowane wyniki eksperymentu, tłumaczom nie zostało ujawnione, który algorytm został nazwany A, a który – B. Co więcej, kolejność elementów R_A i R_B w próbkach była losowa.

Każda próbka miała zostać oznaczona przez obu tłumaczy jedną z następujących ocen:

- wynik R_A jest lepszy
- wynik R_B jest lepszy
- wyniki R_A i R_B są takiej samej wartości

Kryterium wartości wyniku wyszukiwania było następujące: “W jakim stopniu pomocny jest wynik przeszukiwania pamięci tłumaczeń przy tłumaczeniu

zdania źródłowego na język docelowy?”. Jest ono zgodne z definicją pojęcia dokładności (Definicja 20).

Takie podejście do sprawdzania dokładności przeszukiwania pamięci tłumaczeń w istocie nie mierzy dokładności każdego algorytmu z osobna, ale analizuje ten parametr porównawczo. Metoda ta, nazywana porównywaniem parami (ang. *Paired Comparison Analysis*), została po raz pierwszy opisana w [Thu27] i w dalszym ciągu znajduje szerokie zastosowanie. Porównywanie parami ma w opisywanym eksperymencie większe uzasadnienie niż badanie z osobna dokładności wyszukiwania obu algorytmów. W tym drugim przypadku uzyskane obiektywne wartości dokładności byłyby silnie zależne od użytej pamięci tłumaczeń i tym samym nie dawałyby jasnego poglądu na przydatność algorytmów. Wyniki fazy oznaczania przedstawione są w Tabeli 5.4.

Tablica 5.4. Porównawcza dokładność przeszukiwania pamięci tłumaczeń

	Tłumacz 1	Tłumacz 2
Razem próbek	427	
Zwycięstw algorytmu autorskiego	156	103
Zwycięstw algorytmu memoQ	150	96
Remisów	121	228

Zmierzona została także zgodność ocen tłumaczy. Jej wyniki są przedstawione w Tabeli 5.5.

Tablica 5.5. Zgodność tłumaczy podczas oznaczania

	Liczba	Procent
Ogółem oznaczeń	427	100%
Zgodnych oznaczeń	262	61.4%
Ogółem niezgodnych oznaczeń	165	38.6%
Silnie niezgodnych oznaczeń	24	5.6%

Przez silnie niezgodne oznaczenie próbki $[S, R_A, R_B]$ rozumiana jest sytuacja, w której jeden z tłumaczy przyznał jej ocenę: “zwycięstwo systemu A ”, a drugi: “zwycięstwo systemu B ”. Na podstawie wyników przedstawionych w Tabeli 5.5, uznać można, że zgodność ocen osób oznaczających była wysoka.

5.2.6. Podsumowanie eksperymentu

Wyniki porównawczej analizy dokładności algorytmów ukazują nieznaczną przewagę algorytmu autorskiego. W istocie jednak można zaobserwować,

iż dokładność obu algorytmów jest porównywalna. Wniosek ten może być rozpatrywany w kategoriach sukcesu, gdyż oznacza, że nowo opracowany algorytm autorski potrafi konkurować z algorytmem dobrze ugruntowanym w dziedzinie przeszukiwania pamięci tłumaczeń.

Przed autorskim algorytmem przeszukiwania pamięci tłumaczeń zostało postawione także inne, równie istotne wymaganie: szybkość działania. Wyniki teoretycznej analizy złożoności czasowej i pamięciowej przedstawione w Podrozdziale 4.5 sugerują, że algorytm rzeczywiście jest w stanie przeszukiwać pamięć tłumaczeń szybko. W Podrozdziale 5.3 przedstawione są wyniki praktycznych eksperymentów, mających zweryfikować te przypuszczenia.

5.3. Szybkość wyszukiwania

5.3.1. Porównanie z memoQ

Podczas fazy wyszukiwania eksperymentu opisanego w Podrozdziale 5.2, zmierzona została szybkość wyszukiwania osiągana przez algorytm autorski oraz memoQ. Testy zostały przeprowadzone na maszynie o parametrach przedstawionych w Tabeli 5.6.

Tablica 5.6. Parametry techniczne maszyny testowej

Parametr	Wartość
Procesor	Intel Core 2 Duo
Liczba rdzeni	2
Częstotliwość taktowania	2.0 GHz
Obsługa przetwarzania 64-bitowego	tak
Pamięć cache	L2, 1.0MB
Typ pamięci RAM	DDR3 SDRAM
Prędkość pamięci RAM	1066.0 MHz / PC3-8500
Rozmiar pamięci RAM	3GB
Dysk twardy	Optyczny, prędkość 5400 RPM

Wyniki testu szybkości są przedstawione w Tabeli 5.7. Ujawniają one znaczącą przewagę algorytmu autorskiego.

Tablica 5.7. Szybkość wyszukiwania algorytmu autorskiego i memoQ

	memoQ	algorytm autorski
Razem wyszukiwań	1500	
Czas wyszukiwania [s]	414.6	94.7
Średnia szybkość [zdań/s]	3.618	15.846
Średni czas wyszukiwania zdania [s]	0.2764	0.0632

5.3.2. Porównanie z Lucene

Procedura ewaluacji

W celu ewaluacji szybkości przeprowadzono jeszcze jeden eksperyment. Jego zadaniem było porównanie szybkości przeszukiwania pamięci tłumaczeń z innym algorytmem wyszukiwania przybliżonego: Apache Lucene (opisanym na [luc]). Algorytm ten, podobnie jak autorski, wykorzystuje indeks wyszukiwania, który przechowuje w pamięci operacyjnej.

Do eksperymentu wybrano pamięć tłumaczeń, złożoną z przykładów wybranych losowo z korpusu Komisji Europejskiej JRC-Acquis (opisanego na [aut]). Oznaczmy ten zbiór przez $JRC-TM$. Moc zbioru $JRC-TM$ wynosiła 193 827. Z całego korpusu JRC-Acquis wybrano zbiór zdań testowych $JRC-TEST$ w taki sposób, aby $JRC-TM \cap JRC-TEST = \emptyset$. Moc zbioru $JRC-TEST$ wynosiła 452.

Procedura testowa algorytmu Lucene jest przedstawiona na Rysunku 5.4. Poniżej przedstawione są uwagi do procedury testowej Lucene.

- Należy zwrócić uwagę na konstrukcję kwerendy wyszukiwania Lucene. Po każdym słowie zdania wejściowego jest dodawany znak tyldy. Kwerenda skonstruowana w taki sposób szuka każdego zdania indeksu, które zawiera jedno ze słów kwerendy. Co więcej, jeśli słowa nie pasują do siebie idealnie (np. “zadania” i “zagania”), będą i tak traktowane jako pasujące (na podstawie dokumentacji Lucene).
- Zarówno $JRC-TM$, jak i $JRC-TEST$ są ładowane do pamięci operacyjnej, żeby uniknąć opóźnień spowodowanych czytaniem z dysku twardego.
- Algorytm Lucene wykorzystuje procedurę *optimizeIndex*, która jest wywoływana po dodaniu wszystkich przykładów z $JRC-TM$ do indeksu.
- Przed mierzonymi wyszukiwaniami, uruchamiana jest tzw. “kwerenda rozgrzewająca”. Ma ona zapewnić, że algorytm wykona wszystkie procedury inicjalizacyjne przed przystąpieniem do właściwego wyszukiwania.

Procedura testowa algorytmu autorskiego została skonstruowana podobnie jak w przypadku Lucene. Jest ona przedstawiona na Rysunku 5.5.

Procedura testowa: Lucene

```
procedure testLucene()

    tmSet := loadFrom(TM)
    lucene.addToIndex(tmSet)
    lucene.optimizeIndex()

    lucene.search("warm up query")

    testSet := loadFrom(TEST)
    startTimer()
    for sentence s in testSet do
        sentenceWords := s.split("\s")
        query := ""

        for word w in sentenceWords do
            query := query + w + "~ "
        lucene.search(query)
    stopTimer()

end procedure
```

Rysunek 5.4. Procedura testowa algorytmu Lucene

Procedura testowa: algorytm autorski

```
procedure testAlgorithm()

    tmSet := loadFrom(TM)
    algorithm.addToIndex(tmSet)

    algorithm.search("warm up query")

    testSet := loadFrom(TEST)
    startTimer()
    for sentence s in testSet do
        algorithm.search(s)
    stopTimer()

end procedure
```

Rysunek 5.5. Procedura testowa algorytmu autorskiego

Różnica w stosunku do procedury testowej Lucene polega na braku wywołania procedury optymalizującej indeks. Procedura ta nie jest wykorzystywana przez algorytm autorski, gdyż jego indeks jest optymalny w momencie utworzenia. Inną różnicą jest sposób konstrukcji kwerendy wyszukującej.

Wyniki eksperymentu

Obie procedury testowe zostały uruchomione 3 razy, aby uzyskać zbilansowane wyniki. Rezultaty testów są przedstawione w Tabeli 5.8. Liczby

wskazują czas (w sekundach) każdego z trzech uruchomień procedury testowej.

Tablica 5.8. Szybkość wyszukiwania – uruchomienia procedury testowej

Algorytm	Test 1 [s]	Test 2 [s]	Test 3 [s]
Lucene	169.369	168.562	168.223
Autorski	16.109	15.172	16.486

W Tabeli 5.9 są natomiast zaprezentowane uśrednione wyniki 3 uruchomień procedury testowej.

Tablica 5.9. Szybkość wyszukiwania – wyniki testów

Algorytm	Czas [s]	Szybkość [zdań/s]	Średni czas [s]
Lucene	168.718	2.68	0.373
Autorski	15.922	28.39	0.035

Podobnie jak w przypadku testów porównawczych z algorytmem memoQ, również w przypadku Lucene widoczna jest znacząca przewaga algorytmu autorskiego.

5.3.3. Analiza szybkości wyszukiwania – podsumowanie

Autorski algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń charakteryzuje się dużą szybkością wyszukiwania. Parametr ten może być kluczową cechą systemu klasy CAT w kontekście używania serwerów pamięci tłumaczeń. Wraz ze wzrostem objętości zbieranych danych, biura tłumaczeń starają się wdrożyć ideę scentralizowanych serwerów pamięci tłumaczeń. Zadaniem takich serwerów jest udostępnianie przydatnych przykładów tłumaczenia wszystkim zrzeszonym tłumaczom. Z drugiej strony, tłumacze samodzielnie często tworzą społeczności, w których dzielą się swoimi pamięciami tłumaczeń. Przykładem takiego projektu jest Wordfast VLTM – Very Large Translation Memory, który jest opisany na [mulb].

Tendencje te prowadzą do tworzenia znacznej wielkości pamięci tłumaczeń dzielonych pomiędzy wieloma użytkownikami. W tej architekturze, elementem najwyższej wagi jest skuteczny i szybki algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń. Algorytm ten musi być w stanie przeszukać znaczne zbiory danych w krótkim czasie, gdyż wielu użytkowników pracujących jednocześnie na jednej pamięci będzie przeszukiwać ją często. W związku z tym postulat zwiększenia szybkości przeszukiwania pamięci tłumaczeń jest kluczowym warunkiem rozwoju nowoczesnych systemów klasy CAT.

Rozdział 6

Przetwarzanie pamięci tłumaczeń

6.1. Motywacja i cel badań

Technika wspomaganie pamięci tłumaczeń opisana w Rozdziale 3 w wysokim stopniu opiera się na jakości wykorzystywanej pamięci tłumaczeń. Pamięć tłumaczeń dobrej jakości zawiera przykłady użyteczne z punktu widzenia tłumacza. W związku z tym tłumacze dążą do zbudowania na swój użytek jak największej i przede wszystkim wysokiej jakości pamięci tłumaczeń. Niniejszy rozdział skupia się na zagadnieniu przygotowania dobrej pamięci tłumaczeń.

Obecnie środowisko tłumaczy zdaje sobie sprawę z potencjału techniki komputerowego wspomaganie tłumaczenia i docenia wartość dobrej pamięci tłumaczeń ([CGSSO04]). Zostało udowodnione, że użyteczna pamięć może w znaczący sposób zmniejszyć nakład pracy na tłumaczenie ([Val05]).

6.2. Tradycyjna metoda tworzenia pamięci tłumaczeń

Najczęściej pamięć tłumaczeń jest kolekcjonowana przez tłumaczy w trakcie procesu tłumaczenia. Proces ten jest wspierany przez narzędzia klasy CAT, opisane w Rozdziale 3. Jeden tłumacz jest w stanie samodzielnie zebrać pamięć tłumaczeń liczącą kilkadziesiąt lub kilkaset tysięcy przykładów. Jak zostało wspomniane, tłumacze często zrzeszają się w organizacjach, celem budowania większych pamięci tłumaczeń. Im większa pamięć, tym większe prawdopodobieństwo, że będzie ona pomocna.

W związku z powyższym tłumacze nie poprzestają na rozszerzaniu pamięci tłumaczeń dzięki bieżącym zleceniom, ale sięgają po dokumenty przetłumaczone przed erą programów CAT. Dokumenty te najczęściej są przechowywane w formie elektronicznej (np. w formacie .doc) i są połączone w pary: dokument źródłowy – dokument docelowy. Aby stworzyć z nich pa-

mięć tłumaczeń, należy najpierw podzielić tekst tych dokumentów na zdania. Operacja ta nazywa się segmentacją. Następnie należy dopasować zdania źródłowe do docelowych w taki sposób, aby dopasowane zdania były swoimi tłumaczeniami. Proces ten nazywa się urównoleganiem.

Zarówno segmentacja, jak i urównoleganie są operacjami, które mogą zostać wykonane automatycznie. Ze względu na to, że mają one duże znaczenie w zagadnieniu przygotowywania pamięci tłumaczeń, zostaną one opisane dokładniej.

6.2.1. Segmentacja tekstu

Segmentacja, czyli podział tekstu na zdania, nie jest operacją trywialną. Naiwny algorytm dzieli tekst w miejscach kropek, wykrzykników i znaków zapytania. Nie jest on jednak wystarczający.

Przykład 14 (Nietrywialność problemu segmentacji tekstu). Rozważmy następujące zdanie:

“Sz. Pan mgr inż. Jan Kowalski, zamieszkały przy ul. Boh. Westerplatte (??), zgłosi się do W.K.U. w Poznaniu, celem m.in. przedstawienia zaświadczenia o odbyciu P.W. w m.st. Warszawie.”

Za pomocą naiwnego algorytmu segmentacji, zostanie dokonany podział:

1. Sz.
2. Pan mgr inż.
3. Jan Kowalski, zamieszkały przy ul.
4. Boh.
5. Westerplatte (?)
6. ?
7.), zgłosi się do W.
8. K.
9. U.
10. w Poznaniu, celem m.
11. in.
12. przedstawienia zaświadczenia o odbyciu P.
13. W.
14. w m.
15. st.
16. Warszawie.

Algorytm naiwny błędnie podzielił jedno zdanie na 16 segmentów.

W praktyce, do segmentacji stosuje się algorytm oparty o zbiór reguł segmentacji (taki jak opisany w pracy [Lip07]). Reguły te są najczęściej zapisane w formacie SRX (opisanym w [LIS04]). Format ten dopuszcza dwa rodzaje reguł: reguły podziału oraz reguły zabraniające podziału (wyjątki). Dla każdej reguły określa się, jaki tekst ma wystąpić przed miejscem podziału (lub braku podziału), a jaki po tym miejscu. Na Rysunku 6.1 przedstawiona jest definicja reguły, która ustawia punkt podziału po znaku interpunkcyjnym, o ile zaraz za tym znakiem znajduje się biały znak.

Reguła podziału SRX

```
<rule break="yes">
  <beforebreak>[\.\?!]</beforebreak>
  <afterbreak>\s</afterbreak>
</rule>
```

Rysunek 6.1. Prosta reguła podziału SRX

Napis *break=yes* oznacza, że jest to reguła podziału. Element *<beforebreak>* zawiera wyrażenie regularne, które musi być dopasowane do tekstu bezpośrednio przed miejscem podziału. Analogicznie, element *<afterbreak>* zawiera wyrażenie regularne dopasowywane do tekstu za miejscem podziału.

Na Rysunku 6.2 zaprezentowana jest reguła, która zabrania dzielić zdania po skrócie 'ul.', jeśli zaraz za nim występuje biały znak.

Wyjątek SRX

```
<rule break="no">
  <beforebreak>ul\.</beforebreak>
  <afterbreak>\s</afterbreak>
</rule>
```

Rysunek 6.2. Prosty wyjątek SRX

Rysunek 6.3 przedstawia bardziej skomplikowaną regułę SRX obsługującą niektóre typy wypunktowań. Według tej reguły, kolejne punktory mają stanowić odrębne segmenty. Reguła działa w przypadku, kiedy przed punktoem znajduje się dwukropek, średnik lub znak nowej linii. Rozpoznawane przez regułę typy punktorów to:

- punktory liczbowe, na przykład: 2), 4.
- punktory literowe, na przykład: a), e.
- punktory liczbowe rzymskie, na przykład: iii., XIV)

Reguła podziału SRX

```

<rule break="yes">
  <beforebreak>[:;\n]</beforebreak>
  <afterbreak>\s+([0-9]+|\w|[iIvVxXmMlLdD]+)\.?\)\s</afterbreak>
</rule>

```

Rysunek 6.3. Reguła SRX, obsługująca wypunktowanie

Dla zdefiniowanego zbioru reguł, do podziału tekstu na zdania stosuje się algorytm podziału. Przykładowy algorytm tego typu jest opisany w pracy [Lip07]. Algorytm ten przyjmuje na wejściu zbiór R reguł SRX oraz tekst T , a zwraca zbiór pozycji tekstu, w których ma nastąpić podział zdania. Pseudokod tego algorytmu jest przedstawiony na Rysunku 6.4.

Algorytm: Podział tekstu na zdania

```

procedure split(R,T)
  splitPositions := empty set

  for (textIndex := 0 to length(T)-1)

    activeRule := null
    ruleIndex := 0

    while (activeRule == null and ruleIndex < size(R) - 1)
      currentRule := R[ruleIndex]
      if (currentRule.beforeBreak.matches(T[0..textIndex])
          and currentRule.afterBreak.
              matches(T[textIndex+1..length(T)-1]))

        activeRule := currentRule
      else
        ruleIndex := ruleIndex + 1

    if (activeRule != null and activeRule.break = 'yes')
      splitPositions.add(textIndex)

  return splitPositions
end procedure

```

Rysunek 6.4. Algorytm podziału tekstu na zdania

Działanie algorytmu dzielenia na zdania jest następujące. Dla każdej pozycji w tekście dopasowywane są po kolei reguły SRX. Pierwsza dopasowana reguła decyduje o tym, czy w danym miejscu powinien nastąpić podział zdania. Jeśli regułą tą jest reguła podziału, następuje podział zdania w rozpatrywanym miejscu w tekście i algorytm przechodzi do analizy kolejnej pozycji w tekście. Jeśli natomiast znaleziona reguła jest wyjątkiem, w miejscu tym nie następuje podział zdania i algorytm przechodzi do analizy kolejnej pozycji

w tekście. W przypadku nieznaledzenia pasującej reguły nie następuje podział zdania w tym miejscu, a algorytm przechodzi do następnej pozycji.

W związku z powyższym, ważna jest kolejność reguł. Na przykład, aby zapewnić, że tekst będzie dzielony na zdania po kropce, ale nie po skrócie 'prof.', należy najpierw podać wyjątek od reguły podziału, a dopiero potem właściwą regułę. Zestaw takich dwóch reguł jest przedstawiony na Rysunku 6.5.

Zestaw reguł SRX

```
<rule break="no">
  <beforebreak>prof.</beforebreak>
  <afterbreak>\s</afterbreak>
</rule>

<rule break="yes">
  <beforebreak>\.</beforebreak>
  <afterbreak>\s</afterbreak>
</rule>
```

Rysunek 6.5. Zestaw reguły SRX i wyjątku od niej

Powodzenie segmentacji zależy więc od przygotowania właściwych reguł podziału oraz wyjątków od nich. W praktyce, korzystne jest stosowanie różnych zestawów reguł dla tekstów w różnych językach. Pozwala to uniknąć problemów ze wzajemnym wykluczaniem się reguł podziału. Co więcej, w niektórych przypadkach uzasadnione jest nawet stosowanie kilku zestawów reguł w obrębie jednego języka. Właściwy zestaw wybiera się na podstawie dziedziny tekstu, który chcemy podzielić na zdania. Jest to uzasadnione na przykład dla tekstów prawniczych i medycznych. Na przykład, jeśli ze względu na teksty prawnicze, określimy globalną regułę zabraniającą dzielenia zdania po skrócie 'ust.' (od słowa 'ustęp'), w kontekście medycznym nastąpi błąd podziału dla tekstu: 'Należy dbać o higienę ust. Pomaga w tym szczotkowanie zębów.'

6.2.2. Urównoleglenie

Po podziale dokumentów na zdania, kolejnym krokiem jest ich urównoleglenie. Najogólniej, operacja ta polega na przyporządkowaniu do siebie tych zdań z dwóch tekstów w dwóch różnych językach, które są swoimi tłumaczeniami.

Operację dopasowywania można bardziej formalnie zdefiniować następująco.

Definicja 21 (Urównoleglenie, dopasowania). *Niech S będzie tekstem źródłowym, a T – docelowym. Niech $s = (s_1, s_2, \dots, s_n)$ będzie ciągiem zdań tekstu*

źródłowego, a $t = (t_1, t_2, \dots, t_n)$ ciągiem zdań tekstu docelowego. Urównolegleniem tekstu S do tekstu T nazywamy ciąg d par (d_s, d_t) , takich, że:

- d_s i d_t są podsekwencjami odpowiednio ciągów s i t
- przynajmniej jeden z ciągów d_s i d_t jest niepusty

Pary (d_s, d_t) nazywa się dopasowaniami. Dopasowaniem typu $(i - j)$ nazywamy parę (d_s, d_t) taką, że długość ciągu d_s wynosi i , a długość ciągu d_t wynosi j .

Ciąg d musi spełniać następujące własności:

- $\bigcirc_{(d_s, d_t) \in d} d_s = s$
- $\bigcirc_{(d_s, d_t) \in d} d_t = t$

gdzie \bigcirc oznacza operację konkatencji ciągów.

Przy spełnieniu powyższych warunków, podczas operacji urównoleglenia, żadne zdania nie mogą być pominięte lub zamienione w kolejności ani w ciągu s , ani w t . Dzięki temu, dysponując tylko urównolegleniem tekstów (ciągiem d), można te teksty odtworzyć w takiej postaci, w jakiej były przed operacją urównoleglenia. Podczas operacji urównoleglenia dąży się do tego, aby w dopasowaniach (d_s, d_t) zdania z ciągu d_t były tłumaczeniem zdań z ciągu d_s .

Naiwnym algorytmem urównoleglenia jest algorytm, którego ciąg d ma postać:

$$d = ((s_1, t_1), (s_2, t_2), (s_3, t_3), \dots)$$

Polega on więc na dopasowywaniu kolejno po jednym zdaniem źródłowym do jednego zdania docelowego. Taki algorytm nie jest skuteczny, gdyż nie uwzględnia rozbieżności, jakie zwykle występują pomiędzy tekstami. Wpływ na powstanie tych rozbieżności mają na przykład (za [Lip07]):

- różne liczby zdań użyte do wyrażenia tego samego znaczenia w obu językach
- błędy spowodowane złą segmentacją tekstu
- pomyłkowe przeoczenie zdania przez tłumacza
- różnice w treści tekstów (zwykle na skutek aktualizacji tekstu S po przetłumaczeniu).

Szacuje się, że powyższe problemy dotyczą około 10% wszystkich zdań w tekstach równoległych (za [Lip07]). Gdy naiwny algorytm napotka choćby jeden tego typu problem, dopasowania utworzone za nim będą błędne. Dlatego też opracowano algorytmy mniej wrażliwe na wyżej wymienione problemy.

Algorytm Gale’a Church’a

Jest to algorytm bazujący na długości zdań, opisany w [GC91]. Oparty jest na założeniu, że zdania w różnych językach, które są swoimi tłumaczeniami, mają podobną długość.

Algorytm bierze pod uwagę dopasowania określonych typów. Lista dozwolonych typów dopasowań stanowi dane wejściowe do algorytmu. Przykładowa lista typów jest następująca: $(1 - 1)$, $(1 - 2)$, $(2 - 1)$, $(1 - 3)$, $(3 - 1)$.

Dla każdego z potencjalnych dopasowań obliczane jest prawdopodobieństwo na podstawie stosunku długości zdań ciągu d_s do długości zdań ciągu d_t . Następnie, ze wszystkich dopasowań wybiera się ciąg dopasowań o największym prawdopodobieństwie.

Wyróżnia się następujące zalety algorytmów dopasowania, bazujących na długości zdań (za [Lip07]):

- niezależność od języków tekstów
- niska złożoność czasowa
- niska złożoność pamięciowa.

Wadą jest jednak niska jakość urównoległeń dla trudnych tekstów, tj. takich, w których występuje wiele dopasowań innego typu niż $(1-1)$.

Algorytm Moore’a

Algorytm Moore’a (opisany w [Moo02]), działa analogicznie do algorytmu Gale’a Church’a, z tą jednak różnicą, że prawdopodobieństwo dopasowania obliczane jest nie na podstawie długości, ale treści zdań. Algorytm próbuje dopasować te zdania, które zawierają słowa będące swoimi odpowiednikami. Aby taki algorytm mógł funkcjonować, konieczne jest wykorzystanie słowników. Prawdopodobieństwo dopasowania zdań jest wtedy obliczane dzięki metodom tłumaczenia statystycznego (opisanym w [BPPM93]).

Podstawową zaletą algorytmów dopasowania bazujących na treści zdań jest wysoka jakość urównoległeń. Według danych zebranych przez autora pracy [Lip07], algorytm Moore’a pozwala uzyskać około 95% prawidłowych dopasowań typu $(1-1)$. Wadą algorytmu Moore’a (jak i wszystkich algorytmów bazujących na treści zdań) jest zależność od języków. Powoduje ona następującą niedogodność: gdy zachodzi potrzeba dopasowania tekstów w n różnych językach (dopasowując zawsze tylko 2 teksty na raz), należy na potrzeby algorytmu przygotować aż $\binom{n}{2}$ słowników dwujęzycznych (jeden słownik dla każdego dwuelementowego zbioru języków). Opracowanie takich słowników może być bardzo czasochłonne.

Obliczanie podobieństwa dopasowania w algorytmie Moore'a jest znacznie bardziej skomplikowane niż w algorytmie Gale'a-Church'a. Jednak dzięki optymalizacjom zastosowanym w algorytmie Moore'a nie występuje duża utrata szybkości działania w stosunku do algorytmu Gale'a-Church'a.

Hunalign

Jednym z najbardziej rozpowszechnionych algorytmów uśredniania jest hunalign (opisany w [VNH⁺05]). Jest on wykorzystywany w darmowym oprogramowaniu, opracowanym na potrzeby projektu Hunglish (również opisanego w [VNH⁺05]). Projekt ten miał na celu zaimplementowanie tłumaczenia statystycznego pomiędzy językiem węgierskim a angielskim. Mimo to hunalign nadaje się do uśredniania tekstów w dowolnych językach. Wejściem do algorytmu jest tekst podzielony na zdania oraz na tokeny. Wyjściem – ciąg par zdań w dwóch językach (pary te są określone pojęciem *bisentences*).

Algorytm hunalign łączy cechy algorytmu Gale'a-Church'a oraz Moore'a. Kiedy jest dostępny słownik, do obliczania prawdopodobieństwa dopasowania wykorzystywana jest zarówno informacja o długości dopasowywanych zdań, jak i informacje słownikowe. W przypadku braku słownika algorytm działa dwufazowo. Najpierw dopasowuje teksty, wykorzystując jedynie informację o długości zdań. Na podstawie tego uśrednienia buduje słownik. Następnie dokonuje dopasowania tekstów ponownie, tym razem korzystając nie tylko z informacji o długości zdań, ale także z nowo opracowanego słownika.

O popularności algorytmu zdecydowały następujące jego cechy: dostępność, wydajność i dokładność uśrednień.

6.3. Metoda autorska – przetwarzanie

6.3.1. Problemy podejścia tradycyjnego

Pamięci powstałe w wyniku tradycyjnej metody ich tworzenia posiadają istotne wady. Pierwszą z nich jest występowanie błędów wynikających z niedoskonałości algorytmów segmentacji i uśredniania. Według eksperymentów przeprowadzonych przez autora niniejszej pracy, odsetek błędnych przykładów w tradycyjnie przygotowanych pamięciach sięga nawet 10%-15%. Podawanie tłumaczowi błędnych przykładów podczas pracy jest nie tylko bezużyteczne, ale dodatkowo powoduje jego frustrację i ograniczenie zaufania do mechanizmu wspomagania tłumaczenia.

Drugą, znacznie istotniejszą wadą pamięci tłumaczeń pochodzących z różnorodnych źródeł jest duże rozdrobnienie informacji. Oznacza to, że pamięci te zawierają dużą ilość zdań, które mocno różnią się między sobą. Takie rozdrobnienie wynika z faktu, że zdania pochodzą na ogół z dokumentów słabo ze sobą powiązanych. Skutkuje to niskim prawdopodobieństwem znalezienia w takiej pamięci tłumaczeń przykładów przydatnych podczas tłumaczenia.

Pierwszym pomysłem na przezwyciężenie problemu rozdrobnienia jest skupienie się na wąskiej domenie tekstów (pomysł zainspirowany jest m.in. wnioskami z artykułu [GW03]). Pamięci tłumaczeń zawierające teksty z jednej dziedziny są przydatne podczas tłumaczenia nowych tekstów z tej dziedziny. Przykładowymi dziedzinami pamięci tłumaczeń są:

- prawo Unii Europejskiej,
- ustawodawstwo konkretnego państwa,
- medycyna,
- instrukcje techniczne,
- napisy filmowe.

Wszystkie te dziedziny cechuje duża powtarzalność tekstów, która zwiększa przydatność pamięci tłumaczeń podczas tłumaczenia.

Samo skupienie się na wąskiej domenie tekstów nie gwarantuje jednak uzyskania dobrej jakości pamięci tłumaczeń. W pamięciach specjalistycznych mogą występować następujące problemy:

- tłumaczenia pozyskiwane z dwujęzycznych dokumentów mogą być niskiej jakości;
- nawet po zawężeniu do jednej dziedziny, dane wciąż cechują się rozdrobnieniem.

Żeby przeciwdziałać efektowi rozdrobnienia, klienci biur tłumaczeń często dysponują własnymi pamięciami zawierającymi teksty ze szczególnie wąskiej dziedziny, takiej jak instrukcje samochodów konkretnej marki. Mimo specjalizacji, pamięci te często są znacznej wielkości, ze względu na mnogość wykonanych zleceń tłumaczenia. Wielkość pamięci powoduje trudności w przechowywaniu i przeszukiwaniu. Ponadto, ze względu na potencjalnie różne pochodzenie tłumaczeń, nie ma gwarancji ich jakości.

6.3.2. Zarys rozwiązania

Problemy niskiej jakości i rozdrobnienia przykładów w pamięci mogą zostać rozwiązane dzięki autorskiej metodzie tworzenia wyspecjalizowanej pamięci tłumaczeń wysokiej jakości. Metoda polega na przetwarzaniu gotowych

pamięci tłumaczeń dowolnej jakości w celu uzyskania najbardziej reprezentatywnych zdań źródłowych w nich występujących.

W pierwszym kroku zbierana jest dziedzinowa pamięć tłumaczeń. Nie ma przy tym znaczenia jakość tłumaczeń w niej występujących. W szczególnym przypadku może zostać użyta zdegenerowana pamięć tłumaczeń, której przykłady mają puste zdania docelowe.

W drugim kroku analizuje się wyłącznie zbiór zdań źródłowych wejściowej pamięci tłumaczeń. Spośród zdań wybiera się te najbardziej przydatne, korzystając z algorytmu analizy skupień. Dla wyselekcjonowanych zdań źródłowych pobiera się ich tłumaczenia z wejściowej pamięci tłumaczeń (o ile pamięć ta nie była zdegenerowana). Tłumaczenia te są weryfikowane (lub opracowywane od nowa) przez tłumaczy. W wyniku prac powstaje wysokiej jakości pamięć zawierająca tylko takie przykłady, które z największym prawdopodobieństwem okażą się przydatne podczas pracy tłumacza.

6.4. Analiza skupień

Centralnym punktem autorskiego algorytmu przetwarzania pamięci tłumaczeń jest analiza skupień zbioru zdań. W niniejszym podrozdziale zostanie najpierw przedstawiony ogólny problem analizy skupień danych.

6.4.1. Opis problemu

W książce [KWGS09] podaje się następującą definicję.

Definicja 22 (Analiza skupień). *Analiza skupień jest narzędziem analizy danych, służącym do grupowania n obiektów, opisanych za pomocą wektora p cech, w K niepustych, rozłącznych i możliwie “jednorodnych” grup – skupień.*

W obrębie skupień obiekty mają być maksymalnie podobne do siebie (w sensie przyjętej funkcji podobieństwa), natomiast pomiędzy skupieniami – maksymalnie niepodobne. Naiwny algorytm analizy skupień, dla ustalonego K i danego kryterium optymalnego podziału, sprawdza wszystkie możliwe podziały zbioru wejściowego. Podziałów tych jest (za [KWGS09]):

$$\frac{1}{K!} \sum_{k=1}^K (-1)^{K-k} \binom{K}{k} k^n$$

Dla $n=100$ i $K=4$ jest to liczba około 10^{58} . Wykracza ona znacznie poza możliwości dzisiejszych komputerów. Poza tym trudności nastęrcza ustalenie z góry parametru K , czyli liczby skupień. Tak jest między innymi w przypadku analizy zbioru zdań.

6.4.2. Algorytmy hierarchiczne

Podstawową klasą algorytmów analizy skupień są metody hierarchiczne. Polegają one na krokowym budowaniu coraz większych skupień poprzez łączenie mniejszych zbiorów w większe (metody aglomeracyjne) lub stopniowe dzielenie zbioru wejściowego na mniejsze (metody deglomeracyjne).

Na Rysunku 6.6 przedstawiony jest słowny opis hierarchicznego algorytmu aglomeracyjnego. Opis jest zaczerpnięty z książki [KWGS09].

Algorytm: Aglomeracyjna analiza skupień

1. Utwórz jednoelementowe skupienia dla każdego z n elementów zbioru.
 2. Połącz dwa skupienia zawierające najmniej niepodobne obiekty.
 3. Jeśli liczba skupień jest większa od K , idź do 2.
-

Rysunek 6.6. Aglomeracyjny algorytm analizy skupień

Algorytm ten wymaga zdefiniowania miary niepodobieństwa pomiędzy dwoma obiektami oraz dwoma skupieniami. Wybranie dobrej miary niepodobieństwa jest kluczowe z punktu widzenia jakości skupień powstałych w wyniku jego działania. Z książki [KWGS09] pochodzi następująca definicja miary niepodobieństwa:

Definicja 23 (Miara niepodobieństwa). *Funkcję $\rho : X \times X \mapsto \mathbb{R}$ nazywamy miarą niepodobieństwa, jeśli $\forall x_r, x_s \in X$:*

1. $\rho(x_r, x_s) \geq 0$
2. $\rho(x_r, x_s) = 0 \Leftrightarrow x_r = x_s$
3. $\rho(x_r, x_s) = \rho(x_s, x_r)$

Z powyższej definicji wynika, iż określanie miary niepodobieństwa obiektów jest czynnością mającą wiele wspólnego z określaniem funkcji odległości między nimi.

6.4.3. Algorytm K-średnich

Najczęściej wykorzystywanym algorytmem analizy skupień jest metoda K-średnich. Jest to algorytm niehierarchiczny. Do zadanej liczby skupień K przyporządkowuje się n obiektów, przy czym obliczenia nie bazują na wyznaczonych wcześniej mniejszych lub większych skupieniach. Opis metody K-średnich zaczerpnięty jest z książki [KWGS09].

Niech C_K oznacza funkcję, która przyporządkowuje każdemu obiektowi numer skupienia, do którego ten obiekt należy (przy podziale na K skupień). Załóżmy, że cechy obiektu są ilościowe i mogą być opisane liczbami rzeczywistymi (wektor cech należy do przestrzeni \mathbb{R}^p). Główną ideą metody

K-średnich jest takie rozmieszczenie obiektów w skupieniach, które minimalizuje niepodobieństwo wewnątrz skupień (tj. obiekty należące do jednego skupienia są podobne), a co za tym idzie, maksymalizuje niepodobieństwo między skupieniami. Algorytm K-średnich jest przedstawiony na Rysunku 6.7.

Algorytm: Analiza skupień metodą K-średnich

1. Rozmieść w losowy sposób n obiektów w K skupieniach. Niech rozmieszczenie to będzie opisane przez funkcję $C_K^{(1)}$.
2. Dla każdego z K skupień oblicz wektor średnich \bar{x}_k , $k = (1, 2, \dots, K)$.
3. Rozmieść ponownie obiekty w K skupieniach w taki sposób, że:

$$C_K^{(l)}(i) = \arg \min_{1 \leq k \leq K} \rho(x_i, \bar{x}_k).$$

4. Powtarzaj kroki 2 i 3 aż do momentu, kiedy przyporządkowanie obiektów pozostanie niezmiennie, czyli $C_K^{(l)} = C_K^{(l-1)}$.
-

Rysunek 6.7. Algorytm K-średnich

Z punktu widzenia analizy skupień zdań, algorytm K-średnich ma dwie istotne wady. Po pierwsze, wymaga określenia z góry liczby skupień K . Po drugie, obiekty poddawane analizie muszą być opisane ilościowym wektorem cech, składającym się z liczb rzeczywistych.

Choć można stworzyć opis zdania w języku naturalnym w postaci ciągu liczb, taka reprezentacja nie byłaby naturalna. Potrafimy natomiast określić funkcję odległości pomiędzy dwoma zdaniami. Wskazane jest zatem, by poszukiwany algorytm analizy skupień dla obiektów będących zdaniami korzystał z funkcji odległości, a nie z wektorów cech.

6.4.4. Algorytm QT

Algorytm Quality Threshold (QT), opisany w artykule [HKY99], powstał na potrzeby bioinformatyki. Posłużył do przeprowadzania analizy skupień genów, celem wyróżnienia skupień sekwencji genetycznych zależnych od siebie.

Algorytm QT przewyżcza wady algorytmów hierarchicznych oraz metody K-średnich. Według badań przeprowadzonych przez autorów artykułu [HKY99], algorytmy hierarchiczne mają tendencję do tworzenia albo małej liczby zbyt ogólnych (tzw. wydłużonych) skupień, albo dużej liczby zbyt zwartych zbiorów obiektów, które w niewielkim stopniu różnią się od siebie. Jest to spowodowane faktem, iż decyzje podejmowane przez algorytm hierarchiczny mają charakter lokalny. Co więcej, raz utworzone skupienie nie jest już modyfikowane. Zasada ta powoduje, że algorytm pozostaje przy pierwszym znalezionym przez siebie rozwiązaniu, które niekoniecznie jest najlepszym.

QT nie posiada wyżej wymienionych wad. Co więcej, nie wymaga określenia z góry liczby skupień K . Ponadto, opiera się wyłącznie na funkcji odległości obiektów poddawanych analizie, nie na ich cechach ilościowych. Czyni go to zatem znacznie bardziej przydatnym dla potrzeb analizy skupień zdań niż metoda K-średnich.

Opis algorytmu QT wykorzystuje pojęcie średnicy skupienia, które jest zdefiniowane poniżej.

Definicja 24 (Średnica skupienia). *Średnicą skupienia S (ozn. $sr(S)$) nazywamy największą odległość pomiędzy dwoma obiektami należącymi do tego skupienia, tj. $sr(S) = \max_{a,b \in S} d(a,b)$*

Wejściami do algorytmu Quality Threshold są:

- zbiór U obiektów do analizy,
- funkcja $d : U \times U \mapsto \mathbb{R}$, spełniająca warunki funkcji odległości (jak w Falcie 3),
- liczba d_{max} , oznaczająca maksymalną średnicę skupienia,
- liczba s_{min} , oznaczająca minimalną liczbę obiektów w skupieniu.

Działanie algorytmu jest następujące: pierwszym kandydatem na skupienie jest zbiór składający się z pierwszego obiektu zbioru U oraz z obiektu znajdującego się od niego w najmniejszej odległości. Następnie, pozostałe obiekty są poddawane analizie. Jeśli dodanie danego obiektu nie powoduje zwiększenia średnicy skupienia ponad d_{max} , obiekt jest dodawany do skupienia. Jeśli natomiast dodanie go spowodowałoby zwiększenie średnicy skupienia ponad d_{max} , nie jest on dodawany. Proces ten jest kontynuowany do czasu, kiedy nie ma już dodać do skupienia żadnych obiektów. W ten sposób powstaje potencjalne skupienie oparte o pierwszy obiekt z U . Podobną analizę przeprowadza się dla drugiego i kolejnych obiektów zbioru U . Należy tu zaznaczyć, że potencjalne skupienia oparte na różnych obiektach mogą się przecinać. Spośród wszystkich potencjalnych skupień wybiera się to, które jest najliczniejsze. Staje się ono pierwszym wyznaczonym skupieniem. Obiekty do niego należące są usuwane ze zbioru U i cała procedura jest powtarzana na pozostałych obiektach tego zbioru. Warunkiem stopu jest spadek liczności największego potencjalnego skupienia poniżej s_{min} .

Pseudokod algorytmu Quality Threshold (na podstawie [HKY99]), jest przedstawiony na Rysunku 6.8.

Istotną korzystną cechą algorytmu Quality Threshold jest możliwość podania parametru d_{max} . Gwarantuje to, że odległość obiektów należących do jednego skupienia nie będzie większa niż wartość tego parametru. Poza tym

Algorytm: Analiza skupień metodą Quality Threshold

```

procedure QTclust( $U, d_{max}, s_{min}$ )
  if ( $|G| \leq s_{min}$ )
    wypisz G
  else
    for all (Object  $i$  in  $G$ )
      flag := true
       $A_i := i$ 
      while (flag = true and  $A_i \neq G$ )
        znajdź  $j \in (G \setminus A_i)$  takie, że  $sr(A_i \cup \{j\})$  jest najmniejsza
        if ( $sr(A_i \cup \{j\}) > d_{max}$ )
          flag := false
        else
           $A_i := A_i \cup \{j\}$ 
      wybierz zbiór  $C \in \{A_1, A_2, \dots, A_{|G|}\}$  z największą liczbą elementów
      wypisz C
      QTclust( $G \setminus C, d_{max}$ )

```

Rysunek 6.8. Algorytm Quality Threshold

nie istnieje niebezpieczeństwo, że wyniki działania algorytmu QT będą silnie zależne od początkowych skupień, gdyż podczas jego działania sprawdzanych jest bardzo wiele kandydatów na skupienia. Cecha ta jest jednak okupiona dość wysoką złożonością czasową algorytmu, omówioną w Podrozdziale 6.7.1.

6.5. Rozpoznawanie jednostek nazwanych

Istotnym elementem autorskiej metody przetwarzania pamięci tłumaczeń jest algorytm rozpoznawania jednostek nazwanych. Odgrywa on ważną rolę w obliczaniu odległości pomiędzy zdaniami. W niniejszym podrozdziale przedstawione są znane algorytmy rozpoznawania jednostek nazwanych oraz rozwiązanie autorskie.

6.5.1. Idea rozpoznawania jednostek nazwanych

Według przyjętej w niniejszej pracy definicji (Definicja 5 w Rozdziale 2), jednostka nazwana stanowi ciąg słów, którym przypisane jest jedno znaczenie. Znaczenie to jest często istotnie różne od znaczenia słów, które wchodzi w jej skład. Podczas analizy zdania zawierającego jednostkę nazwaną, powinna być ona traktowana jako całość.

Powyższa teza jest zaczerpnięta z wyników badań w dziedzinie tłumaczenia automatycznego. Autorzy artykułu [BH03] dowodzą, iż jakość tłumaczenia automatycznego może zostać znacząco poprawiona dzięki skutecznym algorytmom rozpoznawania jednostek nazwanych. W artykule [JM08]

przedstawione są doświadczenia autorów w pracach nad systemem tłumaczenia automatycznego. Według przeprowadzonych przez nich badań, błędy w tłumaczeniach generowanych przez system bardzo często były powodowane przez złe rozpoznawanie jednostek nazwanych.

Rozpoznawanie jednostek nazwanych, inaczej zwane oznaczaniem jednostek nazwanych, znajduje szerokie zastosowanie między innymi we wspomnianej wyżej dziedzinie tłumaczenia automatycznego, a także w automatycznym pozyskiwaniu wiedzy oraz przetwarzaniu języku naturalnego. Na potrzeby konkretnego zastosowania definiuje się różne typy jednostek. W Tabeli 6.1 przedstawione są podstawowe typy jednostek nazwanych rozpoznawanych przez większość algorytmów oznaczających.

Tablica 6.1. Podstawowe typy jednostek nazwanych

Typ jednostki nazwanej	Przykłady (w języku polskim)
Osoba	Jan Kowalski Pani Anna Nowak prof. dr hab. inż. Piotr Nowakowski
Miejsce	Poznań Półwysep Helski Nowy Jork Honduras
Organizacja	ART sp. z o. o. MZK SA
Data	12.03.2002 12 kwietnia 2002 roku 2002-12-03
Godzina	16:56 4:56 PM 4:56 PM (GMT)
Ilość pieniędzy	24 PLN 4.35 USD 87 złotych i 29 groszy

Przykład 15 (Rozpoznawanie jednostek nazwanych). Rozważmy przykład oznaczenia jednostek nazwanych w tekście angielskim: 'I met John Smith in London yesterday. He still works for the ACME Corporation'. W przykładzie użyto systemu rozpoznawania o nazwie *LingPipe* (opisanego w [CB11]). Wynik działania systemu jest przedstawiony na Rysunku 6.9.

Jak można zaobserwować, system *LingPipe* dokonał podziału tekstu na zdania. Zostały one umieszczone w oddzielnych węzłach <s>. Wewnątrz zdań zostały oznaczone jednostki nazwane. Każda z nich została umieszczona

Wynik oznaczania w formacie XML

```
<output>
  <s i="0">
    I met
    <ENAMEX TYPE="PERSON">John Smith</ENAMEX>
    in
    <ENAMEX TYPE="LOCATION">London</ENAMEX>
    yesterday.
  </s>
  <s i="1">
    He still works for the
    <ENAMEX TYPE="ORGANIZATION">ACME Corporation</ENAMEX>
    .
  </s>
</output>
```

Rysunek 6.9. Wynik oznaczania jednostek nazwanych

w węźle <ENAMEX>. Właściwość TYPE tego węzła określa typ oznaczonej jednostki nazwanej. W powyższym przykładzie występują następujące typy jednostek nazwanych:

- PERSON – osoba,
- LOCATION – miejsce,
- ORGANIZATION – organizacja.

System *LingPipe* umożliwia oznaczanie jednostek nazwanych związanych z konkretną tematyką. Do oznaczenia jednostek nazwanych w powyższym przykładzie użyto modułu „Breaking News”. Służy on do oznaczania jednostek nazwanych w tekstach najświeższych wiadomości. Moduł bez trudu rozpoznał takie typy jednostek nazwanych jak osoba, miejsce i organizacja.

6.5.2. Znane metody rozpoznawania jednostek nazwanych

Metody regułowe

Pierwsze próby rozwiązania problemu oznaczania jednostek nazwanych w tekstach były oparte na regułach ([Rau91] – rozpoznawanie nazw firm, [RW96] – rozpoznawanie nazwisk). Reguły te były wpisywane ręcznie przez człowieka. Interpretacje reguł mogły być postaci:

- Rozpoznaj napis '[liczba]:[liczba]' jako godzinę.
 - Rozpoznaj napis '[Wielka litera][małe litery] Sp. z o.o.' jako nazwę firmy.
- Wśród zalet stosowania podejścia regułowego można wymienić:
- łatwość implementacji algorytmu oznaczającego dla danego zbioru reguł;
 - możliwość rozszerzania zbioru reguł;

— rozpoznawanie dużej części jednostek nazwanych konkretnego typu przy użyciu niewielkiego zbioru reguł.

Wadami techniki rozpoznawania jednostek nazwanych opartej na regułach są:

- rozpoznawanie jedynie wąskich klas jednostek nazwanych;
- duży nakład pracy przy opracowywaniu kolejnych reguł.

Alternatywą do algorytmów rozpoznawania jednostek nazwanych opartych na regułach są opisane w dalszej części podrozdziału techniki wykorzystujące uczenie maszynowe. W przypadku tych drugich konieczne jest istnienie danych uczących, w postaci zbioru tekstów z oznaczonymi przez człowieka jednostkami nazwanymi. Gdy dane takie nie są dostępne, najczęściej stosowanym rozwiązaniem są metody regułowe.

Metody oparte na uczeniu maszynowym

Przegląd technik rozpoznawania jednostek nazwanych wykorzystujących uczenie maszynowe jest zaprezentowany w artykule [NS07]. Przedstawione są w nim trzy odmiany uczenia maszynowego wykorzystywanego w tym celu: uczenie nadzorowane, częściowo nadzorowane oraz nienadzorowane.

W algorytmach wykorzystujących uczenie nadzorowane proces uczenia maszyny jest ściśle nadzorowany przez człowieka. Reguły rozpoznawania jednostek nazwanych są pozyskiwane na podstawie danych uczących. Dane te stanowią zbiory tekstów z oznaczonymi przez człowieka jednostkami nazwanymi.

Wykorzystywane algorytmy uczenia maszynowego w trybie nadzorowanym obejmują między innymi:

- ukryte modele Markova (opisane w [BP66]),
- maszyny wektorów nośnych (opisane w [CV95]),
- metodę maksymalnej entropii (opisaną w [Jay57]).

Uczenie częściowo nadzorowane zakłada ograniczony udział człowieka w procesie pozyskiwania reguł oznaczania jednostek nazwanych. Udział ten może sprowadzać się do określenia małej liczby początkowych reguł. Na przykład (za [NS07]), jeśli rozwijany jest system rozpoznawania nazw leków w tekstach medycznych, człowiek powinien najpierw wpisać kilka znanych mu nazw leków. Następnie, system szuka zdań zawierających te nazwy i stara się zidentyfikować typowy kontekst, w którym występują. W kolejnym kroku, system szuka kolejnych nazw leków, które występują w określonym w poprzednim kroku kontekście. Proces jest następnie kontynuowany dla nowo znalezionych nazw leków, w celu odkrycia kolejnych kontekstów. W wyniku

działania algorytmu identyfikowanych jest wiele nowych nazw leków oraz kontekstów, w których te nazwy występują. Technika ta, polegająca na wykorzystaniu samopodtrzymującego się procesu, jest znana pod angielską nazwą *bootstrapping*.

Techniki uczenia nienadzorowanego nie wymagają ingerencji człowieka w proces pozyskiwania reguł rozpoznawania jednostek nazwanych. Typowym przykładem takich technik jest mechanizm analizujący podobieństwo kontekstów. Zakłada on, że jednostki nazwane danego typu występują najczęściej w tym samym kontekście. Działanie algorytmu rozpoznawania jednostek nazwanych dzięki kontekstom jest przedstawione na poniższym przykładzie.

Przykład 16 (Oznaczanie jednostek nazwanych dzięki kontekstom). Rozpatrzmy przykład oznaczania jednostek nazwanych w zbiorze tekstów pochodzących z dokumentacji medycznej. W wyniku działania algorytmu analizy skupień otrzymano, iż najliczniejszymi skupieniami są zbiory C_1 i C_2 . Poniżej przedstawione są wybrane zdania ze zbioru C_1 :

- Pacjent Jan Kowalski mierzy 165 cm wzrostu.
- Pacjentka Anna Nowak mierzy 153 cm wzrostu.
- Pacjent Robert Nowak mierzy 1,8 m wzrostu.

Wybrane zdania ze zbioru C_2 są następujące:

- Dnia 23.01.2004 pacjent został wypisany ze szpitala.
- Dnia 2009-10-10 pacjentka została wypisana ze szpitala.
- Dnia 12 października 2002 roku pacjent został wypisany ze szpitala.

Na podstawie analizy zbioru C_1 otrzymujemy kontekst:

Pacjent(ka) ... mierzy ... wzrostu.

Natomiast na podstawie analizy zbioru C_2 otrzymujemy kontekst:

Dnia ... pacjent(ka) został(a) wypisany(na) ze szpitala.

Kontekst wyodrębniony dzięki zbiorowi C_1 pozwala na rozpoznanie m.in. następujących jednostek nazwanych:

- Jan Kowalski
- Anna Nowak
- Robert Nowak
- 165 cm
- 153 cm
- 1,8 m

Zauważmy, że kontekst ten można zastosować do rozpoznawania jednostek nazwanych również w dokumentacjach medycznych, które nie posłużyły do

jego pozyskania. Podobnie, kontekst otrzymany dzięki analizie zbioru C_2 można wykorzystać do oznaczenia jednostek:

- 23.01.2004
- 2009-10-10
- 12 października 2002 roku

oraz wielu innych.

6.5.3. Autorski algorytm rozpoznawania jednostek nazwanych

Autorski algorytm rozpoznawania jednostek nazwanych jest oparty na regułach. Rozwiązanie to zostało wybrane ze względu na niewystarczającą ilość danych uczących dla języka polskiego.

Algorytm opiera się na zestawie reguł, które zostały opracowane dla języków:

- polskiego,
- angielskiego,
- niemieckiego,
- hiszpańskiego.

Zestaw reguł jest dostosowany do oznaczania jednostek nazwanych w tekstach prawniczych w każdym z tych języków.

Każda reguła rozpoznawania jednostek nazwanych składa się z następujących elementów:

- **Language** – język tekstu, w którym ma być wyszukiwana jednostka;
- **Match** – wyrażenie regularne, pozwalające odszukać jednostkę;
- **Class** – typ jednostki nazwanej.

Przykład 17 (Reguła rozpoznawania jednostek nazwanych). Przykładowa reguła rozpoznawania jednostek nazwanych w tekście polskim jest następująca:

```
Language: pl
Match: Dz\. \s*U. \s+L\s+{NUM}\s+z\s+([0-9]{1,2})
\. ([0-9]{1,2})\. ([0-9]{4})\s*, \s+str\. \s*{NUM}
Class: JOLFull
```

Powyższa reguła, utworzona z myślą o tekstach prawniczych, służy do rozpoznawania odnośników do Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Odnośniki te są np. postaci:

- Dz. U. L 234 z 12.01.2001, str. 5
- Dz. U. L 101 z 14.12.1997, str. 24
- Dz. U. L 154 z 07.07.2003, str. 123

Na Rysunku 6.10 przedstawiony jest pseudokod algorytmu rozpoznawania jednostek nazwanych w tekście T .

Algorytm: Rozpoznawanie jednostek nazwanych

```

recognizedNeSet := ∅
for all rule in RuleList
  while T.find(rule.Match)
    range := T.getLastMatch().getRange()
    rangeIntersects = false

    for all ne in recognizedNeSet
      if ne.intersects(range)
        rangeIntersects := true
    if not rangeIntersects
      add(recognizedNeSet, new NE(range, rule.Class))

```

Rysunek 6.10. Algorytm rozpoznawania jednostek nazwanych

Algorytm ten przegląda po kolei wszystkie reguły na liście. Próbuje dopasować wyrażenie regularne *Match* każdej reguły do tekstu T . Dla każdego znalezionej dopasowania sprawdzane jest, czy dany fragment tekstu został już oznaczony jako jednostka nazwana. Jeśli nie, oznaczana jest nowa jednostka nazwana zawierająca informacje o pozycji w tekście oraz typie. Typ nowej jednostki nazwanej jest odczytywany z własności *Class* reguły, która posłużyła do oznaczenia tej jednostki.

W powyższym algorytmie istotna jest kolejność reguł oznaczania jednostek nazwanych. Reguły umieszczone wcześniej powinny zawierać definicje dłuższych, bardziej ogólnych jednostek nazwanych. Obrazuje to poniższy przykład.

Przykład 18 (Istotność kolejności reguł oznaczania). Rozpatrzmy następujące dwie reguły oznaczania jednostek nazwanych:

```

Language: pl
Match: Dz\. \s*U. \s+L\s+{NUM}\s+z\s+([0-9]{1,2})
\. ([0-9]{1,2})\. ([0-9]{4})\s*, \s+str\. \s*{NUM}
Class: JOLFull

```

```

Language: pl
Match: ([0-9]{1,2}) [\.\- /] ([0-9]{1,2}) [\.\- /] ([0-9]{4})
Class: Date

```

Załóżmy, że tekst, w którym mają być oznaczone jednostki nazwane, jest postaci: 'Na podstawie: Dz. U. L 234 z 12.01.2001, str. 5'. Jeśli reguły będą

ustawione w kolejności takiej, jak powyżej, podczas oznaczania jednostek nazwanych zostanie najpierw oznaczony odnośnik do Dziennika Ustaw 'Dz. U. L 234 z 12.01.2001, str. 5'. Następnie, podczas przetwarzania drugiej reguły, zostanie znaleziona data '12.01.2001'. Nie zostanie ona jednak oznaczona jako jednostka nazwana, gdyż fragment tekstu, w którym się znajduje, został już wcześniej oznaczony jako odnośnik do Dziennika Ustaw.

Założmy teraz, że podczas oznaczania tego samego tekstu kolejność reguł jest odwrócona. Wtedy, podczas przetwarzania pierwszej reguły, zostanie oznaczona data '12.01.2001'. W tej sytuacji odnośnik do Dziennika Ustaw rozpoznany przez drugą regułę zostanie odrzucony z powodu kolizji ze wcześniej oznaczoną jednostką.

Autorski podstawowy algorytm rozpoznawania jednostek nazwanych został opracowany na potrzeby efektywnego oznaczania tekstów prawniczych. Z takich tekstów składała się eksperymentalna pamięć tłumaczeń opisana w Podrozdziale 7.1.3. Pełna lista użytych reguł rozpoznawania jednostek nazwanych znajduje się w Dodatku A.

6.6. Autorski algorytm przetwarzania pamięci tłumaczeń

Ogólna idea autorskiej metody przetwarzania pamięci tłumaczeń została przedstawiona w Podrozdziale 6.3.2. W niniejszym podrozdziale zostanie opisany algorytm analizy skupień w zbiorze zdań.

6.6.1. Idea algorytmu

Algorytm działa na zbiorze zdań w jednym języku. Jego zadaniem jest wyodrębnienie skupień zdań podobnych w sensie ludzkim. Ponieważ wejściowy zbiór zdań może być i zazwyczaj jest znacznej wielkości, a dobra funkcja odległości zdań oraz algorytm QT są kosztowne obliczeniowo, opracowana została autorska metoda dwustopniowej analizy skupień zdań. Jest ona częściowo inspirowana ideą tzw. pseudoskupienia, opisanego w [Kar73].

Autorski algorytm wykorzystuje dwie funkcje odległości między zdaniami: "tanią" i "drogą" (nazwy te odnoszą się do kosztowności obliczeniowej). Zbiór obiektów jest najpierw poddawany analizie skupień przy użyciu "taniej" funkcji odległości. Następnie, wewnątrz prowizorycznych skupień wyodrębnionych w pierwszym kroku, szuka się ścisłych skupień przy użyciu "drogiej" funkcji odległości. Pomysł dwustopniowej analizy skupień został zaczerpnięty z artykułu [MNU00]. Opisana tam metoda wykorzystywała jednak inny algorytm

analizy skupień podczas każdego ze stopni. Ponadto, nie była ona dostosowana do analizy zbioru zdań.

Opisany poniżej autorski algorytm analizy skupień zdań został zoptymalizowany pod kątem szybkości i dokładności obliczeń.

6.6.2. “Tania” funkcja odległości zdań

“Tania” funkcja odległości zdań, oznaczona przez d_c , musi być obliczana szybko. Ma za zadanie wyznaczenie jedynie wstępnych skupień. Wymaga się, żeby obiekty trafiające do innych skupień na tym etapie były istotnie niepodobne do siebie. Nie jest natomiast wymagane, by obiekty, które znajdują się w jednym skupieniu, były podobne. O tym zdecyduje drugi etap analizy.

Wobec powyższych założeń, funkcja $d_c : Z \times Z \mapsto [0, 1]$, gdzie Z jest zbiorem wszystkich możliwych zdań, jest zdefiniowana następująco:

$$\forall_{z_1, z_2 \in Z} d_c(z_1, z_2) = 1 - 2^{-\frac{|L_{z_1} - L_{z_2}|}{10}} \quad (6.1)$$

gdzie:

- L_{z_1} jest długością zdania z_1 w znakach,
- L_{z_2} jest długością zdania z_2 w znakach.

Funkcja d_c jest zatem oparta wyłącznie na długości zdań. Pozwala to na szybkie obliczanie odległości zdań. Do pierwszych, ogólnych skupień trafiają zdania o podobnej długości.

Różnica długości zdań ($|L_{z_1} - L_{z_2}|$) jest regulowana poprzez stałą $\frac{1}{10}$. Funkcja 2^{-x} służy do mapowania różnicy długości zdań z przedziału $[0, \infty]$ na przedział $[0, 1]$. Gdyby jednak przyjąć wzór $d_c = 2^{-\frac{|L_{z_1} - L_{z_2}|}{10}}$, różnica długości zdań wynosząca 0 odpowiadałaby odległości 1, a przy różnicy długości dążącej do ∞ , odległość dążyłaby do 0. W związku z tym zastosowana została funkcja $1 - x$.

6.6.3. “Droga” funkcja odległości zdań

Zakłada się, że “droga” funkcja odległości zdań ma dobrze odzwierciedlać ludzką intuicję podobieństwa zdań. Ma więc spełniać takie samo zadanie, jak funkcja d_s , opisana w Podrozdziale 4.5.3, używana przy wyszukiwaniu w pamięci tłumaczeń zdań podobnych. Funkcja d_s powstała jednak na inne potrzeby. Jest ona łatwo obliczalna, o ile dysponuje się odpowiednio skonstruowanym indeksem zdań. Na użytek autorskiego algorytmu analizy skupień opracowana została inna funkcja odległości, oznaczana przez d_e .

Aby funkcja odległości dobrze odzwierciedlała ludzką intuicję, musi bazować nie na długości, ale na treści zdań. Pierwszym krokiem przy obliczaniu wartości funkcji d_e dla dwóch zdań jest oznaczenie w tych zdaniach jednostek nazwanych. Operacja ta wykonywana jest przy użyciu algorytmu rozpoznawania jednostek nazwanych, który jest opisany w Podrozdziale 6.5.3. W wyniku oznaczenia tych jednostek, zdania stają się ciągami złożonymi ze słów oraz jednostek nazwanych.

Do obliczenia odległości pomiędzy takimi ciągami wykorzystywane są pojęcia identyczności oraz odpowiadania słów i jednostek nazwanych. Są one zdefiniowane poniżej.

Definicja 25 (Identyczność słów). *Dwa słowa nazywamy identycznymi, o ile ciągi znaków, z których są zbudowane, są identyczne.*

Przykłady: 'abc' = 'abc', 'aa' \neq 'aaa'.

Definicja 26 (Identyczność jednostek nazwanych). *Dwie jednostki nazwane nazywamy identycznymi, o ile składają się z identycznych słów.*

Przykłady: 'Jan Nowak' = 'Jan Nowak', '12 lipca 2001' \neq '12.07.2001'.

Definicja 27 (Odpowiadanie słów). *Dwa słowa s_1 i s_2 nazywamy odpowiadającymi w sensie danego stemowania $stem$, o ile $stem(s_1) = stem(s_2)$.*

Przykłady: Słowo 'gramy' odpowiada słowu 'graliście' (wspólny stem to 'gra'), słowo 'przyjmujący' odpowiada słowu 'przyjmowany' (wspólny stem – 'przyjm'). Natomiast słowo 'widzę' nie odpowiada słowu 'wiem'.

Odpowiadanie słów zależy od przyjętego algorytmu stemowania. Odpowiadające sobie słowa są podobne w sensie ludzkim, gdyż najczęściej różnią się wyłącznie fleksją.

Definicja 28 (Odpowiadanie jednostek nazwanych). *Dwie jednostki nazwane nazywamy odpowiadającymi, o ile są tego samego typu.*

Przykłady: Jednostka '12 lipca 2001' odpowiada jednostce '3.03.1995', gdyż obie są datami. Jednostka 'Jan Nowak' odpowiada jednostce 'Anna Kowalska', gdyż obie są nazwiskami.

Odpowiadanie jednostek nazwanych jest ściśle zależne od algorytmu ich oznaczania, którego zadaniem jest określenie typów znalezionych jednostek.

Po oznaczeniu jednostek nazwanych w dwóch zdaniach, obliczenie wartości funkcji d_e dla tych zdań jest oparte na odszukaniu różnic między nimi. Każdej różnicy przypisywana jest punktowa "kara", która zwiększa wartość odległości pomiędzy zdaniami. Wartości kar za różnice pomiędzy zdaniami

zostały wyznaczone na podstawie konsultacji z tłumaczami, którzy odwoływali się do własnej intuicji podobieństwa zdań. Z intuicji tej wynika na przykład, że jeśli w jednym zdaniu występuje jakaś jednostka nazwana, a w drugim nie, zdania te są mało podobne. Jednostka nazwana przynosi bowiem największą ilość informacji w zdaniu i w istotny sposób wpływa na jego treść. Skądinąd, jeśli jednostki nazwane występujące w dwóch zdaniach odpowiadają sobie, wtedy istnieje duże prawdopodobieństwo, że zdania te są podobne, gdyż różnią się tylko treścią informacji przesyłanej przez te jednostki. Na przykład zdania 'Umowę zawarto w dniu 7.06.2001 roku.' oraz 'Umowę zawarto w dniu 3.04.2006 roku.' będą uznane przez tłumaczy za podobne. Pełna tabela wartości kar przedstawiona jest w Tabeli 6.2.

Tablica 6.2. Wartości kar za różnice pomiędzy zdaniami z_1 i z_2

Różnica	Wartość kary
odpowiadanie (nie identyczność) słów	0.5
odpowiadanie (nie identyczność) jednostek nazwanych	0.5
brak występowania słowa z z_1 w z_2	1.0
brak występowania słowa z z_2 w z_1	1.0
brak jednostki w z_2 odpowiadającej jednostce z z_1	1.5
brak jednostki w z_1 odpowiadającej jednostce z z_2	1.5

Niech p będzie sumą kar naliczonych za różnice pomiędzy z_1 i z_2 . Określenie funkcji $d_e : Z \times Z \mapsto [0, 1]$ jest przedstawione w równaniu 6.2.

$$\forall_{z_1, z_2 \in Z} d_e(z_1, z_2) = \begin{cases} \frac{2p}{\text{length}(z_1) + \text{length}(z_2)} & \text{gdy } 2p \leq \text{length}(z_1) + \text{length}(z_2) \\ 1 & \text{w przeciwnym przypadku} \end{cases} \quad (6.2)$$

Wartość funkcji d_e dla dwóch zdań odpowiada proporcji różnic między tymi zdaniami do ich długości. Dla par zdań, w których stosunek sumy kar do długości przekracza 1, przyjmuje się maksymalną wartość odległości 1.

Opis słowny algorytmu naliczania kar dla zdań z_1 i z_2 poddanych stemowaniu i oznaczeniu jednostek nazwanych jest przedstawiony na Rysunku 6.11.

Algorytm: Naliczanie kar za różnice między zdaniami

1. Utwórz tablicę o wymiarach $length(z_1) \times length(z_2)$.
2. Wypełnij tablicę informacjami o odpowiedniości. W komórkę (i, j) wpisz jedną z liter a, b lub c:
 - a) i -te słowo/jednostka nazwana z_1 jest identyczna z j -tym słowem/jednostką nazwaną z_2
 - b) i -te słowo/jednostka nazwana z_1 odpowiada j -temu słowu/jednostce nazwanej z_2
 - c) i -te słowo/jednostka nazwana z_1 jest różne od j -tego słowa/jednostki nazwanej z_2
3. Nalicz karę 0.5 za każdy wiersz i każdą kolumnę tablicy, które nie zawierają litery 'a' (są to kary za odpowiadanie).
4. Nalicz karę 1.0 dla każdego wiersza i każdej kolumny, która została utworzona przez słowo i zawiera wyłącznie litery 'c' (są to kary za niewystępowanie słów).
5. Nalicz karę 1.5 dla każdego wiersza i każdej kolumny, która została utworzona przez jednostkę nazwaną i zawiera wyłącznie litery 'c' (są to kary za niewystępowanie jednostek nazwanych).

Rysunek 6.11. Algorytm naliczania kar dla zdań

6.6.4. Procedura wyodrębniania skupień

Dla zdefiniowanych funkcji d_c i d_e , danego zbioru zdań U , ustalonych parametrów d_{c-max} , d_{e-max} oraz s_{min} , słowny opis autorskiego algorytmu analizy skupień zdań jest przedstawiony na Rysunku 6.12.

Algorytm: Analiza skupień zdań

1. Wyodrębnij skupienia w zbiorze U przy użyciu algorytmu QT z funkcją odległości d_c , maksymalną średnicą skupienia d_{c-max} i minimalną liczbą obiektów w skupieniu s_{min} .
2. Posortuj skupienia powstałe w kroku 1 malejąco względem liczby obiektów i wpisz te skupienia na listę C
3. Dla każdego skupienia c_L z listy C :
 - a) Wyodrębnij skupienia w zbiorze c_L przy użyciu algorytmu QT z funkcją odległości d_e , maksymalną średnicą skupienia d_{e-max} i minimalną liczbą obiektów w skupieniu s_{min} .
 - b) Posortuj skupienia wyodrębnione w zbiorze c_L malejąco względem liczby obiektów.
 - c) Przekopiuuj skupienia powstałe w kroku 3b) do wynikowej listy R .

Rysunek 6.12. Autorski algorytm analizy skupień zdań

W wyniku działania algorytmu powstaje lista R skupień podobnych zdań, wyodrębnionych w zbiorze U . Z każdego skupienia wybierane jest pierwsze zdanie, które jest reprezentantem tego skupienia. Tak wybrane zdania stanowią zbiór reprezentatywnych zdań zbioru U . Po przetłumaczeniu lub zweryfikowaniu tłumaczeń tych zdań na język docelowy, powstanie pamięć tłumaczeń o wysokiej jakości i wyjątkowej przydatności dla tłumaczy.

6.7. Analiza autorskiego algorytmu analizy skupień zdań

6.7.1. Złożoność czasowa algorytmu QT

Ponieważ autorzy algorytmu QT nie podali jego złożoności czasowej, analiza ta została przeprowadzona przez autora niniejszej pracy. Zbadana została złożoność czasowa QT w przypadku optymistycznym, pesymistycznym i średnim. Za operację dominującą przyjęto obliczenie odległości pomiędzy dwoma obiektami.

Twierdzenie 3 (Złożoność czasowa algorytmu QT). *Niech n oznacza liczbę obiektów poddawanych analizie. Złożoność czasowa algorytmu QT jest rzędu:*

- $O(n^2)$ w optymistycznym przypadku,
- $O(n^3)$ w pesymistycznym i średnim przypadku.

Dowód. W optymistycznym przypadku, wszystkie obiekty poddawane analizie skupień są identyczne. Wówczas, w pierwszym przebiegu algorytmu QT, każdy obiekt zostanie porównany z każdym obiektem, celem wyodrębnienia kandydata na skupienie. Skutkuje to obliczeniem wartości funkcji odległości dokładnie n^2 razy. Największym i jedynym kandydatem na skupienie będzie cały zbiór obiektów. Wobec tego nie będzie konieczności przeprowadzania dalszych przebiegów algorytmu i obliczenia zostaną zakończone. Tak więc złożoność obliczeniowa algorytmu QT w optymistycznym przypadku jest rzędu $O(n^2)$.

W przypadku pesymistycznym otrzymujemy na wejściu $s_{min} = 1$, pewne ustalone d_{max} , oraz zbiór obiektów U taki, że:

$$\forall_{x_1, x_2 \in U} d(x_1, x_2) > d_{max}$$

Warunek ten można łatwo spełnić, wybierając $d_{max} = 0$ lub bliskie 0. Wtedy, w pierwszym przebiegu algorytmu, który pochłonie n^2 obliczeń funkcji odległości, zostanie wyodrębnione 1-elementowe skupienie, złożone z pierwszego elementu zbioru U . Skupienie to zostanie odjęte ze zbioru U i w drugim przebiegu analizie będzie poddanych $n - 1$ obiektów. Analiza ta będzie wiązała się z przeprowadzeniem $(n - 1)^2$ obliczeń odległości między obiektami. W jej wyniku ponownie zostanie wyodrębnione 1-elementowe skupienie. Proces ten będzie powtarzał się, aż w zbiorze U zostanie tylko jeden obiekt. On już nie zostanie poddany analizie, ale natychmiast zwrócony jako ostatnie skupienie. W sumie obliczeń odległości pomiędzy obiektami będzie:

$$n^2 + (n - 1)^2 + (n - 2)^2 + \dots + 2^2$$

Suma ta ma $(n - 1)$ wyrazów, z których każdy jest rzędu n^2 . Stąd pesymistyczna złożoność czasowa algorytmu QT jest rzędu $O(n^3)$.

W przypadku średnim założmy, że w każdym przebiegu algorytmu zostanie wyodrębnione skupienie o mocy c_{avg} . Wtedy obliczeń odległości między obiektami będzie w sumie:

$$n^2 + (n - c_{avg})^2 + (n - 2c_{avg})^2 + \dots + 2^2$$

Wyrazy powyższej sumy, podobnie jak w przypadku pesymistycznym, są rzędu n^2 . Liczba tych wyrazów jest rzędu $\lceil \frac{n}{c_{avg}} \rceil$. Stąd złożoność czasowa algorytmu QT w średnim przypadku jest rzędu $O(n^3)$.

Dokładne wyznaczenie złożoności czasowej algorytmu QT potwierdziło przypuszczenia, że jest ona wysoka. Zbyt wysoka, aby móc pracować z dużymi zbiorami zdań przy wykorzystaniu kosztownej funkcji odległości pomiędzy zdaniami. W tej sytuacji korzystniejsze jest stosowanie przedstawionego w niniejszej pracy algorytmu analizy skupień zdań, którego złożoność zostanie przedstawiona w kolejnych podrozdziałach.

6.7.2. Złożoność czasowa funkcji d_c

Aby określić złożoność czasową autorskiego algorytmu analizy skupień zdań, należy najpierw oszacować złożoność funkcji odległości d_c . W przypadku tej funkcji operacją dominującą jest odczytanie znaku w zdaniu, a rozmiarem danych sumaryczna długość zdań.

Lemat 2 (Złożoność czasowa funkcji d_c). *Złożoność czasowa obliczania wartości funkcji d_c jest rzędu $O(1)$.*

Dowód. Obliczenie wartości funkcji d_c na podstawie wzoru 6.1 wymaga odczytania długości dwóch zdań wejściowych. Łańcuchy znaków są przechowywane w pamięci komputera wraz z informacją o ich długości (najczęściej długość łańcucha jest zapisana w jego zerowym znaku). Złożonością czasową funkcji d_c jest zatem funkcja $f(n) = 2$, a więc funkcja stała.

6.7.3. Złożoność czasowa funkcji d_e

Wyznaczenie złożoności czasowej funkcji d_e będzie opierało się na tych samych założeniach, co w przypadku funkcji d_c . Operacją dominującą będzie odczytanie znaku zdania, a rozmiarem danych – sumaryczna długość zdań wejściowych, liczona w znakach. W rozważaniach tych pominięte jednak zostaną obliczenia wykonywane przez algorytmy stemowania oraz rozpoznawania jednostek nazwanych.

Lemat 3 (Złożoność czasowa funkcji d_e). *Niech l oznacza sumaryczną liczbę znaków w zdaniach wejściowych funkcji d_e . Złożoność czasowa obliczania wartości funkcji d_e jest rzędu $O(l^2)$.*

Dowód. Jediną operacją algorytmu obliczania wartości funkcji d_e (przedstawionego na Rysunku 6.11), w której odczytywane są znaki zdań, jest tworzenie tablicy odpowiedniości. Polega ono na odczytywaniu słów i jednostek nazwanych zdaniami, które z kolei sprowadza się do odczytywania znaków tych zdań. Jeśli przez m oznaczymy sumaryczną liczbę słów i jednostek nazwanych w zdaniach wejściowych, utworzenie tablicy odpowiedniości będzie wymagało $O(m^2)$ kroków. Odczytanie słowa lub jednostki nazwanej wiąże się z odczytaniem stałej liczby znaków. W związku z tym złożoność czasowa funkcji d_e jest rzędu $O(l^2)$.

Pamiętać jednak należy, że obliczenie wartości funkcji d_e w praktyce zajmuje więcej czasu, z uwagi na konieczność użycia algorytmów stemowania i oznaczania jednostek nazwanych.

6.7.4. Złożoność czasowa algorytmu autorskiego

Po wyznaczeniu złożoności czasowych algorytmu QT oraz funkcji d_c i d_e , można przystąpić do oszacowania złożoności czasowej autorskiego algorytmu analizy skupień zdań.

Przyjmijmy za podstawową operację odczytanie znaku zdania. Oznaczmy przez U zbiór zdań poddawanych analizie. Moc tego zbioru oznaczmy przez n . Średnią długość zdania (w znakach) oznaczmy przez l .

Twierdzenie 4 (Złożoność czasowa autorskiego algorytmu analizy skupień). *Złożoność czasowa autorskiego algorytmu analizy skupień jest rzędu:*

- $O(n^3)$ w optymistycznym przypadku,
- $O(n^3 + \frac{n^3}{\log^2 n} \cdot l^2)$ w pesymistycznym i średnim przypadku.

Dowód. Na podstawie Twierdzenia 3, złożoność czasowa algorytmu QT wynosi $O(n^3)$. Algorytm analizy skupień w przypadku optymistycznym po pierwszym stopniu analizy wyodrębni skupienia 1-elementowe. Będzie do tego potrzebował $O(n^3)$ obliczeń, gdyż wykorzystywana w tym kroku funkcja d_c działa w czasie $O(1)$ (na podstawie Lematu 2). Drugi stopień analizy nie będzie w tej sytuacji potrzebny. Stąd, optymistyczna złożoność czasowa autorskiego algorytmu analizy skupień zdań jest rzędu $O(n^3)$.

W przypadku pesymistycznym i średnim, po pierwszym stopniu analizy, pochłaniającym $O(n^3)$ obliczeń, pozostają jeszcze skupienia do analizy w drugim stopniu. Zarówno liczba, jak i licznosc tych skupień są proporcjonalne do

$\log n$. Każde z $\log n$ skupień w drugiej fazie algorytmu jest poddane analizie przy użyciu algorytmu QT z funkcją d_e , o złożoności $O(l^2)$ (na podstawie Lematu 3). Drugi etap analizy skupień ma zatem złożoność $O(\log n \cdot (\frac{n}{\log n})^3 \cdot l^2)$, co jest równoważne $O(\frac{n^3}{\log^2 n} \cdot l^2)$. W sumie, cały autorski algorytm analizy skupień zdań ma złożoność $O(n^3 + \frac{n^3}{\log^2 n} \cdot l^2)$.

W przypadku stosowania tylko algorytmu QT (jednostopniowo) z funkcją d_e złożoność czasowa byłaby wyższa i wynosiłaby $O(n^3 \cdot l^2)$ (na podstawie Twierdzenia 3 i Lematu 3). Oznaczałoby to w praktyce znacznie większą ilość obliczeń, szczególnie w obliczu faktu, iż funkcja d_e jest obliczana dłużej, niż wskazywałaby na to jej teoretyczna złożoność (patrz Podrozdział 6.7.3).

Niska złożoność czasowa autorskiego algorytmu analizy skupień zdań czyni go przydatnym do przetwarzania nawet znacznej wielkości pamięci tłumaczeń.

Rozdział 7

Ewaluacja algorytmu przetwarzania pamięci tłumaczeń

Pamięć tłumaczeń przygotowana przy użyciu autorskiej metody, wykorzystującej analizę skupień zdań, powinna umożliwiać zwiększenie kompletności i dokładności przeszukiwań (według Definicji 19 oraz 20, przedstawionych w Podrozdziale 5.1). Jeśli wyniki tych przeszukiwań byłyby zwracane przez system wspomagania tłumaczenia, pozwoliłyby one ograniczyć nakład ludzkiej pracy nad tłumaczeniem.

Niniejszy rozdział opisuje eksperyment, który miał na celu zweryfikowanie, w jakim stopniu specjalizowana pamięć tłumaczeń jest w stanie podwyższyć jakość sugestii generowanych przez system wspomagania tłumaczenia.

7.1. Warunki eksperymentu

7.1.1. System wspomagania tłumaczenia

Eksperyment został przeprowadzony z udziałem osób będących zawodowymi tłumaczami. Użyto systemu wspomagania tłumaczenia na co dzień wykorzystywanego przez tych tłumaczy. Był on wyposażony w algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń oparty na bibliotece Apache Lucene ([luc]).

7.1.2. Scenariusze eksperymentu

W eksperymencie brało udział czworo tłumaczy. Dwoje z nich wykonywało zadania w ramach scenariusza A, a dwoje pozostałych – w ramach scenariusza B. Zadaniem wszystkich tłumaczy było przetłumaczenie na język angielski polskich zdań ze zbioru testowego, przy użyciu systemu wspomagania tłumaczenia. Tłumacze pracowali wyłącznie na tych zdaniach, dla których system wygenerował odpowiedź tłumaczenia.

W scenariuszu A, tłumacze pracowali na pamięci tłumaczeń nieprzetworzonej. Natomiast w wersji B, tłumacze otrzymali specjalistyczną pamięć

tłumaczeń, powstała dzięki przetworzeniu odpowiedniego zbioru zdań, metodami opisanymi w Rozdziale 6. Wszyscy tłumacze pracowali niezależnie.

7.1.3. Testowe pamięci tłumaczeń i zbiór zdań wejściowych

Testowa pamięć tłumaczeń dla scenariusza A została utworzona na podstawie tłumaczeń polskich tekstów prawniczych, nad którymi pracowali tłumacze, na język angielski. W skład tej pamięci weszły:

- biuletyn na temat ustawodawstwa Unii Europejskiej,
- Kodeks Karny,
- Kodeks Postępowania Karnego,
- pamięć zebrana podczas pracy z Systemem Informacji Prawnej LEX (opisanym na [Pol]),
- Ustawa o prawie autorskim,
- Ustawa o systemie oświaty.

Oznaczmy tę pamięć przez M . Całkowita liczba przykładów w pamięci M wyniosła **20 301**.

Do utworzenia zbioru testowego posłużyły 3 umowy, pochodzące z systemu LEX. Oznaczmy zbiór zdań testowych przez T_c . Moc zbioru T_c wyniosła **371**. Teksty te nie weszły w skład pamięci M , gdyż były dostępne wyłącznie w języku polskim.

Na potrzeby scenariusza B przygotowano pamięć tłumaczeń M_{500} , składającą się z pamięci tłumaczeń M , a ponadto ze specjalistycznej pamięci tłumaczeń umów.

Specjalistyczna pamięć tłumaczeń umów powstała na podstawie zbioru tekstów polskich umów pochodzących z systemu LEX. Zbiór ten nie zawierał zdań testowych T_c . Został on przetworzony zgodnie z metodologią opisaną w Podrozdziale 6.3.2. Użyty na te potrzeby mechanizm rozpoznawania jednostek nazwanych został opisany w Podrozdziale 6.5.3. W wyniku tego procesu powstała specjalistyczna pamięć tłumaczeń licząca 464 przykłady.

Całkowita liczba przykładów pamięci M_{500} wyniosła: **20 765**.

7.2. Kompletność przeszukiwania

W Tabeli 7.1 przedstawione są wyniki badania kompletności przeszukiwania pamięci tłumaczeń w scenariuszach A oraz B. Wyraźnie widoczna jest przewaga pamięci tłumaczeń M_{500} , używanej w scenariuszu B. Kompletność przeszukiwania jest w jej przypadku aż trzykrotnie wyższa.

Tablica 7.1. Kompletność przeszukiwania w scenariuszach A i B

	Scenariusz A	Scenariusz B
Liczba zdań	379	
Niepustych wyników przeszukiwania	35	118
Kompletność	9.2%	31.1%

7.3. Przydatność przetworzonej pamięci tłumaczeń

Po wykonaniu tłumaczeń przez wszystkich tłumaczy biorących udział w eksperymencie, oszacowany został nakład pracy, którą poświęcili na ten proces. Czas pracy nie jest miarodajnym wskaźnikiem jej ilości, gdyż różni tłumacze mają różne indywidualne możliwości. W związku z tym opracowano miary szacowania nakładu pracy tłumacza, które nie są oparte na czasie.

7.3.1. Miary nakładu pracy

Pierwsza autorska miara nakładu pracy tłumacza jest używana w sytuacji, gdy wykonuje on tłumaczenie zdania na podstawie podpowiedzi wygenerowanej przez system wspomagający. Druga miara jest stosowana, gdy sugestia nie jest dostępna i całe zdanie musi być przetłumaczone ręcznie.

Miara nakładu pracy – z sugestią

Nakład pracy potrzebnej do przetłumaczenia zdania w sytuacji, gdy jest dostępna sugestia, jest obliczany poprzez porównanie sugestii z końcowym tłumaczeniem wykonanym przez człowieka. Porównywanie polega na obliczeniu odległości Levenshteina (opisanej w Podrozdziale 13) na poziomie słów. Operacjami podstawowymi są wtedy:

- usunięcie słowa z sugestii,
- wstawienie słowa do sugestii,
- podstawienie słowa w sugestii.

Taki sposób porównywania jest znany jako Word Error Rate (w skrócie WER, opisane w [Hun90]). Na potrzeby niniejszego eksperymentu, zmodyfikowano jednak tę miarę. Wykorzystywany jest mechanizm lematyzacji, czyli sprowadzania słowa do podstawowej formy fleksyjnej. Operacja ta jest podobna do stemowania. Różnica polega na tym, że wynik lematyzacji musi być poprawnym słowem w danym języku. Stem może natomiast być tylko częścią słowa (patrz Tabela 2.1).

Przed zaaplikowaniem WER, sugestia oraz tłumaczenie końcowe poddawane są następującym operacjom:

1. Poddaj każde słowo zdania operacji lematyzacji.
2. Usuń ze zdania słowa krótsze niż 3 znaki.
3. Usuń powtórzenia słów w zdaniu.

Dzięki lematyzacji zmiana formy słowa nie będzie traktowana jako pracochłonna czynność. Jest to zgodne z intuicją tłumaczy, którzy przekonują, że najbardziej pracochłonne podczas tłumaczenia jest odnalezienie dobrego tłumaczenia słowa na język docelowy. Zmiana formy słowa jest czynnością techniczną, która nie nastęrcza trudności osobie dobrze władającej językiem docelowym. To samo dotyczy tłumaczenia krótkich słów, które najczęściej są zaimkami lub przyimkami, doskonale znanymi tłumaczowi. Poza tym autorska miara nie uwzględnia pracy poświęconej na odnalezienie tłumaczenia tego samego słowa więcej niż jeden raz.

Przykład 19 (Obliczenie nakładu pracy). Rozważmy następujący przykład, zaczerpnięty z eksperymentu:

Sugestia: “the object of the partnership’s activity”

Tłumaczenie: “The objects of the Company shall be”

Po kroku 1:

Sugestia: “the object of the partnership activity”

Tłumaczenie: “the object of the company shall be”

Po kroku 2:

Sugestia: “the object the partnership activity”

Tłumaczenie: “the object the company shall”

Po kroku 3:

Sugestia: “the object partnership activity”

Tłumaczenie: “the object company shall”

Obliczona miara nakładu pracy w tym przypadku wynosi **2**, z powodu dwóch podstawień słów.

Miara nakładu pracy – bez sugestii

Kiedy nie jest dostępna sugestia tłumaczenia, stosowana jest inna miara nakładu pracy poświęconej na tłumaczenie. Miara ta jest oparta na liczbie unikatowych słów w zdaniu źródłowym. Taki sposób obliczania nakładu pracy opiera się na założeniu, że w sytuacji niedostępności sugestii, tłumacz musi przetłumaczyć każde słowo zdania źródłowego ręcznie.

Przed obliczeniem nakładu pracy, zdanie źródłowe jest poddawane modyfikacjom, podobnym do tych stosowanych w sytuacji, kiedy jest dostępna sugestia tłumaczenia. Operacjami tymi są:

1. Usuń ze zdania słowa krótsze niż 3 znaki.
2. Usuń powtórzenia słów w zdaniu.

Lematyzacja nie jest w tym przypadku konieczna.

Rozważmy następujący przykład (zaczepnięty z Kodeksu Spółek Handlowych):

Zdanie źródłowe: “Jeżeli zbycie uzależnione jest od zgody spółki, stosuje się przepisy 3 – 5, chyba że umowa spółki stanowi inaczej.”

Po kroku 1:

Zdanie źródłowe: “Jeżeli zbycie uzależnione jest zgody spółki stosuje się przepisy chyba umowa spółki stanowi inaczej”

Po kroku 2:

Zdanie źródłowe: “Jeżeli zbycie uzależnione jest zgody spółki stosuje się przepisy chyba umowa stanowi inaczej”

W tym przypadku, miara nakładu pracy wynosi **13**.

7.3.2. Wyniki badania przydatności

W Tabeli 7.2 przedstawione są wyniki badania przydatności przetworzonej pamięci tłumaczeń. Poniżej znajdują się objaśnienia wpisów w tabeli:

- z – liczba zdań ze zbioru T_c , dla których system wspomaganie tłumaczenia podał sugestie i które zostały przetłumaczone przez tłumacza,
- W_z – obliczony nakład pracy nad tłumaczeniem zdań przy dostępnej sugestii tłumaczenia (na podstawie metody opisanej w Podrozdziale 7.3.1),
- W_{avg} – średni nakład pracy nad tłumaczeniem zdania ($W_{avg} = \frac{W_z}{z}$),
- $avg(W_{avg})$ – średnia parametru W_{avg} dla obu tłumaczy,
- W_c – obliczony całkowity nakład pracy nad tłumaczeniem, wliczając zdania, dla których nie była dostępna sugestia (na podstawie metody opisanej w Podrozdziale 7.3.1),
- $avg(W_c)$ – średnia parametru W_c dla obu tłumaczy.
- W_s – średni nakład pracy nad tłumaczeniem jednego zdania w zbiorze zdań, dla których była dostępna sugestia tłumaczenia.

Tablica 7.2. Przydatność przetworzonej pamięci tłumaczeń

	Scenariusz A		Scenariusz B	
	Tłumacz 1	Tłumacz 2	Tłumacz 3	Tłumacz 4
z	35	35	118	118
W_z	210	214	362	343
W_{avg}	6.0	6.11	3.07	2.91
$avg(W_{avg})$	6.06		2.99	
W_c	3849	3853	3376	3357
$avg(W_c)$	3851		3366.5	

W Tabeli 7.3 przedstawione są statystyki pamięci tłumaczeń, wraz z wynikami uzyskanymi przez nie w eksperymencie.

Tablica 7.3. Statystyki pamięci i wyniki eksperymentu

	M (Scenariusz A)	M_{500} (Scenariusz B)
Całkowita liczba przykładów	20301	20765 (+2.3%)
Kompletność przeszukiwania	9.2%	31.1% (+237.1%)
$avg(W_c)$	3851	3366.5 (-12.6%)
$avg(W_{avg})$	6.06	2.99 (-50.7%)

7.4. Wnioski z eksperymentu

Wyniki eksperymentu, jak również komentarze uzyskane od biorących w nim udział tłumaczy, wskazują na znaczne zwiększenie jakości podpowiedzi tłumaczenia podczas stosowania pamięci M_{500} , w stosunku do pamięci M .

Średni nakład pracy nad jednym zdaniem zmniejszył się z wartości 6.06 do 2.99. Wartość ta odpowiada około dwukrotnemu zwiększeniu jakości podpowiedzi generowanych przez system wyposażony w pamięć M_{500} . Poza tym znacząco zwiększyła się liczba zdań, dla których system był w stanie wygenerować podpowiedź. Wartość kompletności zwiększyła się ponad trzykrotnie (z 9.2% do 31.1%). Oba te czynniki doprowadziły do zmniejszenia całkowitego nakładu pracy nad tłumaczeniem zdań ze zbioru testowego T_c . Miara tej pracy spadła z poziomu 3851 do 3366.5. Wszystkie te usprawnienia zostały uzyskane poprzez ilościowe zwiększenie pamięci M o zaledwie 2.3%.

Eksperyment potwierdził zasadność stosowania autorskiej metody przygotowywania specjalistycznej pamięci tłumaczeń na potrzeby tłumaczenia tekstów z konkretnej dziedziny.

Rozdział 8

Podsumowanie

8.1. Uzyskane wyniki

W niniejszej pracy zaprezentowane zostały autorskie algorytmy przeszukiwania i przetwarzania pamięci tłumaczeń. Podane zostały dowody twierdzeń mówiących o ich złożoności obliczeniowej. We wszystkich przypadkach złożoność ta była mniejsza niż w znanych do tej pory rozwiązaniach.

Innym ważnym wynikiem teoretycznym pracy jest lemat mówiący o wpływie funkcji odległości zdań, użytej w algorytmie przeszukiwania pamięci tłumaczeń, na własności tego algorytmu: Własności przykładu doskonałego oraz ograniczenia oceny dopasowania są zachowane wtedy i tylko wtedy, gdy funkcja odległości zdań zachowuje własności nieujemności oraz zwrotności.

8.2. Weryfikacja wyników pracy

Dobre własności teoretyczne algorytmów znalazły potwierdzenie w eksperymentach praktycznych. Algorytm przeszukiwania pamięci tłumaczeń uzyskał podobną kompletność i dokładność przeszukiwania w porównaniu z powszechnie stosowanym algorytmem memoQ. Szybkość autorskiego algorytmu była jednak kilkukrotnie wyższa zarówno od memoQ, jak i od innego testowanego algorytmu: Lucene.

Wyniki ewaluacji algorytmu przetwarzania pamięci tłumaczeń potwierdziły zasadność jego używania. Procedura tworzenia specjalistycznej pamięci tłumaczeń, której sercem jest ten algorytm, prowadzi do utworzenia wartościowego zasobu danych. Testy potwierdziły, iż specjalistyczna pamięć przyczynia się do zwiększenia kompletności i dokładności przeszukiwania w systemie wspomagania tłumaczenia.

8.3. Znaczenie wyników pracy

Opracowane w ramach niniejszej pracy algorytmy można zastosować w nowoczesnych systemach wspomagania tłumaczenia. Oprócz tego idee opracowane na potrzeby tych algorytmów, takie jak:

- przedstawiona wersja kodowanej tablicy sufiksowej,
- funkcja podobieństwa zdań w języku naturalnym,
- dwustopniowy algorytm analizy skupień,
- miary nakładu pracy tłumacza,

mogą być wykorzystane m.in. w dziedzinach przetwarzania języka naturalnego, ekstrakcji informacji, grupowania dokumentów i tłumaczenia maszynowego.

Bibliografia

- [aut] Multiple authors. The JRC-Acquis Multilingual Parallel Corpus. <http://langtech.jrc.it/JRC-Acquis.html>.
- [BH03] Bogdan Babych and Anthony Hartley. Improving machine translation quality with automatic named entity recognition. *Paper presented at the 7th International EAMT workshop on MT and other language technology tools at the 10th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics EACL 2003, Budapest, Hungary*, 2003.
- [BP66] Leonard Baum and Ted Petrie. Statistical inference for probabilistic functions of finite state markov chains. *The Annals of Mathematical Statistics, Vol. 37 (6)*, pp. 1554-1563, 1966.
- [BPPM93] Peter Brown, Vincent Della Pietra, Stephen Della Pietra, and Robert Mercer. The mathematics of statistical machine translation: parameter estimation. *Journal Computational Linguistics - Special issue on using large corpora: II archive Volume: 19 Issue: 2*, pp. 263-311, 1993.
- [CB11] Bob Carpenter and Breck Baldwin. *Text Analysis with LingPipe 4*. Draft, 2011.
- [CGSSO04] Olivia Craciunescu, Constanza Gerding-Salas, and Susan Stringer-O’Keeffe. Machine translation and computer-assisted translation: a new way of translating? *The Translation Journal Volume: 8 Issue: 3*, 2004.
- [Con11] The Unicode Consortium. The unicode standard, version 6.0. <http://www.unicode.org/versions/Unicode6.0.0/ch03.pdf>, 2011.
- [CSRL01] Thomas H. Cormen, Clifford Stein, Ronald L. Rivest, and Charles E. Leiserson. *Introduction to Algorithms*. McGraw-Hill Higher Education, 2 edition, 2001.
- [CT10] Maxime Crochemore and German Tischler. The gapped suffix array: A new index structure for fast approximate matching. *Proceedings of the String Processing and Information Retrieval Conference, 2010*, 2010.

- [CV95] Corinna Cortes and Vladimir Vapnik. Support-vector networks. *Machine Learning, Vol. 20, Issue 3, pp. 273-297*, 1995.
- [DD09] Michel Marie Deza and Elena Deza. *Encyclopedia of Distances*. Springer Berlin Heidelberg, 2009.
- [DFG⁺97] Gautam Das, Rudolf Fleischer, Leszek Gasieniec, Dimitris Gunopulos, and Juha Karkkainen. Episode matching. *Proceedings of the 8th Annual Symposium on Combinatorial Pattern Matching (CPM '97). LNCS, vol. 1264, Springer-Verlag, Berlin, pp. 12-27.*, 1997.
- [GC91] William Gale and Kenneth Church. A program for aligning sentences in bilingual corpora. *ACL '91 Proceedings of the 29th annual meeting on Association for Computational Linguistics, pp. 177-184*, 1991.
- [Gho06] Mohammadreza Ghodsi. Approximate string matching using backtracking over suffix arrays, 2006.
- [GW03] Nano Gough and Andy Way. Controlled generation in example-based machine translation. *Proceedings of the Ninth Machine Translation Summit (MT Summit IX) pp. 133 - 140*, 2003.
- [Ham50] Richard Hamming. Error detecting and error correcting codes. *Bell System Technical Journal 29 (2), pp. 147-160*, 1950.
- [HkHwLkS04] Trinh N. D. Huynh, Wing kai Hon, Tak wah Lam, and Wing kin Sung. Approximate string matching using compressed suffix arrays. *Proceedings of Symposium on Combinatorial Pattern Matching*, 2004.
- [HKY99] Laurie Heyer, Semyon Kruglyak, and Shibu Yooseph. Exploring expression data: Identification and analysis of coexpressed genes. *Genome Research 9, pp. 1106-1115*, 1999.
- [Hue10] Juan Huerta. A stack decoder approach to approximate string matching. *Proceedings of the SIGIR conference*, 2010.
- [Huf52] D.A. Huffman. A method for the construction of minimum-redundancy codes. *Proceedings of the I.R.E., pp. 1098-1102*, 1952.
- [Hun90] Melvyn Hunt. Figures of merit for assessing connected word recognisers. *Speech Communication 9, pp. 239-336*, 1990.
- [Hut07] John Hutchins. Machine translation: a concise history. *Computer aided translation: Theory and practice, ed. Chan Sin Wai. Chinese University of Hong Kong*, 2007.
- [Jac01] Paul Jaccard. Étude comparative de la distribution florale dans une portion des alpes et des jura. *Bulletin de la Société Vaudoise des Sciences Naturelles 37, pp. 547-579*, 1901.
- [Jay57] Edwin Jaynes. Information theory and statistical mechanics. *Physical Review, Vol. 106, Issue 4, pp. 620-630*, 1957.

- [JM08] Krzysztof Jassem and Michał Marcińczuk. Semi-supervised learning rule acquisition for Named Entity recognition and translation. *unpublished*, 2008.
- [Kar73] Michał Karoński. On a definition of cluster and pseudocluster for multivariate normal population. *Bull. of the ISI. Proc. of the 39th Session*, pp. 590-598, 1973.
- [Ken38] Maurice Kendall. A new measure of rank correlation. *Biometrika* 30, pp. 81-89, 1938.
- [KS10] Philipp Koehn and Jean Senellart. Fast approximate string matching with suffix arrays and a* parsing. *Proceedings of AMTA 2010: The Ninth Conference of the Association for Machine Translation in the Americas*, 2010.
- [KWGS09] Mirosław Krzyśko, Waldemar Wołyński, Tomasz Górecki, and Michał Skorzybut. *Systemy uczące się*. Wydawnictwo Naukowo Techniczne, 2009.
- [Lev65] Vladimir Levenshtein. Binary codes capable of correcting deletions, insertions, and reversals. *Doklady Akademii Nauk SSSR*, 163(4):845-848, 1965.
- [Lin11] Peter Linz. *An Introduction to Formal Languages and Automata*. Jones & Bartlett Publishers, 2011.
- [Lip07] Jarosław Lipski. Urównoleganie tekstów dwujęzycznych na poziomie zdania. *Praca magisterska, napisana pod kierunkiem dra Krzysztofa Jassema*, 2007.
- [LIS04] The Localisation Industry Standards Association LISA. Srx 1.0 specification. <http://www.ttt.org/oscarstandards/srx/srx10.html>, 2004.
- [luc] Apache lucene. <http://lucene.apache.org/>.
- [MKSW99] John Makhoul, Francis Kubala, Richard Schwartz, and Ralph Weischedel. Performance measures for information extraction. *Proceedings of DARPA Broadcast News Workshop*, pp. 249-252, 1999.
- [MNU00] Andrew McCallum, Kamal Nigam, and Lyle Ungar. Efficient clustering of high-dimensional data sets with application to reference matching. *KDD'00 Proceedings of the sixth ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining*, pp. 169-178, 2000.
- [Moo02] Robert Moore. Fast and accurate sentence alignment of bilingual corpora. *Proceedings of the 5th Conference of the Association for Machine Translation in the Americas*, pp. 135-144, 2002.
- [mula] multiple. Kilgray translation technologies: memoq translator pro. <http://kilgray.com/products/memoq/>.

- [mulb] multiple. Wordfast community: Very large translation memory project. <http://www.wordfast.com/>.
- [Nav01] Gonzalo Navarro. A guided tour to approximate string matching. *ACM Computing Surveys (CSUR) Volume 33 Issue 1, March 2001*, 2001.
- [NByST00] Gonzalo Navarro, Ricardo Baeza-yates, Erkki Sutinen, and Jorma Tarhio. Indexing methods for approximate string matching. *IEEE Data Engineering Bulletin*, 24:2001, 2000.
- [NS07] David Nadeau and Satoshi Sekine. A survey of named entity recognition and classification. *Linguisticae Investigationes, Vol. 30, No. 1. (January 2007)*, pp. 3-26, 2007.
- [NW70a] Saul Needleman and Christian Wunsch. A general method applicable to the search for similarities in the amino acid sequence of two proteins. *Journal of Molecular Biology* 48 (3), pp. 443-453, 1970.
- [NW70b] Saul Needleman and Christian Wunsch. A general method applicable to the search for similarities in the amino acid sequences of two proteins. *J. Mol. Biol.* 48, pp. 444-453, 1970.
- [Pol] Wolters Kluwer Polska. System informacji prawnej lex. <http://www.wolterskluwer.pl/czytaj/-/artykul/marka-lex>.
- [Rau91] Lisa Rau. Extracting company names from text. *Proceedings of the Seventh IEEE Conference on Artificial Intelligence Applications, 1991*, pp. 29-32, 1991.
- [RT99] Calyampudi Rao and Helge Toutenburg. *Linear Models: Least Squares and Alternatives*. Springer Series in Statistics, 1999.
- [RW96] Yael Ravin and Nina Wacholder. Extracting names from natural-language text. *IBM ResearchReport RC 2033*, 1996.
- [Sel80] Peter Sellers. The theory and computation of evolutionary distances: Pattern recognition. *Journal of Algorithms* 1 (4): pp. 359-73, 1980.
- [SP05] Geoffrey Sampson and Paul Martin Postal. *The 'language instinct' debate*. Continuum International Publishing Group, 2005.
- [Spe04] Charles Spearman. The proof and measurement of association between two things. *Americal Journal of Psychology* 15 (1904), pp. 72-101, 1904.
- [Sti89] Stephen M. Stigler. Francis galton's account of the invention of correlation. *Statistical Science*, 1989.
- [Thu27] Louis Thurstone. A law of comparative judgement. *Psychological Review* 34, pp. 273-286, 1927.
- [TI06] Dan Tufiş and Elena Irimia. Roco-news: A hand validated journalistic corpus of romanian, 2006.

- [Twi06] Greg Twiss. A comparative study of cat tools (maht workbenches) with translation memory components. *proz.com The translator workspace*, 2006.
- [Val05] Fotini Vallianatou. Cat tools and productivity: Tracking words and hours. *The Translation Journal Volume: 9 Issue: 4*, 2005.
- [VNH⁺05] Dániel Varga, László Németh, Péter Halácsy, András Kornai, Viktor Trón, and Viktor Nagy. Parallel corpora for medium density languages. *Proceedings of the RANLP 2005*, pp. 590-596, 2005.
- [WS99] Edward Whyman and Harold Somers. Evaluation metrics for a translation memory system. *Software - Practice and Experience*, 29(14), pp. 1265-1284, 1999.

Spis tablic

2.1.	Przykładowe stemy słów	8
3.1.	Nakład pracy w analizie produktywności	15
3.2.	Produktywność tłumaczenia dla różnych narzędzi CAT	16
4.1.	Wypełniona tablica w algorytmie Sellersa	26
4.2.	Algorytm Sellersa: rozwiązanie pierwsze	26
4.3.	Algorytm Sellersa: rozwiązanie drugie	26
4.4.	Przykładowa tablica sufiksowa	28
4.5.	Posortowana tablica sufiksowa	28
5.1.	Statystyki testowej pamięci tłumaczeń	52
5.2.	Kompletność przeszukiwania pamięci tłumaczeń	53
5.3.	Statystyki przeszukiwania	54
5.4.	Porównawcza dokładność przeszukiwania pamięci tłumaczeń	59
5.5.	Zgodność tłumaczy podczas oznaczania	59
5.6.	Parametry techniczne maszyny testowej	60
5.7.	Szybkość wyszukiwania algorytmu autorskiego i memoQ	61
5.8.	Szybkość wyszukiwania – uruchomienia procedury testowej	63
5.9.	Szybkość wyszukiwania – wyniki testów	63
6.1.	Podstawowe typy jednostek nazwanych	78
6.2.	Wartości kar za różnice pomiędzy zdaniem z_1 i z_2	87
7.1.	Kompletność przeszukiwania w scenariuszach A i B	95
7.2.	Przydatność przetworzonej pamięci tłumaczeń	98
7.3.	Statystyki pamięci i wyniki eksperymentu	98

Spis rysunków

4.1.	Przykład wyszukiwania przybliżonego	20
4.2.	Naiwny algorytm wyszukiwania przybliżonego	24
4.3.	Wypełnienie tablicy w algorytmie Sellersa	25
4.4.	Algorytm generowania skrótu zdania	30
4.5.	Algorytm dodawania zdania do indeksu	32
4.6.	Funkcja <code>getLongestCommonPrefixes</code>	32
4.7.	Obiekt <code>OverlayMatch</code>	33
4.8.	Funkcja <code>search</code>	34
4.9.	Algorytm Koehna i Senellarta – część pierwsza	47
4.10.	Algorytm Koehna i Senellarta – część druga	48
5.1.	Faza przeszukiwania	52
5.2.	Korelacja ocen dopasowania	55
5.3.	Korelacja rang ocen dopasowania	56
5.4.	Procedura testowa algorytmu Lucene	62
5.5.	Procedura testowa algorytmu autorskiego	62
6.1.	Prosta reguła podziału SRX	66
6.2.	Prosty wyjątek SRX	66
6.3.	Reguła SRX, obsługująca wypunktowanie	67
6.4.	Algorytm podziału tekstu na zdania	67
6.5.	Zestaw reguły SRX i wyjątku od niej	68
6.6.	Aglomeracyjny algorytm analizy skupień	74
6.7.	Algorytm K-średnich	75
6.8.	Algorytm <code>Quality Threshold</code>	77
6.9.	Wynik oznaczania jednostek nazwanych	79
6.10.	Algorytm rozpoznawania jednostek nazwanych	83
6.11.	Algorytm naliczania kar dla zdań	88
6.12.	Autorski algorytm analizy skupień zdań	88

Dodatek A

Reguły rozpoznawania jednostek nazwanych

W niniejszym dodatku przedstawione są reguły rozpoznawania jednostek nazwanych, oparte na wyrażeniach regularnych. Poniższy zestaw reguł został opracowany na potrzeby rozpoznawania jednostek nazwanych w tekstach prawniczych.

```
# -- macro reprezentujące wielkie litery
```

```
UL=[A-ZĄŻŹŚĘĆŃÓŁ]
```

```
# -- macro reprezentujące małe litery
```

```
LL=[a-zążźśęćńół]
```

```
# -- macro tokenu pisanego z wielkiej litery
```

```
TUCF=({UL}{LL}\-\.\}*)
```

```
NUM=([0-9]+)
```

```
TAG=(a|abbr|acronym|address|applet|area|b|base|basefont|  
bdo|big|blockquote|body|br|button|caption|center|cite|  
code|col|colgroup|dd|del|dir|div|dfn|dl|dt|em|fieldset|  
font|form|frame|frameset|h[1-6]|head|hr|html|i|iframe|  
img|input|ins|isindex|kbd|label|legend|li|link|map|menu|  
meta|noframes|noscript|object|ol|optgroup|option|p|param|  
pre|q|s|samp|script|select|small|span|strike|strong|  
style|sub|sup|table|tbody|td|textarea|tfoot|th|thead|  
title|tr|tt|u|ul|var|xmp)
```

```
#SINGLEORDPL=pierwszego|drugiego|trzeciego|czwartego|  
piątego|szóstego|siódmego|ósmego|dziewiątego
```

```
#ORDPL=({SINGLEORDPL}|jedenastego|dwunastego|
```

```
trzynastego|czternastego|piętnastego|szesnastego|  
siedemnastego|osiemnastego|dziewiętnastego|  
dwudziestego|()
```

```
#SINGLECARDPL=(pierwszy|drugi|trzeci|czwarty|piąty|  
szósty|siódmy|ósmy|dziewiąty)
```

```
MONTHCOMPL=(stycznia|lutego|marca|kwietnia|maja|czerwca|  
lipca|sierpnia|września|października|listopada|grudnia)
```

```
# ----- FirstName -----
```

```
Language: *  
Match: (@FIRST_NAME.*?@)  
Class: HNERTFirstName
```

```
# ----- LastName -----
```

```
Language: *  
Match: (@LAST_NAME.*?@)  
Class: HNERTLastName
```

```
# ----- StreetNum -----
```

```
Language: *  
Match: (@STREET_NUM.*?@)  
Class: HNERTStreetNum
```

```
# ----- Street -----
```

```
Language: *  
Match: (@STREET.*?@)  
Class: HNERTStreet
```

```
# ----- City -----
```

```
Language: *
```

Match: (@CITY.*?@)

Class: HNERTCity

----- FormattingTag -----

Language: *

Match: ((<|<)/?{TAG}.*?(>|>))

Class: FormattingTag

----- JOLFull -----

Language: pl

Match: Dz\\.\\s*U\\.\\s+z\\s+([0-9]{1,2})\\.([0-9]{1,2})

\\.([0-9]{4})\\s+nr\\s+{NUM},\\s*poz\\.\\s*{NUM}

Class: JOLFull

Language: pl

Match: Dz\\.\\s*U\\.\\s+L\\s+{NUM}\\s+z\\s+([0-9]{1,2})

\\.([0-9]{1,2})\\.([0-9]{4})\\s*,\\s+str\\.\\s*{NUM}

Class: JOLFull

Language: en

Match: (Journal\\s+of\\s+Laws|OL|JOL)\\s+of\\s+([0-9]{4})

/([0-9]{1,2})/([0-9]{1,2})\\s+No\\.\\s*{NUM},\\s*item\\s*{NUM}

Class: JOLFull

Language: en

Match: OJ\\s+L\\s+{NUM},\\s+([0-9]{1,2})\\.([0-9]{1,2})

\\.([0-9]{4}),\\s+p\\.\\s+{NUM}

Class: JOLFull

Language: de

Match: Art\\.\\s+{NUM}\\s+Abs\\.\\s+{NUM}\\s+GG\\s+vom

\\s+([0-9]{1,2})\\.([0-9]{1,2})\\.([0-9]{4})

Class: JOLFull

Language: de

Match: OJ\\s+L\\s+{NUM},\\s+([0-9]{1,2})\\.([0-9]{1,2})

\.([0-9]{4}),\s+p\.\s+{NUM}

Class: JOLFull

Language: es

Match: DO\s+([0-9]{1,2}).([0-9]{1,2}).([0-9]{4})\s+L

\s+{NUM}\s+p\.\s+{NUM}

Class: JOLFull

----- JOLYearOnly -----

Language: pl

Match: Dz\.\s*U.\s+z\s+{NUM}\s*(r\.|roku)\s+nr\s+{NUM},

\s*poz\.\s*{NUM}

Class: JOLYearOnly

Language: en

Match: (Journal\s+of\s+Laws|OL|JOL)\s+of\s+([0-9]{4})

\s+No\.\s*{NUM},\s*item\s*{NUM}

Class: JOLYearOnly

Language: de

Match: Art\.\s+{NUM}\s+Abs\.\s+{NUM}\s+GG\s+vom

\s+([0-9]{4})

Class: JOLYearOnly

Language: es

Match: DO\s+([0-9]{4})\s+L\s+{NUM}\s+p\.\s+{NUM}

Class: JOLYearOnly

----- JOLWithLaterChanges -----

Language: pl

Match: Dz\.\s*U.\s*nr\s+{NUM},\s*poz\.\s*{NUM}\s*,

\s+z\s+późn\.\s*zm\.

Class: JOLWithLaterChanges

Language: en

Match: (Journal\s+of\s+Laws|JOL|OL)\s+No\.\s*{NUM},

\s*item\s*{NUM},\s+with\s+later\s+changes

Class: JOLWithLaterChanges

Language: de

Match: Art\.\s*{NUM},\s*Abs\.\s*{NUM}\s+GG,\s+mit

\s+späteren\s+Korrekturen

Class: JOLWithLaterChanges

Language: es

Match: DO\s+L\s+{NUM}\s+p\.\s+{NUM},

\s*con\s+correcciones

Class: JOLWithLaterChanges

----- JOL -----

Language: pl

Match: Dz\.\s*U.\s*nr\s+{NUM},\s*poz\.\s*{NUM}

Class: JOL

Language: en

Match: (Journal\s+of\s+Laws|JOL|OL)\s+No\.

\s*{NUM},\s*item\s*{NUM}

Class: JOL

Language: de

Match: Art\.\s+{NUM}\s+Abs\.\s+{NUM}\s+GG

Class: JOL

Language: es

Match: DO\s+L\s+{NUM}\s+p\.\s+{NUM}

Class: JOL

----- DateNoItem -----

Language: pl

Match: z\s+([0-9]{1,2})\.\s+([0-9]{1,2})\.\s+([0-9]{4})\s+

nr\s+{NUM},\s*poz\.\s*{NUM}

Class: DateNoItem

Language: en

Vector: \3\2\1\4\5

Class: DateNoItem

Language: de

Match: vom\s+([0-9]{1,2})\.[0-9]{1,2}\.[0-9]{4}\s+Art
 \.?\s*{NUM},\s*Abs\.\s*{NUM}

Class: DateNoItem

Language: es

Match: de\s+([0-9]{1,2})\.[0-9]{1,2}\.[0-9]{4})
 \s+Artículo\s*{NUM},\s*apartado\s*{NUM}

Class: DateNoItem

----- YearNoItem -----

Language: pl

Match: z\s+([0-9]{4})\s*(r\.|roku)\s+nr
 \s*{NUM},\s*poz\.\s*{NUM}

Class: YearNoItem

Language: en

Match: of\s+([0-9]{4})\s+No\.\s*{NUM},\s*item\s*{NUM}

Class: YearNoItem

Language: de

Match: vom\s+([0-9]{4})\s+Art\.\s*{NUM},\s*Abs\.\s*{NUM}

Class: YearNoItem

Language: es

Match: de\s+([0-9]{4})\s+Artículo\s*{NUM},
 \s*apartado\s*{NUM}

Class: YearNoItem

----- NoItem -----

Language: pl

Match: nr\s+{NUM},\s*poz\.\s*{NUM}

Class: NoItem

Language: en

Match: No\.\.?{NUM},\s*item\s*{NUM}

Class: NoItem

Language: de

Match: Art\.\.?{NUM},\s*Abs\.\s*{NUM}

Class: NoItem

Language: es

Match: Artículo\s*{NUM},\s*apartado\s*{NUM}

Class: NoItem

----- Date -----

Language: pl

Match: ([0-9]{1,2})[\.\-/]([0-9]{1,2})[\.\-/]([0-9]{4})

Class: Date

Language: pl

Match: ([0-9]{1,2})\s*{MONTHCOMPL}

\s*([0-9]{4})\s*roku

Class: Date

Language: en

Match: ([0-9]{4})[\.\-/]([0-9]{1,2})[\.\-/]

([0-9]{1,2})

Class: Date

Language: de

Match: ([0-9]{1,2})[\.\-/]([0-9]{1,2})

[\.\-/]([0-9]{4})

Class: Date

Language: es

Match: ([0-9]{1,2})[\.\-/]([0-9]{1,2})

```
[\\.\\-/]([0-9]{4})
```

```
Class: Date
```

```
# ----- CompanyLtd -----
```

```
Language: pl
```

```
Match: {TUCF}\\s+Sp\\.\\s+z\\s+o\\.\\s*o\\.
```

```
Class: CompanyLtd
```

```
Language: en
```

```
Match: {TUCF}\\s+[Ll]td\\.
```

```
Class: CompanyLtd
```

```
Language: de
```

```
Match: {TUCF}\\s+GmbH
```

```
Class: CompanyLtd
```

```
Language: es
```

```
Match: {TUCF}\\s+S\\.R\\.L\\.
```

```
Class: CompanyLtd
```

```
# ----- CompanyPlc -----
```

```
Language: pl
```

```
Match: {TUCF}\\s+S\\.?.s?A\\.?
```

```
Class: CompanyPlc
```

```
Language: en
```

```
Match: {TUCF}\\s+[pP]\\?.[lL]\\?.[cC]\\.?
```

```
Class: CompanyPlc
```

```
Language: de
```

```
Match: {TUCF}\\s+AG
```

```
Class: CompanyPlc
```

```
Language: es
```

```
Match: {TUCF}\\s+S\\.?.s?A\\.?
```

```
Class: CompanyPlc
```

----- Email -----

Language: *

Match: ([\w\._\d]+@\w+(\.\w+)*)

Class: Email

----- Paragraph -----

Language: pl

Match: §\s*{NUM}\s+ust\.\s*{NUM}\s+pkt\s*([a-z])(\)\.)

Class: Paragraph

Language: en

Match: §\s*{NUM},\s*point\s*{NUM},\s*sub\ -point
\s*([a-z])(\)\.)

Class: Paragraph

Language: de

Match: §\s*{NUM},\s*Abs\.\s*{NUM},\s*S\
\s*([a-z])(\)\.)

Class: Paragraph

Language: es

Match: §\s*{NUM},\s*apartado\s*{NUM},\s*p\
\s*([a-z])(\)\.)

Class: Paragraph

----- ParagraphPoint -----

Language: pl

Match: ust\.\s*{NUM}\s+pkt\s*([a-z])(\)\.)

Class: ParagraphPoint

Language: en

Match: point\s*{NUM},\s*sub\ -point\s*([a-z])(\)\.)

Class: ParagraphPoint

```
Language: de
Match: Abs\.\s*{NUM},\s*S\.\s*([a-z])(\)\.)
Class: ParagraphPoint

Language: es
Match: apartado\s*{NUM},\s*p\.\s*([a-z])(\)\.)
Class: ParagraphPoint

# ----- ParagraphSubPoint -----

Language: pl
Match: pkt\s*([a-z])(\)\.)
Class: ParagraphSubPoint

Language: en
Match: sub\_-point\s*([a-z])(\)\.)
Class: ParagraphSubPoint

Language: de
Match: S\.\s*([a-z])(\)\.)
Class: ParagraphSubPoint

Language: es
Match: p\.\s*([a-z])(\)\.)
Class: ParagraphSubPoint

# ----- ArtMultipleSec -----

Language: pl
Match: art\.\s*([0-9]+[a-z]?)\s+ust\.\s*{NUM}
\s+i\s+{NUM}
Class: ArtMultipleSec

Language: en
Match: art\.\s*([0-9]+[a-z]?)\s+sec\.\s*{NUM}
\s+and\s+{NUM}
Class: ArtMultipleSec
```

Language: de

Match: Art\.\s*([0-9]+[a-z]?)\s+Abs\.\s*{NUM}
\s+und\s+{NUM}

Class: ArtMultipleSec

Language: es

Match: Artículo\s*([0-9]+[a-z]?)\s+apartado
\s*{NUM}\s+y\s+{NUM}

Class: ArtMultipleSec

----- ArtSec -----

Language: pl

Match: art\.\s*([0-9]+[a-z]?)\s+ust\.\s*{NUM}

Class: ArtSec

Language: en

Match: art\.\s*([0-9]+[a-z]?)\s+sec\.\s*{NUM}

Class: ArtSec

Language: de

Match: Art\.\s*([0-9]+[a-z]?)\s+Abs\.\s*{NUM}

Class: ArtSec

Language: es

Match: Artículo\s*([0-9]+[a-z]?)\s+apartado\s*{NUM}

Class: ArtSec

----- Art -----

Language: pl

Match: art\.\s*([0-9]+[a-z]?)

Class: Art

Language: en

Match: art\.\s*([0-9]+[a-z]?)

Class: Art


```
Language: de
Match: Art\.\s*([0-9]+[a-z]?)
Class: Art

Language: es
Match: Artículo\s*([0-9]+[a-z]?)
Class: Art

# ----- SecPoint -----

Language: pl
Match: ust\.\s*{NUM}\s+pkt\.\s*{NUM}
Class: SecPoint

Language: en
Match: sec\.\s*{NUM}\s+item\s*{NUM}
Class: SecPoint

Language: de
Match: Abs\.\s*{NUM}\s+S\.\s*{NUM}
Class: SecPoint

Language: es
Match: apartado\s*{NUM}\s+p\.\s*{NUM}
Class: SecPoint

# ----- Sec -----

Language: pl
Match: ust\.\s*{NUM}
Class: Sec

Language: en
Match: sec\.\s*{NUM}
Class: Sec

Language: de
Match: Abs\.\s*{NUM}
```

Class: Sec

Language: es

Match: apartado\s*{NUM}

Class: Sec

----- HtmlEntity -----

Language: *

Match: (&#\d+)

Class: HtmlEntity

----- Puncctor -----

Language: *

Match: (\b(\d|\w)(\)|\.))

Class: Puncctor

----- MathNumber -----

Language: *

Match: ({NUM}([\.\,]{NUM})?)

Class: MathNumber

Dodatek B

Wykaz publikacji z udziałem autora rozprawy

1. Rafał Jaworski: “Computing transfer score in Example-Based Machine Translation”, *Lecture Notes in Computer Science 6008 (LNCS)*, Springer-Verlag, pp. 406-416, 2010
2. Rafał Jaworski, Krzysztof Jassem: “Building high quality translation memories acquired from monolingual corpora”, *Proceedings of the IIS 2010 Conference*, pp. 157-168, 2010
3. Rafał Jaworski: “A sentence Clustering Algorithm for Specialized Translation Memories”, *Speech and Language Technology (SLT) vol. 12/13*, pp. 97-103, 2011
4. Rafał Jaworski: “Anubis – speeding up Computer-Aided Translation”, *Computational Linguistics – Applications, Studies in Computational Intelligence vol. 458*, Springer-Verlag, pp. 263-280, 2013